

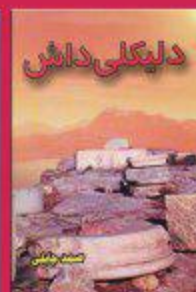
Azərbaycan Elbilimi

اؤل بیلیم

موسسه غیرانتفاعی آذربایجان ائل بیلیمی

بایرام آیی (اسفندماه) ۱۳۹۷ و آغلار گولر (فروردین ماه) ۱۳۹۸

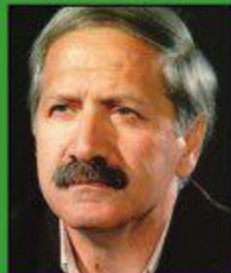
صمد چایلی ن اثرلریندن

یئنی ایل بایرامی (اؤزل سای)

■ علی شامیل حسین اوغلو	■ محمدرضا اسماعیل زاده	■ حسین فیض الهی وحید	■ احد فرهمندی
■ رضا همراز	■ ناصر منظوری	■ حسین محمدزاده (گونئیلی)	■ صمد چایلی
■ حسن امین لو	■ شهرام زمانی	■ ایراده سارینو	■ محمدرضا کریمی
■ رمضان خلفی نژاد	■ هاوار عبادی	■ روح اله صاحب قلم	■ محمدرضا سلحشور
■ نوید محمدی	■ علی برازنده تورک	■ رسول طاهری پرمهر	■ سوسن رحمانی
■ سنور شهبانی	■ محمد علی اوجاقی نیارق	■ عمار احمدی	■ رفید صفری

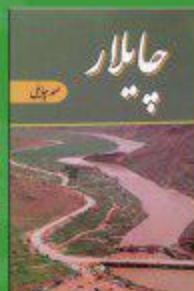
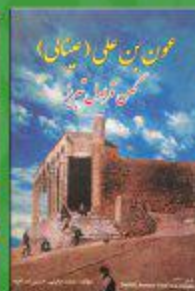
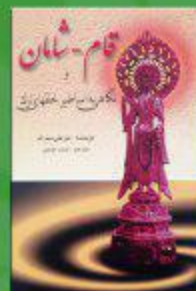
صمد چایلی

صمد چایلی (ایوب زینالی فرید) ۱۳۳۰ - جی گونش ایلی تبریز شهرینده آنادان اولموشدور. آناسی ائوچی، آناسی داشکسن ایدی. او، مدرسه تحصیلاتینی تبریزده باشلامیش، ائله بو شهرده ده «فوق دیپلم» بلگهسی آماقلا سونا جاتدیرمیشدیر. ایش دنیاسینا، ایلک اوخولار چاغی کئچمیشدیر. مژمنی اوسته شیرینی ساتماق، باشماقچی شایردلیق ائله مک، تیکیتمی ایشلرینده اؤترگی ایشله مک، اونون ایلک ایشلریندن سایلا بیلر. سونرالار رسمی ایشه، تبریزین ماشین سازی فابریکاسیندا باشلامیش. آردیندا دا لیفت تراک سازی سهند ایله هاکسیران دیزل (شرکت صانع) فابریکالاریندا چالیشمیشدیر.

چایلی، ادبیات دنیاسینا دا، درس اوخویان چاغلار کئچه بیلیمیشدیر. اورتا مکتبده ایکن «روزنامه دیواری» (دووار گونده لیگی) یازارلارینین بیر اولموشدور. اونون آردیندا گیزلی بولتن لرده چیخش اندرک، آلتیمیش اون ایللیگیندن رسمی یازیب - یارتماغا باشلامیشدیر. صمد چایلی بو گونه کیمی ۳۰ کتاب یازیب - یارتماقلا برابر، ۱۴۰۰ هنده ورینده گچیچک یازیلارلا چئشیدلی گونده لیگ، درگی لره مقاله، شعر و ... یازمیشدیر. او، ایوب فرید، ص. فرید، ایوب زینالی فرید آدلارلا دا یازیلارین یازمیشدیر.

اونون فولکلور ساحه سینده چوخلو یازیلاری وار، بیر سیراسی کتاب شکلینده باشقا سیراسی ایسه مقاله اولاراق ائل بیلیمی و دیگر درگیلره گونده لیکلرده چاپ اولوب.

www.azelbilimi.com
E_mail.info@azelbilimi.com

موسسه غیرانتفاعی آذربایجان ائل بیلیمی

ساتیلماز
غیر قابل فروش

اللہ دین آدی ایلہ

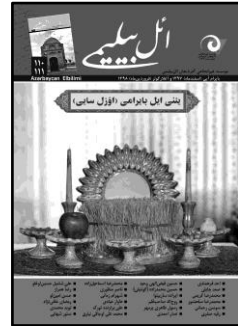
آذربایجان ائل یلیمی
درنگی نین آلیق ایچ بولتنی

Azərbaycan Elbilimi

۱۱۱-۱۱۰ جی سای

ینی ایل بایرامی (اؤزل سای)

بایرام آبی (اسفندماه) ۱۳۹۷ و آغلارگولر آبی (فروردین ماه) ۱۳۹۸

باش یازار:

احد فرهنگدی

اُدیبت:

علی برازنده تورک، رقیه پورعلی، ثمر مرادی

جیلدین اوز شکلی:

مهدی امیرپور

جلد، صفحه تنظیمی:

مهدی میمندی

E- mail: elbilimi2@gmail.com

يئني ايل بايرامي (اۆزل ساي)

اۇن سۆز

توركلرده يئني ايل عادتلىرى

نوروز بايراميندا آذربايجاندا ۱۸ عادت - دې!

يئنگى ايل (نوروز) بايرامي

پاپاق آتدى عادتينيڭ كۆكۆ

هفت سين سوفراسى نين معماسى

ايل آخر چهارشنبه سى كوربولاق كندينده

مراسم چهارشنبه سوري در وايقان

فرهنگ تكم و تكمچى در آذربايجان

نوروز عنعنەلىرى، اوخشارليقلار و فرقلى جهتلر

بيله سوار دبلريندن اۆرنكلر

احد فرهمندى ۵

رقبه صفرى ۸

دكتور حسين فيض اللهى وحيد ۱۳

حسين محمدزاده (گونثيلي) ۲۷

محمد رضا اسماعيل زاده (اورمولو) ۳۷

ناصر منظوري / شهرام زمانى ۴۴

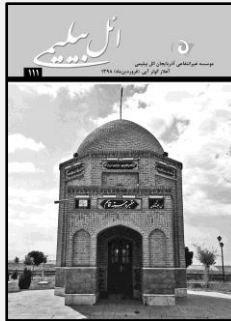
هاوار عبادى ۴۷

دكتور حسن امينلو ۴۹

عمار احمدى ۶۰

ايراده سارييتوا / محمد رضا اسماعيل زاده ۶۷

رسول طاهرى پرمهر بيله سوار ۷۲

١١١- جی سای. آغلار گولر آیی (فروردین ماه) ۱۳۹۸

مقاله

- علی کمالی و نقش وی در فولکلورشناسی ایران
علی شامیل حسین اوغلو ۷۹
- هذا کتاب هفت وزیر
علی برازنده تورک ۸۶
- کند باغلانتیلاری
صمد چاپلی ۹۳

اوستوره

- آذربایجان اسطوره لری
محمدرضا کریمی ۹۹
- دده قورقود کتابیندا تپه گۆز افسانه سی نین اسطوره ای آراشدیرمالاری
روح اله صاحب قلم ۱۰۳

عاشیق لار

- تیکمه داشلی خسته قاسیم
رضا همراه ۱۰۹
- تیکمه داشلی خسته قاسیم
محمد علی اوجاقی نیارق ۱۱۴
- بابکین حماسه سی آذربایجانین عاشیق لار روایتینده
عمار احمدی ۱۱۶

دب و عادتلر

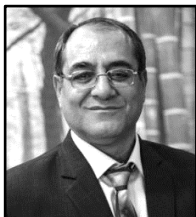
- قیزی قویدون بششیگه
محمدرضا اسماعیل زاده ۱۲۵
- «خاصا خور» دئییمی نین کؤکو
علی برازنده تورک ۱۳۱
- شتر و شترداری در فرهنگ لغت چغتای
سئور شهایی ۱۳۳

ناغیل و قوشماجا

- وَرَقَه تورکیه ده گئئدی گزمگه
سوسن رحمانی / محمدرضا سلحشور ۱۳۹
- قوشماجا
رمضان خلفی نژاد اصل قراخانلو ۱۴۲

کتاب نائیتی می

- نوید محمدی ۱۴۵

احد فرهمندی

گونش اۆز ایستی شعالاری ایله تورپاگی اوپادیر، چاپلارین سویو آرتیر، کۆل دیییندن بنۆشه باش قالدیریر، قوشلارین سسی چئوره‌نی بورویور. طبیعتده کی بو احوال - روحیه یاز نفّسی نین دیولماسی یادداشلاردان سوزولوب بو گونوموزه چاتمیش بایرامین گلیشیندن خبر وئیر.

آذربایجان خالقى بایرام آیى نی «طبیعتین اوپانیش» آیى آدلانديريلار. بو آی چاپلارین بوزو اریبیر، آرخین قیراقلاریندا جوجرن قارچیچگی سویوق - سازاغا سیننه گریب، گونشه ساری بویلا نیر. زیروه‌سی بیاض داغلار یازین گلیشینى دیوب آغ چالماسینی آچماغا، یاشیل شالا بورونمگه حاضیرلا شیر. قایا دیینه سیغینمیش نوروز گولونه ائله گلیر کی، اوندان تتر اوپانان یوخدور. آما باخیب گۆرنده کی، داناقیران «اونو یوخویا وئریب»، بونونو آیب کۆوره لیر، کول دییینده گۆیرن بنۆشه‌نی سسله ییر، طبیعت یئیندن جانلانیر، قیش دونونو سویونماقلا یئنی بیر فصلین گلیشیندن خبر وئیر، او دا نازلانماغا باشلا ییر.

تورک خالقلاری عصرلردن بری یادداشلاردا یاشایان یئنی ایل بایرامینی چئشیدلی عادتله قارشیلاییلار. اونلارین باشقا قونشو خالقلارلا علاقه‌لرینین اولماسی نین نتیجه‌سیدیر کی، یئنی ایل بایرامی فارس، افغان، هیند، تاجیک کیمی خالقلار آراسیندا دا گئیش یاییلیب و قتید ائدیلیر.

آذربایجان خالقى هر ایل یئنی ایل بایرامینی فروردین آی نین ایلک گونو مختلف مراسیملره کئچیریلر. بایرام گونونه قدر ایسه سو، اود، تورپاق و یئل چرشنه‌لری کئچیریلیر. سوفره‌نین بزگی اولان سمنی یازین سیموولو کیمی گۆیردیلیر. هر ائوده نعمتلردن یئددیسی آدلی سوفره‌لر بزه‌دیلیر. شام یاندیریلیر، تونقال قالانیر، اۆلنلرین خاطیره‌سی یاد ائدیلیر. بایرامدا کوسولولر باریشیر، قوهوم-قونشولار بیر- بیرینه قوناق گئدیrlر. بو گون خصوصی اولراق،

قولاق فالینا چیخان هر کس سئویندیریجی خبر ائشیتیمک آرزوسوندا اولور. «کوسا-کوسا» اویونو، کئچه‌لین مزه‌لی احوالاتلاری بایراما خصوصی شنلیک قاتیر.

نووروز گونلرینه قدر دؤرد هفته یول گلن یاز فصلی سودان کئچیب، اوددا بیشیب، یئلین قانادلاریندا اؤزونو تورپاغا یئتیرنده گؤروب کی، قارچیچگی یئرین باغرینی یاریب. نووروزون طبیعته گتیردیگی اویانیش، دئییرلر کی، آران یئرلرینده داها چوخ حیس اولونور. اما داغلارین یئنی ایل بایرامینی نئجه قارشیلاماسی نین شاهیدی اولانلار بو حقیقتی بعضاً قبول ائده بیلیمیرلر، اونون دا سببلری وار.

سؤیله‌بیرلر کی، یئنی ایل بایرامی گونلرینده (حتّا چرشنه‌لر باشلایاندان) غم‌لی نوتلاردان اوزاق اولماق لازیمدیر. بو دا فولکلوروموزدان گلمه‌دیر: «دم دمی گتیرر، غم ده غمی». آغری-آجیلاریمیزی تونقالدا یاندیریریق کی، یئنی یازیمیز، خوش احوال-روحیه گتیرسین، شادلیق و سئوینجلی گونلره قدم باسسین حیاتیتمیزا. بئله گونلرده غم‌لنمک اولماز.

قونشولارین و قوهوملارین، ائله‌جه ده کوسولولرین بیر-بیرینین ائوینه آیاق آچماسی ان گؤزل دبلردندیر. بایرام گونلرینده کوسولولر باریشمالی، کیمسه قانی قارا اولمالیدیر، خوش سؤزلر دانیشمالیدیر. چونکی قاپی نین آرخاسیندا «بختینه چیخان سؤزلری» دؤزومسوزلوکله گؤزله‌ینلر اولور. «دوزلو فئیر» یئییب یاتانلارین یوخولارینین چین اولاجاغی اینامی نین دا تاریخی چوخ قدیملره گئدیب چیخیر...

سؤیله‌بیرلر کی، قالانان تونقاللارین قیغیلجیملاری گؤیلری یاندیرماسا دا، دوشمین باغرینی یاریب، یاراسالارین گؤزلرینی قاماشدیریر. دده قورقود اوغوز اوغلونا تاپشیریپ کی، داغلارین باشیندا اوچ تونقال قالاسین. قوی یاغی دوشمن بیلسین کی، اوغوز یوردونون اوجاغی گور یانیر... بونون رمزی معناسی، طبیعی کی، اولمامیش دئییل. اوچ تونقال قلبه رمزیدیر! اوچ تونقال قالاماغا قادیر اولان خالقیمیزین یئنی ایل بایرامی نین اؤزلیک‌لری آز دئییل. بو بایرامین عصرلر و مین ایلیبکلر یولا سالماسی اونون آیریلاریندان فرقلی جهت‌لریدیر. بایرام، طبیعتین جانلانماسی ایله فصیللرین یئرینین دیشمه‌سینی بیلدیریر. دئمک، ایل تزله‌نیر. ملی-معنوی ثروت‌لریمیزین لیستینه داخل اولان یئنی ایل بایرامی اؤزلیک‌لری ایله فرقله‌نیر. بلکه ده تورک خالقلارینین تاییسیز بایرامیدیر کی، بو عزیز گونلرده بؤیوکلو-کیچیک‌لی هر کسین اورگینه بیر یاز طراوتی، یاز دویغولاری-جوشقونلوق، یوکسک احوالی-روحیه دولور.

قدملری اوغورلو، برکت سوووقاتلی اولسون بو بایرامین. هر دیلکدن بیر مطلب ائله گلیر، دئییرلر. قوی بو ایل کی بایرام یورد نیسگیللی‌لر، ساده‌جه، تسلیی دئییل، خوش اووقات

گتیرسین، اومودلاری جوجرتسین...

اٹل بیلیمی بو یئنی ایل بایرامینی بوتون آذربایجان خالقینا اؤزلیکله اوخوجولارینا قوتلو اولسون دئییه چالیشدیق بایرام آیی ایچ بولتنینی «ایل آخیر چرشنبه و بایرام مراسیملرینه» حصر ائدرکن، ایران تورکلرینین بایرام مراسیملری اوچون کئچیردیکلری بیر سیرا عادت و دبلردن سؤز آچاراق، فولکلور ساحه سینده چالیشان بیر تعداد دیرلی یازالارین، یازیلارینی بایراما مخصوص اولان اؤزل سایدا یئرلشدیریلسین. اومودوموز وار بو سایدا گئدن یازیلار سایین اوخوجولارین ماراغینی اؤزونه ساری چکمیش اولسون. آرتیرمالیدیر فروردین آیینین سایبی عمومی فولکلوریک یازیلاری احتوا ائدن بیر سای دیر. هر گونونوز بایرام، بایرامیز مبارک اولسون!

تورکلر ده یئنی ایل عادتلیری

یازار: رقیه صفری

بوتون دونیا تورکلرینده نوروز، یئنی گون، چاغان، اولوسون اولو گونو، ارگنه کون، بوز قورد و سایر آدلارلا قید ائدیلن یاز بایرامی بیر سیرا اورتاق و اؤزل - اؤزونه مخصوص عادتله کئچیریلیر. یئنی ایل عادتلیری اساسا ایکی یئره بؤلونور: ایل باشی عنعنه لر و یئنی ایل عادتلیری. ایل باشی عادت - عنعنه لری بوتون تورکلر ده کهنه ایلی یولاسالماق و یئنی ایلی قارشیلماق مقصدی داشییر.

آذربایجان و بیر سیرا تورک توپلولوقلاریندا یئنی ایلدن بیر آی قاباق، بایرام آی و یا بوزآی آدلانیر. همین آیدا قدیم کؤکلره مالیک اولان بیر سیرا عادت - عنعنه لر حیاتا کئچیریلیر. بوزآی و یا بایرام آیی آذربایجاندا اولدوغو کیمی بیر سیرا تورک توپلولوقلاریندا دا اوخشار و اؤزونه مخصوص فورمالاردا دوام ائدیر.

آذربایجاندا بوز آی دؤرد چرشنبه یه بؤلونه رک هره سی نین اؤزل آدی و عادتلیری وار. «بوز آیین دؤرد مقدس چرشنبه لرینین بیرینجیسی ازل چرشنبه دیر. بو خالق ایچریسینده چوخ عزیزلنن، تزه دوغولان تزه گلن چرشنبه لردن حساب ائدیلیر. خالق آراسیندا او اول چرشنبه، گؤزل چرشنبه، سو چرشنبه سی، سولار نوروزو، گول چرشنبه کیمی ده تانییر. (۱)

ایکینجی چرشنبه اود چرشنبه سی دیر. بونا خالق آراسیندا اوسگو چرشنبه، اوسگو گنجه سی، ایکینجی چرشنبه یا خود دا عزیزلеме مقصدیله آددی چرشنبه دئییلیر (۲)، «ایل آخیر چرشنبه لرین اوچونجوسو یئل چرشنبه سی دیر. او خالق آراسیندا کولک اوپادان چرشنبه، یئللی چرشنبه، کولکلی چرشنبه، موغان بولگه سی نین بیر سیرا کندلرینده ایسه حیدر چرشنبه آدلاری ایله ده تانییر. اسکی ایناملارلا گؤره بو چرشنبه ده اوپانان یئل و کولک یئر اوزون گزیر اوپانمیش سوپو، اودو حرکت گتیریر (۳)» و «نوروز بایرامی عرفه سینده کی چرشنبه لردن سونونجوسو آخیر چرشنبه دیر. بو چرشنبه خالق آراسیندا ایل آخیر چرشنبه،

تورپاق چرشنبه‌سی، یئر چرشنبه‌سی آدلاری ایله تانینیر(۴)» آذربایجان تورکلرینده اولدوغو کیمی بوتون تورکلرده اورتاق و قدیم عادت اولراق تونقال قالانیر، اود یاندیریلیر و اودون اوستوندن آتانیلیر. بو قدیم عادت تورکلرین قدیم میفیک تفکورلریندن ایره‌لی گلیر. لاکین یانلیش اولراق بعضا بو عادت زرتشتی لیکله باغلاییلار. «آذربایجانلیلار طرفیندن اجرا ائدیلمن همین عادت نه اینکی اسلام دینی ایله، هنج آتشیپرست لیکله ده باغلی دئییل، اوندان چوخ- چوخ قدیم دؤورلرین محصولودور. چونکی آتشیپرست لیکده اود مقدس ایدی. مقدس ساییلان بیر شئیین اوستوندن توللانماق ایسه اولمازدی. عکسینه اودون باشینا دولانار و اطاعت ائدریلر(۵)» عینی زاماندا بوتون تورکلرین میفیک تفکورونده اود یاندیرجی و تمیزله‌یجی قوه کیمی تانیناراق اودون اوزریندن آتلاماق آغیرلیغین، خسته‌لیکلرین اوددا یانماسی آنلامینی داشیمیشدیر.

آذربایجاندا اولماق اوزره بوتون تورکلرده گئنیش یاییلان عادتلردن بیر ده سوباشی عادتلریدیر. بولاق باشینا، چای قیراغینا گئتمک، سو گؤتورمک، سویون اوستوندن آتلاماق، همین گونون سویو ایله چیممک و سایره چوخ یاقین عادتلردن حساب ائدیلیلر. آذربایجانین مختلف یئرلرینده بایرام قاباغی و بایرام عادتلریندن کوسا- کوسا، شاه بزمه، ککلیک- ککلیک اویونو، گؤز باغلیجا (۶)، یومورتا بویاماق، چاققیشدیرماق و سایر اویونلارا اشاره ائتمک اولار. «گنج قیرلار اؤز لیکله قوهوملارینین و یاخین قونشولارینین قاپیسینا پوسماغا(قاپی فالینا) گئدرلر. آياقلارینین آلتینا آچار قویوب نیت ائدر و اثشیتدیگی سؤزلردن فال توتارلار(۷)» آذربایجاندا بایرام قاباغی ائولری تۆکوب تمیزله‌ییلر، سمنی گؤیردیلیلر، هامی یئنی پالتارلارلا یئنی ایلی قارشیلاییلر و انسانلار بیر- بیرلرینه هدیه‌لر وئیر. کئچن عصرلرده «تبریزده آذربایجان حاکیمی یئنی ایل مناسبتی ایله شنلیک اشتراکچیلارینا تحویل شاه‌سی یعنی کئچید پوللاری آدلاندریلان خیردا گوموش سکه‌لر پایلاییلر. بونولادا البته قیشدان یازا کئچید نظرده توتولور (۸)».

تورکمنلرده ده یئنی ایل قاباغی و یئنی ایله بیر سیرا قید ائتدیگیمیز عادتلری حیاتا کئچیریلر. «گنجلر گئجه اود یاندیرار اویونلار اویینار، ماهنیلار اوخوبارو آیلهنلر. نوروزدا یئددی طعام آدیندا اؤزل یئمک بیشیریلیر. دیگر نوروز یئمگی گؤچه (بوغدا یارماسی)، نوروز یارما، یئنی گؤیرن یاشیل بوغدادان سمنیدیر(۹)».

تورکیه‌ده یئنی ایل قاباغی و بایرامدا چئشیدلی یئنی ایل تۆرنلری حیاتا گئچیریلیر. اود یاندیریلیب اوستوندن آتیلما عنعنه‌سی، مختلف فال مقصدی ایله نیت ائتمه عنعنه‌سی، اوشاقلارا هدیه وئرمک عادت، یومورتا بویاماق مختلف فورمالاردا شنلیک مراسیملری و سایر

عادتلرە اشاره ائتمەك اولار. «بايرام گونو ياخينلاشديقجا ائولردە عمومى بىر تميزليگىن حركت ليليگى ياشانير. ائولرين هر اوداسى باشدان سونا سيلينيب سوپورولور، باخمالى و تعمير ائديلمەلى يئرلەرە ال گزديريلير. بو گوندە تميز و گۈزل اليسەلر گئيلير(۱۰)».

توركيەن بىر سيرا يئرلريندە بايرام قاباغى اوينانان او يونلار بىريدە كوسا- كوسا او يونودور. بو او يون بىر سيرا بۇلگەلردە او جملەدن «وان بولگەسیندە بايرام آيى نين بىرينجى (۱) اسفند گنجەسى كۆيلردە اوينانان بو او يون دوغوباييىدە بهمن آي نين ۲۸- جى گونو اوينانير (۱۱)»، بايراملا باغلى مختلف او يونلار دىدە بوتون تورك توپولوقلارى آراسيندا اوينانير كى اونلاردان بىرى ياللى و يا هالاي او يونودور. «هالاي بوتون تورك ائللريندە يايقين بىر او يون اولوب، محلى اؤز ليليكلرى واردير. (۱۲)».

بايرام عنعنەلرى كىریم توركلريندە دە چوخ يايقيندیر. «كىریم توركلريندە گنج اوغلان و قىزلار آخشامدان سونرا قروپ- قروپ توپلاناراق كندين ميدانيندا اود يانديرالار داها سونرا اودون اطرافينا توپلاشان گنجلردن بىر اوغلان سونرا بىر قىز، بىر- بىر هاميسى اودون اوستوندن آتيلارلار.

بايرام عنعنەلرى كىریمدا بىر هفته دوام ائدر. اونلار بايرام مناسيبتى ايله قازانلاردا يومورتا قايناديب مختلف رنگلرە بويارلار. بونلار بىر حيصەسین اؤزلى يئر، بىر حيصەسین ايسە نوروز بايرامى گۇروشونە گلن قونقلارين اوشاقلارينا وئرلر. كىریم توركلريندە نوروز گولو ايله دە باغلى گۈزل عادتلر واردير. گنج قىزلار ساچلاريني اوزانماسى، كۈنلريني گنج قالماسى اينانجى اساسيندا ساچلارينا نوروز گولو تاخارلار».

بالكان توركلريندە دە يئننى ايل بايرامى ايله باغلى عمومى و بىر سيرا اؤزل مراسيملر مۇوجوددور. «بو گونون تۇرنلريندن بىرى چۇل اگلنجهلريدير. بىر گون قاباقدان حاضيرليق گۇرولور بىر سيرا يئمكلر حاضيرلانير، سوغان قابيغى ايله يومورتالار بويانير و حاضيرانان يئمكلر ايلنجه يئرینە گتيريلير. ايلنجهلر دوزنلنير، ماهنيلار اوخونور، گتيريلن يئمكلر ييئيلير. يومورتا قابيغى ايله عادتە گۆرە درە و يا بولاقدان سو ايچيلير».

كئچميش يۇگوسلاوى اراضيسيندە ياشايان توركلردە دە بىر سيرا اؤزل مراسيملر مۇوجوددور. باشقا تورك توپولوقلاردا اولدوغو كيمي بونلاردا بايرام عادتلريندن مارتوفال آدلى او يون مۇوجوددور. بايرام قاباغى قىزلار نيت توتاراق بو او يونو حياتا كئچيرلر. قاشقاي توركلرى دە نوروز بايرامىنى طنطنەلى شكيلدە قيد ائديرلر. نوروز بايرامى مناسيبتى ايله هامى ترە پالتار آلير، بايراما حاضيرليق گۇرور، بايرام آخشامى ياخشى يئمكلر بيشيرلر و بايرام گۇنو

بىر- بىرلىرىنىڭ گۇرۇشۇنە گىدىرلەر. ايلين تحويليندن قاباق حنا ايسلادىب گىنجه ياتمىش اوشاقلارلارنى اياقلارلارنى قويورلار و بايرام مناسىيتى ايله بىر- بىرلىنە ھىدىلەر وئىرلەر.

يىنى ايل بايرامى توركوستان توركلرينده ده چىشىدىلى عادت عنعنەلرلە كىچىرلىر. اويغور، قازان، اوتا و مىشەر توركلرينده نوروز گونو ياپىلان توپلاتىلاردا اولدوقچا ماراقلى بىر عادت گۇرونمىكده دىر. ياز گىلدىگى زامان اۋزلىكلە نوروز- ارگنە كون داستانى اوخونور.

«قازاق توركلرى نوروز بايرامىندا ائولرىن باشدان باشا تمىزلەيىر، ھامى يىنى پالتارلارنى گىيىنىر، او گونون سىمبولىك يىتمىكلرى بىشىرلىر و قوناقلارلا وئىرلىر نوروز بايرامىندا مختلف اويونلار اوينانىر، اود ياندىرلىپ اوستوندن آتلىرلار و اسكى ايلين آغىرلىغى - خستەلىگىندىن آيرىلىرلار. بايرام بىر ھفتە دوام ائدىر. سو ايله باغلى مراسىملر كىچىرلىر. قازاق قاديىنلارلى گونشە سلام وئىر، بولاق باشىنا گىدىپ بولاغا ياغ تۇكوب، يىنى اكىلن آغالارلا بويلا چىكىرلەر. نوروز كۇچە آدىلى اۋزلىك يىتمىك بىشىرلىر.

قىرغىزلار بايرامدا اود ياندىرلىپ اوستوندن آتلىرلار، اۋزلىرىن و اطرافداكى مال- قارانى اودون توستوسۇنە وئىرلىپ اسكى ايلين پىسلىكلرى و خستەلىكلرىندىن تمىزلىمەلرلەنە داير اينانچ عادتلىنى حياتا كىچىرلەر.

نوروز عادتلىرىنىڭ اكثرى قىرغىز توركلرينده ده مۇوجوددور. اونلار نوروز گونو نوروز كۇچە دىيىلن بىر نۇوع يىتمىك بىشىرلىر.

چىن دە يىرلىش شىرقى توركوستان اھالىسى- اويغور توركلرى دە يىنى ايللى طنطنە ايله قىد ائدىرلەر. ايلين سونوندا خالق يىنى ايلين و باھارىن شىرفىنە نوروزنامە دىيىلن قوشقو و بىتلەر حاضىرلار، بايرامىن ايلك گونو بىر يىرە توپلاشىپ مختلف اويونلار، دانس گۇستىرلىرى حياتا كىچىرلىر، شىرلر اوخونار، اۋزلىك يىتمىكلر بىشىرلىر.

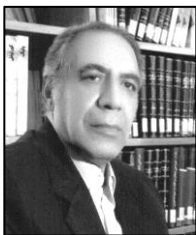
«اويغورلار آراسىندا گىنچ قىزلار نوروز صاباھى بولاق باشىنا گىدىپ، بورادا نىت توتار و گلە چىكلرىنى آيدىنلاشدىرماغا چالىشارلار».

آلتاى توركلرينده دە بايراملا باغلى ماراقلى مراسىملر مۇوجوددور. «گون دوغماغا باشلايىنچا انسانلار اوجاقلارلارنىدا اود ياندىرلار بايرام يىتمىكلرىنى حاضىرلاماغا باشلار».

قىرغىز توركلرى دە يىنى ايل بايرامىنى مختلف عادتلىرلە كىچىرلىر. ايلك اوخول اۋىرنىچىلرى مەللىرىنىڭ نظارىتىندە چۆل و باغلارلا چىخىپ، سو قىرقلارلارنى گىدىر و قىدىم بايرام عادتلىرىنى ياشايدىرلار. او گون اوچون سوغان قابىغى و چىچىكلەرلە يومورتا قاينادىلىپ بويانىر، مختلف يىتمىكلر بىشىرلىر و اوشاقلار دوزىلى سىرلارلارلىندا ال- الە توتوشاراق ماھنىلار سۆيلىر و تام بىر بايرام ھاواسى اىچىنىدە چۆل و باغ- باغاتا گىدىرلەر.

قاینقلار:

- ۱- آزاد نبی یثو «ایل آخیر چرشنه‌لر» آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۲، ص. ۷
- ۲- آزاد نبی یثو «ایل آخیر چرشنه‌لر» آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۲، ص. ۱۹
- ۳- آزاد نبی یثو «ایل آخیر چرشنه‌لر» آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۲، ص. ۳۰
- ۴- آزاد نبی یثو «ایل آخیر چرشنه‌لر» آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۲، ص. ۴۲
- ۵- قمرشاه جوادف «اکینجیلیک مدنیتیمیزین سوراغی ایل» آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی ۱۹۹۰، ص. ۱۲۹
- ۶- آغالار میرزه «نوروز ناخیشلاری» بورچالی نشریاتی، باکی ۲۰۰۲، ص. ۳۰-۳۹
- ۷- پروفیسور اسماعیل حاجیثو و پروفیسور ابوالفضل قولو امان اوغلو «ناخچیوان مختار جمهوریتی نوروز قوتلامالاری، اولوسلار آراسی نوروز سمپوزیومو بیلدیریلری» ترکیه جمهوریتی کولتور باکانلیغی ۲۳-۲۱ مارت ۲۰۰۰ آنکارا، ص. ۴
- ۸- «اوبزور نوروز بایرامی» قزنتی ۱۸۸۰- نجی ایل ۸ مارت، تفلیس، م. شاهتاختینسکی
- ۹- پروفیسور اورازپولاد اکائیو- باهارلی «یئنی ایلیم- باغیمسیز تورکمن ائلیم، اولوسلار آراسی نوروز سمپوزیومو بیلدیریلری» ترکیه جمهوریتی کولتور باکانلیغی ۲۳-۲۱ مارت ۲۰۰۰ آنکارا، ص. ۱۶
- ۱۰- عبدالله قیلیچ «آنادویودا نوروز قوتلامالارینا باغلی اولاراق یاشاتیلان خالق اینانیشلاری و اویقولامالارینا گنه ل بیر باخیش»، اولوسلار آراسی نوروز سمپوزیومو بیلدیریلری، ترکیه جمهوریتی کولتور باکانلیغی ۲۳-۲۱ مارت ۲۰۰۰ آنکارا، ص. ۹۶
- ۱۱- پروفیسور عبدالخالق م. چای «تورک ارگنه کون بایرامی- نوروز» آنکارا ۱۹۹۱، ص. ۱۴۴
- ۱۲- پروفیسور عبدالخالق م. چای «تورک ارگنه کون بایرامی- نوروز»

نوروز بايراميندا آذربايجاندا ۱۸ عادت - دَب! دکتر حسين فيض الهی وحيد

ايران آذربايجانى نين تاريخى يئرلرينين هر بوجاغى تورلو- تورلو نوروز بايرامى نين عادت عنعنه لرinden دولودور. ايران توركلرينين گئنيش بير اؤلكه ده گئنيش بير اؤلچوده يايىلمالارى سببى ايله هر كند ايله شهرينده اؤزل تۇرنلر كئچيرير، من بو قونو اوچون نئجه كندين شهرين گلنك لرinden - گۆرنك لرinden (آداب و رسوم لاريندان) اؤرنك اولارق سؤز آچيرام:

۱- سويو قيچى لمك!

آذربايجانين تكاب شهرينده ايلين ايلك گونونده گونش چيخما ميشدان اؤنجه قيزلار گلين لر هر هرسى بير قيچى اللرينده بير كوزه چيگين لرينده بولاغا يا ايرماغا (چايا) سارى گئدرلر، سونرا بولاقين سويون عائله عضولرى تعداديندا قيچيلرلر، بئله ليكه ده درد- بلا عائله لرinden اوزاق اولدوغونا اينايلا. سويو قيچى لمكدن اؤترو قيچيدن ايكي اللى ياپيشيب اؤرنك اوچون عائله لرى بئش نفر اولسا بئش دؤنه سويو اوزدن كسرلر و بئله ليكه قادا- بلانى اؤزلريندن ائو عائله لرinden اوزاق سالارلار، سونرا كوزه نى سويونان دولدوروب ائولرينه دؤنوب ائو اهلى او سويونان ال- اوزلرين ايلين ايلك گونونده يووارلار، بو سويون دردرله دوا، خسته لره شفا اولدوغونا اينانيرلار.

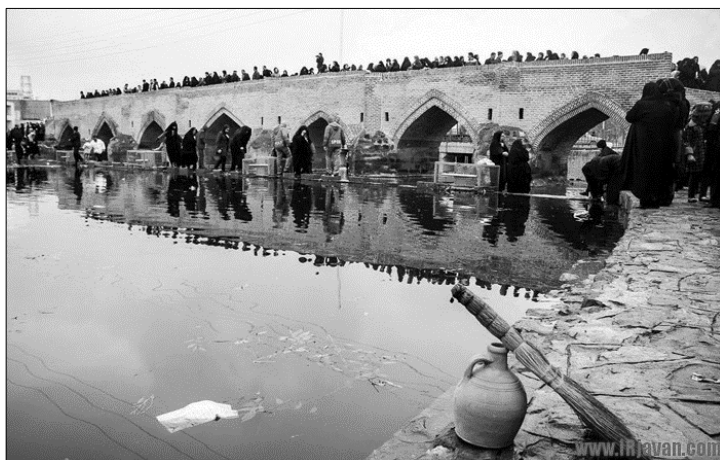
تكاب دا سويو قيچى له ييب و كوزه نى دولدورما دى

اردبیلده بیر پارا اولوس کوزه، قیچی دن سونرا سوپورگه اسگی (کهنه) باشماقلاریندا اردبیلدن کنچن چایا «بالیق چایی» (رود ماهی دار) آدیندا اولان چایا آپاریب سویو هم قیچیله ییب هم سوپوروب تمیزلرلر سونرا کوزه لری دولدوروب کهنه باشماقلاری دارلیقدان و سیخینتیدان (فشاردان) قورتولالار دئمک اینانجی ایله سویا آتارلار.

اردبیلده بالیقلی چایدا سویو سوپورگه ایله تمیزله ییب، قیچیله ییب کهنه باشماقلاری سویا آتماق دی.

اردبیلین بالیقلی چاییندا سو قیچیله مه تۇرنی.

۲- قاری ننه نین گۆیه بوز یا اود آتماسی!

زنجان استانی نین درسجین کندینده چوخ اؤنملی هابؤله ائنترسان بیر عنعنه واردیر، بو کنده، اون گون نوروز بایرامینا قالمیش یئرلی اهالی بو اون گونه «ساری گون» (روزهای زرد) دئییلیر بو اون گون ایچینده بوتون ایستی سولاری باغلاییب ایستی سودان فایدالانمازلار، اونلار داغ باشیندا کی کؤهول لرین (غارلارین) بیرینده یاشایان قوجا بیر قاری ننه وارلیغینا اینانیب. قاری ننه بو اون گونون ایچینده حاماملیق اولار، حاماما گئتمک گرکینده قالار، او بیر الینده اود بیر الینده بوز توتاراق حاماما گئدر، اگر قاری ننه هاوایا بوز آتسا تازا ایلین هاواسی سویوق اود آتسا تازا ایلین هاواسی ایستی اولار، بونا گۆره ده یئرلی اهالی ایستی سولاری باغلارلار تا قاری ننه حامامدا یوناندا اوشویوب گۆیه اود آتسین تا تازا ایلین هاوا دورومو ایستی اولسون!

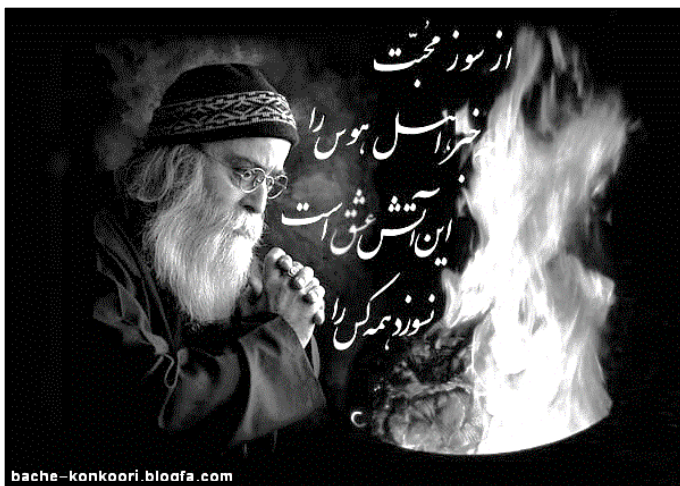

اونلار داغ باشیندا کی کؤهول لرین (غارلارین) بیرینده یاشایان قوجا بیر قاری ننه وارلیغینا اینانیلار.

۳- تازا ایلده ۲۴ ساعت اودون حرام اولماسی!

خلخال و گرمود شهرلرینده ایکی ایلگینج ائل یاشاییر، بو طایفالارین بیرینین آدی **جوادخانلو** او بیرینین آدی **محمدعلی بگلی** دیر. بو ائلرین نوروز بایرامیندا ایلگینج بیر عادت، عنعنه لری واردیر. بو ایکی تورک ائلرینین گله نکلرینه گۆره ۲۴ ساعت ایلین تحویلیدن سونرا یا قدر اودا یاخینلاشیب اونا ال وورماق حرام دیر. بو ائلرین آدام لاری هیچ بیر ایستی یئمک حتی چای بئله اود اوسته قویمازلار. ۲۴ ساعت یئنی ایلده اودو اؤزلرینه حرام بیلیر بو عادت عنعنه نی سیندیران هر کسین اؤلدوگونه یا بیر آغیر بلایه گرفتار اولاجاغینا،

هلاک اولدوغونا. اینانارلار اونا گۆره ده بو ایکی تورک ائلیرینی تانیین- بیلن دوستلار- قونشولار بو ۲۴ ساعت ایچینده اونلار اوچون ایستی یئمک یا چای حاضرلارلار. ۲۴ ساعت یئنی ایلدن- یعنی نوروز بایرامیندان- کئچدیکدن سونرا اونلار یئنه گونجل یاشایشلارینا دؤنرلر.

۲۴ ساعت تازا ایلده اودو اؤزلرینه حرام بیلرلر.

۴- قیرخ یاسین سویو!

زنجان استانی نین کندلریندن اولان هیدج کندینده ایل تحویل اولمامیشدان اۇنجه کند اهلی مسجده توپلانیب بیر تشت سو مسجدين اورتاسینا قویوب سوادلیلار ضیالیلار او تشتین دؤره سینده اوتوروب مبارک یاسین سوره سین قیرخ دؤنه اوخویوب سویا پوغلرلر بو سویون آدینا «قیرخ یاسین سویو» دئیرلر بو ایشدن سونرا بالالی- بؤیوکلی بیر آز او سودان کؤزه لره تۆکوب ائولرینه آپاریب خسته لرینه وئرلر، او قیرخ یاسین سویوندان بیر آز دادیب یئنی ایله ساخلارلار تا ایل تحویل اولاندا اوندان ایچسینلر. هیدج کندینین اهالیسی بو سو «برکت ایله شفا» سویودور. سو آپارانلار هر بیر یسی بیر مقدار پولدا تشتین دیننه آتارلار، سونرا بو پوللار توپلانیب یوخسوللار آراسیندا پایلانیلار.

تکاب شهرینین قئینرجه کندینده ده یوخاریدا دئییلن تۆرن یئر به یئر اوخشاری کئچیریلر.

تکاب شەهرىنىڭ قىتئە جە كىندىدە قىرغ ياسىن سويا اوخوما تۇرنى.

۵- شاھى چايا باسما مراسىمى!

زىنجان استانى نىن شەھىر كىندىدە نوروز بايرامىندا يىرلى اھالى دن بىر نفر شاھ بىر نفر وزير و دۇرد نفر فراش اولوب سونرا قاپىلار دوشوب پول اىستىرلر اونلار اۋۇل لىكلە او اداملارىن قاپىلارىنا كىندىرلىكى بىلىرلىر حق تعالى بو ايلىن ايجىندە اونلار بىر اوشاق نصىب اندىدىر.

شاھ، وزير ايله فراشلار

بو مراسىمىن سونوندا كىند اھلى اوچ نفر- اوچ نفر منظم حالدا شاھ و وزيرىن اۋونوندىن رۋە گىچىپ سونرا شاھى اورتايا سالىب بىر چايا طرف آپارىب اونو چايا باسارلار بو مراسىمدە شاھىن گرگ پالتارلارى كامل حالدا ايسلانا يوخسا ايسلانماسا معتقدىلر يىئنى ايلدە ياغىش او بۇلگەيە ياغماز!

۶- امیر بايرامی يا علی بايرامی!

چالديران بۇلگهسى نين قره عینی کندينين انسانلاری نوروز بايرامیندا ایلک دۇنه اولاراق روح حضرت آدمین بدنینه گلیب دئییه، یئنه همین بو گونده حضرت نوحون گمی سی آغری داغیندا قورولوغا چاتیپ یئنه همین بو گونده نمرودون اودو حضرت ابراهیم خلیل اللهها گلستان اولوب، یئنه همین بو نوروز گونونده حضرت رسول اکرم پیغمبرلیگه مبعوث اولوبدور دئییه، اینانیرلار. قره عینی کندينين باشقا اینانجارینا گۆره حضرت علی (ع) حضرت فاطمه (س) ایله نکاح لانمیش هابئله یئنه بو گونده حضرت علی (ع) مکهنین فتحینده حضرت محمد (ص) ین چيگينينه چيخاراق کعبه ده اولان بتلاری قيرمیش یئنه، همین بو گونده حضرت علی (ع) خوارجی نهروان محاربه سینده شکست وئرمیش یئنه ده بو گونده حضرت علی (ع) نین ولایت یا امام لیق حکمی حق تعالی طرفیندن پیامبره نازل اولوب «غدير خم بايرامی» بو گونده باشلانیب دیر بونا گۆرده نوروز بايرامینا «امير بايرامی» یا «علی بايرامی» دئیرلر.

چالديران بۇلگهسى نين قره عینی کندينين نوروز بايرامیندا حضرت علی (ع) نین ولایت یا امام لیق حکمی حق تعالی طرفیندن پیامبره نازل اولوب «غدير خم بايرامی» بو گونده باشلانیب دیر دئییه اینانیرلار بونا گۆرده نوروز بايرامینا «امير بايرامی» یا «علی بايرامی» دئیرلر.

قره عینی کندينين اهلی آخر چرشنه آخشامی داملاردا اود یانديريب اوستوندن آتیلارکن دئیرلر:

دردیم بلام دیش آغریم
تؤکولسون اود دا یانسین

شیعه‌لرین انتقامچیسی اولان **مختار ثقفی** امام حسین (ع)نین انتقامین آلق اوچون شیعه‌لرله قارالاشیر تا چرشنبه گنجه‌سی مروانیله قارشى قیام قوپاریب پنجنشنبه گونو حکومتی آرادان آپاریب جمعه گونو جمعه نمازی خطبه‌سینده شیعه‌لرین حکومتین اعلان ائتسین اما کوفه والیسی «ابن زیاد» بو ایشدن خبری اولدوغونا گۆره انقلابین تئز باشلاما مجبوریتینده قالیب سه‌شنبه آخشامی داملاردا اود یاندىرماق لا انقلابین باشلانماسین اعلان ائدیگینه اینانیب بونا گۆرده بو چرشنبه‌یه «**اود چرشنبه**» دئیرلر هابئله سنته گۆره بو گونده صاباحی چارشنبه گونو اولان سه‌شنبه داملاردا اود یاندىرارلار.

قره‌عینی کندینده چرشنبه آخشامی داملار اوستونده اود یاندىرارلار.

۷- قره چرشنبه یا اؤلولر بایرامی!

میانداوب (قوشا چای) شهرینده ایلین سون چرشنبه‌سینه «قره چرشنبه» یا «اؤلولر بایرامی» دئیرلر بو چرشنبه‌ده یاسلی‌لارین یا یئنی اؤلوسو اؤلن‌لرین ائولرینه گئدیپ اؤل تۆرنلر کئچیرلر، سونرا مزارلیغا گئدیپ اؤلولرین مزار داشلاری اوستونه سو تۆکوب آلاهدان اونلارا رحمت دیلرلر. بو گون اؤلولر اوچون احسان‌لار وئریلیپ روحلارینین شادلیغی اوچون فاتحه‌لر اوخویارلار.

اهل قبرلرين زيارت مراسيمي

۸- بايرام سفره سينده آتا تابلوسو!

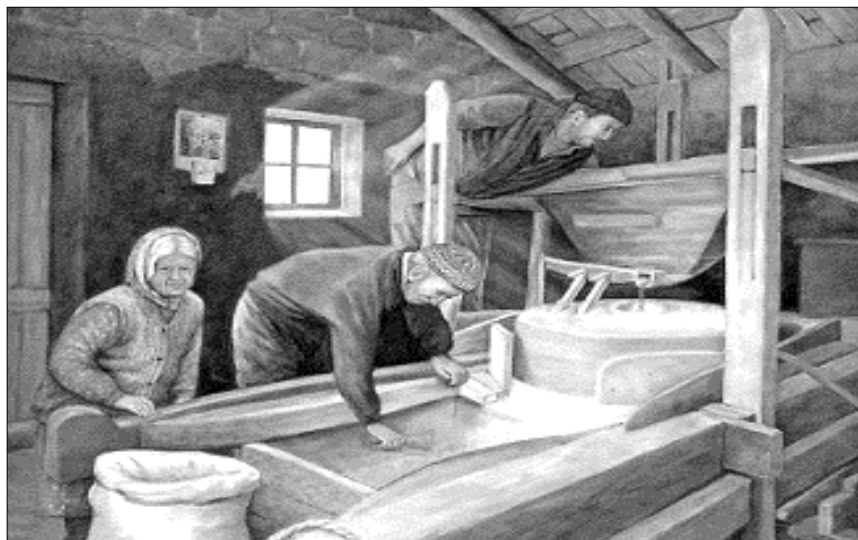
آذربايجان مركزي اولان تبريز شهرينده ايل تحويل اولمادان اؤنجه بعضى ائولرده وفات ائتميش آتالارين يا عائله بؤيوكونون عكسرين يا تابلوسون بايرام سفره سى اوزرينه قويوب اونو خاطيرلارلار.

۹- دبيرمانا گئتمك!

مراغه شهرستانى نين عجبشير شهرينين اهالي سى سون چرشنه گئجه سى بيرليكه شهرين سو دبيرمانينا گئديب و دبيرمندان اونلارين درد- غملرين و كدرلرين بوغدا كيمي ازيب اون كيمي يئله وئرمه سيني ايسترلر و دئيرلر:

دبيرمان آي دبيرمان
درد و غمي داغيدان
بير تليس درد گئيرديك
سن اولاري دارتاسان^۱

۱- آسياب اى آسياب / كه درد و غم را مى پراكنى / يك گونى درد آورديم / تا آنها را آرد كنى (از بين ببرى)

دَیَیرمان اونا لارین درد لرین و غم - غصه لرین یئنی ایلده دار تیپ
و اون کیمی یئله و نره جک دیر دئییه اینانیرلار!

۱۰- آلا له آمان، ساری سامان گونلری!

آذربایجاندا بایرامین ۱۵- جی گونونه قدر هاوانین سویوقلوقو دوام ائدر، بو ۱۵ گونّه «آلا له آمان، ساری سامان گونلری» دئییرلر. ۱۵- جی گوندن او طرفه «جامیش قیران، کروان قیران گونلری» دئییرلر. بو آدلارین نییه بئله آدلانماسینا گؤره ده بایرامدان ۱۵ گون سونرایا قدر قیشین آذوقه سی بیتیب حیوانلارا یئمک اوچون هئچ بیر شئی قالماز بوتون یونجا سامان انبارلاری بوشالارلار، چون قیشین آذوقه لری بیتیب یئنی گۆی- گؤورتنی یئردن هله گؤورمه ییب دیر، مال- حیوانلارین ان پیس گونلری ساییلار چوخلو مال حیوان آجیندان اؤلر اونا گؤره بو گؤنلره «آلا له آمان، ساری سامان گونلری»^۱ و سون ۱۵ گونّه ده «جامیش قیران، کروان قیران گونلری»^۲ دئییرلر.

۱- خدایا کمک کن و کاه زرد برسان.

۲- روزهای گاومیش کُشان و روزهای کاروان کُشان (گله کُشان) می گویند.

بو گۆنلره «جامیش قیران، کروان قیران گونلری» دئیرلر.

۱۱- عۆمرون اوزون - قیسسالیقی نین اؤن گۆر و جولوگو (پیش بین لیگی)!

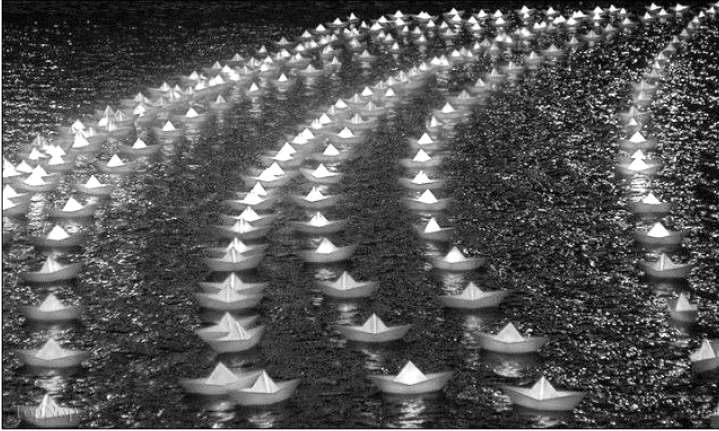
آذربایجانین تکاب شهرینده بایرام گنجهسی ساعت ۱۲-دن سونرا ائوین ارککلری یاندیقدا قیز- گلین و قادینلار آیاغا قالخیب ائو عائله اویره لری (عضولری) ساییسیندا هر بیر نفرین آدینا بیر شمع یاندیریپ اوتوروب شمه باخارلار هر کیمین شمعی چوخ یانیب گنچ سونسه، دئیرلر او شخصین عۆمرو اوزون اولاجاقدير. بو کهانتلیک یالنیز ایلین ایلک گنجه سینه یعنی نوروز بایرامینا عایدیر، باشقا گنجه لرده بو کهانتلیک دوز چیخماز!

تکاب دا ائو عائله اویره لری ساییسیندا هر بیر نفرین آدینا بیر شمع یاندیریپ اوتوروب شمه باخارلار هر کیمین شمعی چوخ یانیب گنچ سونسه دئیرلر او اویره نین (عضوون) عۆمرو اوزون اولاجاقدير.

۱۲- اودلو گمی لر!

مراغه شهرستانی نین عجب شیر شهرینده آخر چرشنه یا چرشنه سوری گنجه سینده کی آذربایجانین هر بوجاغیندا اود یاندیریپ اوستوندن آتیلارلار یئرلی اهالی بیر چابین کنارینا گندیپ نیت اتتیدکن سونرا مال- حیوان فضولاتیندان آدینا «کرمه» دئیلن یاپالاردان یادا جویز (گیردکان) یا کاغذ دان دوزلینمیش بالاجا قایقلار ایچینه بالاجا شمع یا اود قویوب بوراخارلار، هر کیمین گمیسی چوخ یول گندیپ اودو گنچ سؤنسه، دئیرلر او آدم دیلگینه چاتا قادیر. آخر چرشنه گنجه سی شهرین چایی بالاجا- بالاجا اودلو گمی لردن دولو اولار، ایلگینچ هابئله گؤزل گؤرون تورل یارادارلار.

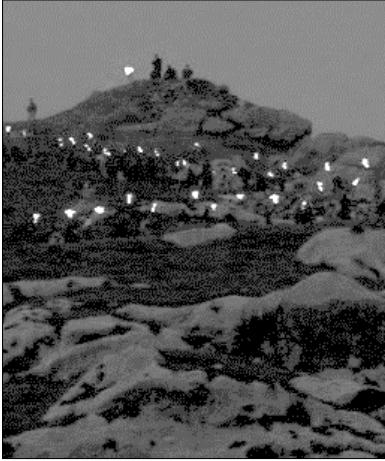

اودلو گمی لر!

۱۳- داما داش دوزمه تۇرنی!

زنجان استانی نین پری کندینده ایلین تحویلیندن اؤنجه کند اهلی داما چیخیپ ائو اهلی نین ساییسی تعدادینا قدر داش بیر مربع ایچینه دوزلر، آنا- آتانی تمثیل ائدن داشلار بویوک سایر ائو اهلینی تمثیل ائدن داشلار کیچیک اولارلار. مسافر یا غربت اؤلکده اولان ائو عائله لرینده بیر باشقا داش کنار قویارلار. بو داشلاری اؤنجه دن بولاقدان یا ایرماقدان سچرلر و دقت اندرلر کی داشلار صاف اولسونلار. ایلین تحویلیندن سونرا بو داشلارین گلیب آلتینا باخارلار اگر بیر کیچیک حیوان مثلاً قاریشقا و یا کیچیک حشره داشین آلتینا گیریب اونون آلتینا سیغینسا کند اهلی نین اینانجینا گؤره او آدم گله جکده مال دولت بییه سی اولاجاق، دئمک زنگین بیر شخصه دؤنه جکدیر!

۱۴- داغدان مشعل آتما!

داغدان مشعل آتما تۆرنی!

زنجان استانی نین قیشلاق کندینده ایل
تحویل اولاندا کند اهلی اللرینده مشعل داغا
ساری گندیب داغین زیروه سیندن مشعل لری
ییره آتاراق دئیرلر:

کئچن گونلریمیز کئچدی گلن گونلریمیز خیر
اولسون^۱

بو کند اهلی بو مشعل آتماقلا یئنی ایل اولنار
اوچون ایستی، برکتلی و خیرلی ایل اولاجاق دیر
دئییه اینانیرلار.

۱۵- قارینلارینا قاش - گۆز یاخان کیشی لر!

آذربایجانین مراغه شهرینده نچه گون بایراما قالمیشدان تا ایلین تحویلینه قدر نچه کیشی
لوت اولوب، قارینلارینا قیرمیزی رنگیده گۆز- قاش چکیب، قارینلارین آدام اوز- باشینا
اوخشادارلار. اولنار دنبک چالا- چالا توکان- بازاردا دولانیب اوجا سسله بئله اوخویارلار:
قیشدان چیخدیق یازا گیردیک

بیر پول وئرن کؤینک آلاق

حاجی دان، کربلایی دان، شیخدن آلماساق، پس کیمدن آلاق؟^۲

توکان صاحب لری اؤز قدرتلرینه گۆره اولنارلار بیر مقدار پول وئرلر.

۱۶- یومورتا ایله کهانتلیک!

زنجان استانی نین قیشلاق کندینده بعضی عائله لر بایرام آخشامی گله جک ایلین یاخشی
یا پیس اولماسین بیلیمک اوچون بیر یومورتانی سوغان قاییغینا توتاراق اونو ایپله سارییب
سونرا بو ایپله سارینمیش یومورتانی دویونون (برنجین) ایچینه قویوب پیشیرلر. یومورتا

۱- روزهای گذشته گذشت، روزهای آینده مان خیر باشد.

۲- از زمستان در آمده وارد بهار شدیم / پولی بدهید تا پیراهنی بخریم / اگر از حاجی و کربلایی و شیخ نگیریم /
پس از چه کسی بگیریم؟

پیشدیکدن سونرا اونون ایپین آچیب سوغان قابیغین سویوب یومورتانین قابیغی اوزره دوشن شکلره باخیب، اونون اوستونده اولان شکل لری یۆرارکن (تعبیر ائدرکن) گله جک ایلین یاخشی - پیس اولدوغون اورتایا چیخارارلار.

۱۷- الوان قوماشلارلا آر تاپماق کهانتی!

چالديران بۆلگه سینده یئرلشن قره عینی کندینده قیزلار اره گئده جکلر یا یوخ بیلیمک ایسته سهرلر، یا اگر اره گئتسه لر هانسی سمت اولاجاقلار بیر سیدین ائوینه گندیب اونون ائوینده اولان آغاچا الوان - الوان قوماشلار (پارچالار) باغلارلار سونرا گۆزلرلر گۆرسونلر یئل اولارین قوماشلارین هانسی سمت ساری اسدیره جک دیر. قوماش هانسی سمت ساری اسسه دئیرلر او محله یه یا کوچه یه قسمت اولاجاقلار هر دن ده یالنیز سمتینه اشاره ائدرک دئیرلر آر قسمتیمیز شمال یا جنوب دان دیر.

الوان قوماشلارلا آر تاپما کهانتی!

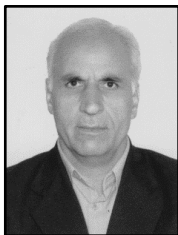
چالديران بۆلگه سینده یئرلشن قره عینی کندینده قیزلار اره گندیب، گئتمه مک لرینی بیلیمک ایسته سهرلر یا اگر اره گئتسه لر هانسی سمت اولاجاقلار، بیر سیدین ائوینه گندیب، اونون ائوینده اولان آغاچا الوان - الوان قوماشلار (پارچالار) باغلارلار، سونرا گۆزله لرلر

گۆرسونلر يئل اونلارلر قوماشلارلرلر هانسی سمته ساری اسدیره جک دیر. قوماش هانسی سمته ساری اسسه، دئیرلر او محله یه یا کوچه یه قسمت اولاجاقلار.

۱۸- قئیچی لنمیش گؤورنتی لرله آر تاپماق کهانتی!

آذربایجانین قره عینی کندینده قیزلارینین اره گئتمه سیندن خبردار اولماق ایسته یین عائله لر بو ایشی ده گؤررلر: ایلین تحویل اولماسیله برابر، بیر شوشه سو، بیر آینا، بیر گؤزه چکمه لی سورمه هابئله بیر آز شیرینی سفریه دوزرلر. ایل تحویل اولاندا بیر آز شیریندن یئییب، بیر آیین ساخلارلار، او قالان شیرینی ایلین باشا-باشینا قدر اونلارین یاشاییشین شیرین ائده جک دیر دئییه، اینانیرلار. سونرا ال آتیب ارلیک چاغینا چاتمیش قیزلارین ساچلاریندان بیر دسته توتوب، قئیچی له کسرلر، کسيلمیش ساچلاری سویا تۆکرلر، سونرا قیزلارین گۆز لرینه سورمه چکیب سونرادا اؤز لری گؤورتمیش گۆیلردن یا سبزی لردن قئیچی ایله کسیب اونلارین مقدارین سایارلار، اگر سایى جوت عدده ختم اولسا، دئیرلر قیز بو ایله ده جوت لشه جک یعنی اره گنده جک یوخ، سایى مقداری تکه ختم اولسا، دئیرلر قیز بو ایلی ده ارسیز قالاجاقدیر!

يئنگى ايل (نوروز) بايرامى

حسین محمدزاده (گونئیلى)

نوروز سۆزو سون اون ايل ليكلرده مئشین كندینده آغیزلار دوشوبدورسه، قاباقجالار تانینمامیش بیر کلمه ایمیش. بئله کی، ایندی ده قوجا کیشی لر و آروادلار بو بایرامی بیر- بیرینه تبریک دئینده، «يئنگى ايل» بايرامیز موبارك اولسون!- دئیردیلر. دئمک! بو بايرام بو كندده يئنگى ايل (تزه ايل) بايرامی آدى ايله تانیناردی.

هامى نین بیلدیگی کیمی نوروز بايرامی ياخين شرق، هم ده اورتا آسيا ملتلى آراسیندا تانینمیش، منیمسنمیش، بعضی لرینده طبیعت بايرامی و بعضی لرى نین ده ملى بايرامی کیمی قئید اولونماقدادیر. همین بايرام باره ده مختلف ملتلىرین فولکلوروندا دا چوخلو سؤزلره قارشىلاشیریک کی، همین سؤزلره دایاناراق هر ملت اونو اؤزونون تاریخی بايرامی، آتا بابالاری نین ملى بايرامی کیمی دیرلندیرمکده دیر.

فارس دیللى وطنداشلاریمیز بیر سیرا افسانهلره استناداً نوروز بايرامینی اؤز افسانهوی شخصیتلرینه، او جمله دن کیومرته باغلاییرلار. منطقه ملتلىرى نین اکثریتینی تشکیل ائدن تورک ملتلىرى همین بايرامی بیر سیرا تاریخی و مکتوب قایناقلاردا دایاناراق اؤزلىرى نینکی حساب ائدیرلر.

بعضی دینی روایتلر و قایناقلاردا همین بايرامین اسلام دینی نین بعضی تاریخی حادثه لری ايله باغلى اولدوغوندا سؤز گئدیر.

آنچاق همین نوروز بايرامی و نوروزلا علاقه دار مراسیملر، عادت عنعنلر، ایناملار و دوشونجه لری دقتله اینجه لهین عالیملر یاخشی بیلیرلر کی نوروز بايرامی چوخ قدیمکی دیر. سؤز بوخ کی بیز بورادا يئنگى ايل بايرامی نین تاریخی، منشأیی، هانسی خالقین اولدوغونو آراماییر، تکجه اونون مراسیملری، عادت عنعنلری باره ده دانیشماق ایسته ییریک.

◆ آخىر چىرىشنىبە بوھورلو

مىشىن كىندىندە يىڭى ايل ايله باغلى مراسىملەر بېھىم ئىنى سون چىرىشنىبە آخىشامىندىن باشلانار. بو چىرىشنىبە آخىشامىندىن باشلايلاق ايلىن سون چىرىشنىبە سىنە قَدَر ھەر چىرىشنىبە آخىشامى ھاوا بىر آزار قارائىلىقلاشاندان كىند اوشاقلارنى داملاردا، كوچەلەردە اود قالايار و يا كۆھنە پارچالاردان قايرىدىقلارنى يومروق بويدا توپو قىدىملەر گرچك ياغىنا، سون ايلەردە نەفتە باتىراندىن سونرا اود وۇرار، وار گوجلەرنى ايله اونو گۆيە آتارلار. بو اود پارچاسى اولان توپ قايدىب يىرە دوشركىن گىنە گۆتوروب گۆيە آتارلار^۱. او يانىب قورتارىنجا و يانىق پارچالار سوورولونجا گۆتورولوب آتېلمالى دىر.

سادە جە اودون ياندىرماق و يا توپ قايرىب ياندىرماقدان علاوه باشقا اود ياندىرما شىوھلەرنى دە بو كىندە گۆرمك اولار؛ مثلاً بەضاً بىرى، گون دىيىلن تىكانلى بىر گۆرتى كولونون يىردن چىخارىلىپ قوروموشونون كۆكونە بىر سىم و يا باشقا بىر تىز اود آلمايان شى باغلایار، گونە اود وۇرار، اونا باغلادىغى توتاق الېندە، وار گوجو ايله اۋز باشى نىن چئورەسىندە فىرلاندىرار. گون يانىب قورتارىنجا بو ايش داوام ائدر. بېھىم ئىنى سون گونلرىندىن باشلايىب اسفندىن سون گونلرىنە قَدَر داوام ائدن بو چىرىشنىبە آخىشاملارنى مىشىندە «بوھورلو آخىشاملارنى» دىيىلر. اوشاقلارنى قايرىب، ياندىرىب گۆيە آندىقلارنى توپ دا «بوھورلو توپو» آدلانار. بوھورلو آخىشاملارنى نىن دا ھەر بىرى نىن اۋزو اوچون آدى وار. مثلاً بېھىم ئىنى سون چىرىشنىبە سى و ايلك بوھورلوي «يالان بوھورلو» دىيىلر. اسفند ئىنى ايلك چىرىشنىبە سى آخىشامى «چىللە قاشدى» (چىللە قاچدى) اسفندىن سون چىرىشنىبە سىنە دە «آخىر چىرىشنىبە» دىيىلر. عمومىتەلە اود ياندىرماق «بوھورلو ياندىرماق» و بانان توپو گۆيە آتماق «بوھورلو آتماق» آدلانار. اودون اوستوندن آتېلماق و:

آتېل باتېل چىرىشنىبە،

باختىم، آچىل چىرىشنىبە!

دئىك يالنىز آخىر چىرىشنىبە آخىشامىنا عائىددىر.

ھىمىن آخىشامدا ترققە پارتلادان اوشاقلار دا ھەر ترققە نىن سسى ايله:

شاھ گلدى قن آپاردى،

امراھى بومب آپارى،

سۆزلىرىنى تىكرار ائدرلر.

۱- توپ نەفت ايله ايسلاندىغى اوچون، الە ساخلاماسا، الې ياندىرماز و تىز- تىز اۋنو گۆتوروب گۆيە آتماق اولار.

◆ آخر چرشنہ بازاری و اورادان آلیان شئیلر

بایرام سوفراسینا قویولاجاق شئیلرین بازاردان آیینمالی لاری آرتیق آخیر چرشنبه بازاریندان یعنی اسفند آیی نین سون سه شنبه سی گونو آینار.

مئشینده قدیم زامانلاردان بازار بوخایدی. بوناگۆره ده کندیڭ اؤزۈنده اولان مغازه لرده ساتیلان شئیرله راضیلاشمایان و بلکه ایسته دیکلری شئیرلین هامیسینی بو مغازالاردا تاپاییلمه یین مئشینلی لر ایلین آخیر چرشنه سی آخشامی گونو (اسفندیڭ سون سه شنبه سی گونو) خومنا (خامنه) بازارینا گئدردیلر. تکجه مئشین دئییل اطرافدا اولان چوخلو کندلرین ده اهایلیسی همین گون خومنا بازارینا گلردیلر. خومنانین رسمی بازار گونو هر هفته نین جومعه آخشامی اولدوغونا باخمایارق، آخیر چرشنه آخشامیندا دا بازاری رونقلی اولاردی. باشقا سؤزله دئسک بو بازار ایلده بیر گون ده اولسایدی، آل وئرجی لر اوچون آیری بازار گونلریندن اهمیتلی ایدی^۱. آخیر چرشنه بازارینا گنده ییلمه یین مئشینلی لر عرفه بازاری آدلانان بازارا (ایلین سون پنجشنبه سی گونو و خومنانین رسمی بازار گونو اولان بازارا) گئدردیلر. آخیر چرشنه بازاری و عرفه بازاریندان آیینان شئیر بونلاردان عبارت ایدی.

نوخود کیشمیش، خورما، جویز حالواسی، اورمو حالواسی، راحت الحلقوم، لۆین شیرینی (نئچه بویادا اولان و آغیزدا تنز آریین بیر نؤوع شکردن قاییرلمیش شکلات ایدی). سوجوق، کانفت، ساپا دوزولموش انجیر، گۆروشه گندنده الدهه آپارماق اوچون نار، نارینج، آلمانا هر بیریندن بیر نئچه دنه (و یا بیریندن نئچه کیلو). بایراملیق وئرمه لی آداملارا بایراملیق، آخشام شامدا هم ده بایرام آخشامیندا پیلوو پیشیرمک اوچون دویو ...

اوشاقلار دا همین بایرامدان نئچه آی قاباقدان آرتیردیقلاری پوللار ایله اؤزلرینه و باجی-قارداشلارینا، سؤسری، جیغ جیغا، ماشین، قولچاق، گوزگو، داراق، تئل سانجاغی، ال صابینی و بئله بئله شئیر آلاردیلار.

◆ آخر چرشنبه یئمکلی

ایلین آخیر چرشنبه‌سی آخسامی گونو (اسفندین آخیر سه‌شنبه‌سی گونو) بوتون ائولرده ناهارا لپه سویو یئیردیلر. دئمک او گون چوخلو لپه‌نی قوورما، قوورولموش سوغان و باشقا

۱- كىچىن ايبىرمى- اۆتۈز ايىدە ماشىنلار ۈچۈمالماسى ۋ يۇللار ۈن ابادلاشماسى نىتىجەسىنىدە اصلى يۇلدان قىراقدا اۇلان خامنە تجارى اهمىيىتى نى الدن وثرىيدىر. ايندى منطقە نىن لاپ اۇنملى تجارت مركزى تبرىز- سلماس يۇلو اوستونده بىرلىشىن شىبىستر شىرى دىر.

چاشنی لار ایله قایناداردیلار. اونون چوخ یئمه‌لی اولان سویونا گون اورتا چاغی چۆرک دوغراییب یئیردیلر. لپه‌سینی ده آخشام چاغی پیشریله‌جک پیلووا خوروش اوچون ساخلاردیلار.

آخیر چرشنه آخشامی، هم ده بایرام آخشامی بوتون ائولرده شاما پیلوو پیشیردیلر. دئمک ایلده بیر دؤنه ده پیلوو یئمه‌ین آداملار بو ایکی آخشامدا پیلوو یئیردیلر. آخیر چرشنه آخشامی شامدان سونرا او گون بازاردان آلدیقلاری نوخود کیشمیش، خورما، انجیر، شوکولات، حالوا و کنندین اؤز محصولو اولان جویز ایچی، بادام ایچی و ساییره ده کورسو اوستونه دوزولردی. هر کیم هر نه‌دن ایسته‌سه‌یدی، یئیردی.

◆ بَرک ساللاماق

بعضی یئرلرده باجالیق، بعضی یئرلرده شال ساللاماق بو کننده «بَرک ساللاماق» آدلانیپ و بو ایش اوغلانلارا مخصوصدور.

آخیر چرشنه آخشامی شامدان سونرا اوغلان اوشاقلاری هر بیر یئر چرقد، شال، بَرک (بئله باغلانان شال) و... گۆتوروب، داملارا چیخار و قاپی قونشولارین ائولری نین تاوانیندا ایشیق و توستو یولو اولان «باجا» آدلی دئشیکدن اونو آشاغی ساللایاردیلار. ائو بییه‌سی ده ائوده اولان یئمه‌لی‌لردن او جمله‌دن، نوخود، کیشمیش، قورو انجیر، کانفئت، جویز بادام ایچی و ساییره باغلایار، چک آپار!- دئیردی.

برک ساللایان ائو بییه‌سی نین قیزی نین آداخلیسی اولسایدی و اونو ساللادیغی بَرکدن تانیسایدیلار، اونون شالینا باغلانان شئیلره جوراب، دسمال و هله آیری شئیلر ده علاوه اولاردی.

کند یاشاییشی مُدئرنلشدیکجه، یعنی کند ائولری نین ده شهر ائولری کیمی نئچه مرتبه و عئینی حالدا باجاسیز داملارا چئوریلدیسینه گۆره شال ساللاما مراسیمی گئت گنده آزالدی، ایندی اوندان داها خبر ده یوخدور حتی کند اوشاقلار بئله بیر شیین کئچمیشده اولدوغونو دا آتالاریندان ائشیده بیلرلر.

◆ کیلید سالماق

مئشینده لاپ بؤیوک فال لاردان بیر ی آخیر چرشنه آخشامیندا کیلید سالماقدیر. دئمک هر کیم بیر ایستک و بیر آرزوسونا چاتاجاق چاتمایا جاغینی سیناماق و قاباقچادان بیلیمک

اۈچۈن، آخىر چىرىشنىبە آخىشامى الينە بىر يا نىچە دنە كىلىد گۆتۈرۈپ گىدىب، قاپى قونشولارىن شامدان سونرا، اوتۈرۈپ آخىر چىرىشنىبە يىمىكلرىندىن يىدىكلرى و چاى اىچىدىكلرى زامان، آرالارىندا گىئىد دانىشلىقلار قۇلاق آسار. اونلارنى سۆزلىرىن خوشاگلىم و اومود وئرىجى اولسا و يا اونلار دىيىپ گولمىكدە اولسالار، كىلىد سالان آرزوسونا چاتا جاغىنا اومود باغلار. اشىتىدىكلرى سۆزلىرى، خوشاگلىمەين، آجى خايطىرلەر داشىيان، كۆنۈل سۆمەين اولسالار، كىلىد سالان آرزوسونا چاتما يا جاغىنا اينانار.

بعضاً دە كىلىد سالان، كىلىد سالىدىغى ائودىن اشىتىدىگى سۆزلىرىن اىلك كىلمە و يا جىلمەسىنى فال كىمى قىبۇل ائدر.

قىدىم زامانلار داملار بىر مرتبە اولاندا، كىلىد سالانلار آرتىق قونشولارىن داملارىنداكى باجانىن ياخىنىنا گلىب، او ائو قۇلاق آساردى. ايندى ائولر ايكى و نىچە مرتبە اولدوقلارىنا و ھىچ بىرىنىن دە باجاسى اولمايدىغى اۈچۈن، داملار چىخان اولمايىر، آرتىق اونلارنى پىچىرلەرنى ياخىنلاشىر و يا ھىتا كۈچەدە و يا اۋزۇنۇن خىط قاپىسىنىن اىچرى طرفىندە دايانىر و كۈچەدىن گلىب كىچىنلارنى دانىشلىقلارنى سۆزلىرى اۋز فالى كىمى اشىدىر.

ھىم كىچىمىشە گۆرۈنۈردۈ، ھىم دە معاصر دۆۈردە بعضاً اولور كى، بىرى بىر باھانائىلە اۋز ائويندىن اشىيە چىخىر، اشىكىدە داياناراق، ائودە قالان عائىلە عوضولرىنىن سۆزلىرىنە قۇلاق آسىر و اونلارنى سۆزلىرىندە اۋز نىيىتىنە جاۋاب آرايىر.

آنچاق بو اينام دا مئشىندە واريدى كى، «جولفا قاپىسى دوز دئىر» يعنى جولفا (بئز توخويان) آدمىن ائويندە دانىشلىلان سۆزلەر داھا آرتىق اينانماق اولار. ائلە بونا اساساً بىر زامان مئشىندە بىر كىتخودانى كىتخودالىقدان سالىرلار. بو ايش اونو و عائىلەسىنى آرتىق اينجىدىر. نىھائىتدە، بىر داھا اۈلكى مۇقىيىتى الدە ائدە جىك ائتمەيە جىكلرىنى بىلمىك اىستەين بو عائىلەدە بئلە بىر تىمىم تۈتۈلۈركى، آخىر چىرىشنىبە آخىشامى كىلىد سالالار و گۆرلەر كى، بىر داھا بو كىشى كىتخودا اولاجاق يا يوخ؟

آخىر چىرىشنىبە آخىشامى گلىب چاتىر. كىتخودا آروادى اۋز باجىسىنىن قاپىسىنا گىدىب دئىير:

باجى، سىنىن قونشون جولفادىر. دور گىئىك اونلار بىر كىلىد سالاق، گۆزىك، گىئە دە كىشىنى كىتخودا ائلەيە جىكلر يا يوخ؟

باجى قىبۇل ائدىر، بىرلىكىدە داما چىخىر، جولفا قونشونون ائوىنىن باجاسىنا ياخىنلاشىرلار. اونلارنى سۆزلىرىنە قۇلاق آسدىقدا، جولفانىن حىيات يولداشى، خاتىن آدىلى قىزىنا بئلە دئىيردى:

خاتین، چوخ دا گۆزلیرین بزلتمه، ساماوار قوپ قورو قورو بوبدور، داها چای ایچمگه اومود اولما!

کتخودا آروادی بو سۆزو ائشیدیر، همیشه لیک اولراق اری نین کتخودا اولاجاغیندان اومود اوزور.

البته اری ده بیر داها کتخودا ییغا چاتما بیر.

◆ یئنگی ایل بایرامینا گۆرولن حاضیرلیقلار

بایرام آییندا (اسفند آییندا) بایراما حاضیرلانما ایشلری باشلانار. بئله کی، ائولرده یومالی پالتارلار یویولار، سیلکینمه لی لر سیلکینر، آیینمالی لار آیینار، هیس توز باسمیش ائولر و اوتاقلارین هیس توزو سیلینر، «گیل» آدلی بوز بویالی تورپاق ایله آغارمالی ائولر و اوتاقلار آغاردیلار. تره چۆزکلر، کوکهلر یاپیلار، اوشاقلار اوچون یومورتالار بویانار. کئچمیشده کندین اؤز کؤوشنینه اولان «یاپا» آدلی یئردن گتیریلدیگینه گۆره «یاپا تورپاغی» آدی ایله تانیان قیرمیزی تورپاق ایله ده بویانمالی اولان حیط دیوارلاری، ائولر، اوتاقلار بویاناردی.

◆ چیلی یاسین سویو

ایلین تحویل اولاندان قاباق کندین قرآن اوخویانلاری مسجدده ییغیشار، (منیم یادیم گلندن بو ایش حاج کاظم مسجدینده یعنی یۇخاری مسجدده اولاردی.) اورتایا بیر بۆیوک تشتده سۇ قویار، هامیسی قورآنین یاسین سوره سینی اوخویاراق، او تشته ساری پوفله رلر. قرآن اوخویانلارین سایى قیرخ نفر و یا آرتیق اولسا، هر بیرى بیر دؤنه یاسین سوره سینی اوخوماغا کیفایتلئر؛ اما سایلاری آز اولسا، تکرار اوخویان دا اولار، بئله کی آزی قیرخ یاسین اوخونموش اولار.

هابئله قرآندا «سلام» ایله باشلانان مثلاً «سلام علی نوح» و باشقا سلام ایله باشلانان یئددی آیه نی زعفران سویو ایله بیر چینی قابا یازیب سونرا اونو دا سویا یویوب قیخ یاسین اوخونموش سویا قاتارلار.

ایل تحویل اولونجا بو ایشلر باشا چاتمالی دیر. هم قرآن اوخویانلار، هم ده آیری آداملار الده گتیردیکلری قاتاردا «چیلی یاسین» سویو آپارارلار. چیلی یاسین سویو توکنمه سین و کندین بوتون ائولرینه چاتسین دئی، تشتین سویونا آردیجیل اولراق سۇ آرتیرارلار. تبرۆک

اوپون چیلی یاسین سویونو ائولرینه آپارانلار، اونو ائولرینده اولان تاخیل لارا، مال حیوانا، حتّا مال حیوانلاری یئمیرینه ده چیلیر، خسته آدم یا حیوان اولسا، اونا دا ایچیرلر. اھالی نین اینامینا گۆره بو سویون سپیلدیگی شئیلر برکتلی اولار.

◆ ایلان عقرب دوعاسی

چیلی یاسین سویو حاضرلماقلا برابر یازیب اوخوماق سوادى اولان، هم ده ائل ایچینده یاخشی آدم تانینان کیشیلره ایلان- عقرب دوعاسی دا یازدیریلردی. بئله کی اونلار سلام علی نوح آیه سینی زعفران سویو ایله کیچیک و تمیز کاغذ اوزرینده یازیب دستمازسیز ال دیمه سین، دئییه اونو بوکوب ایسته یینه وئردیلر. اورندا اونو آپاریب بیر تمیز پارچایا چولغاییب و یا اونو پارچا آراسینا قوباراق، پارچانی تکیب یانلاریندا ساخلایاردیلار. هامی بونا اینانیردی کی، بو دوعا یانیندا اولان آداما ایلان- عقرب یاخین گلمز، گلرسه اونو سانجماز.

◆ عرفه آخشامی

ایلین ایلک گونوندن قاباقکی گون ایکیندی چاغیندان سونرا و گوندن بیر ایکی ساعات قالاندا، کند اھالیسی «اهل قوبور» (قبرستان اھلی) زیارتینه گندرلر؛ یعنی کیشی لر، اوغلانلار و حتی یاشلی آرواتلار قیبرستاندا قویلانمیش دونیادان گئدنلری نین مزاری اوسته حاصیر اولار، حتّا بوتون دونیادان گئتمیش قوھوم اقربا و دوستلاری نین مزاری اوستونه ده باش وۇرار، فاتحه اوخویارلار. اؤلولری نین احسانی نییتی ایله مزارلارین اوستونه قوشلار، قاریشقالار و ساییره یئسین! دئییه، بۇغدا، یارما، دویو و بو کیمی شئیلر سپرلر، قبرستانا گلنلره خورما، بیسکویت، شوکولات، کیک و ساییره پایایارلار. بئله کی او گون هر قبیر اوسته گندن، یئدیگیندن علاوه، چوخلو یئمکلرله ائوه قاییدار. «عرفه آخشامی» و عرفه گونو آدلانان بو آخشامدا اھالی گون باتان چاغی قوبور زیارتیندن کنده دؤنرلر.

◆ ایل تزه لئندن سونرا

ایل تزه لئندن سونرا بایرام گؤروشلری باشلانیر. اولجه آتا- آنا، قئین آتا- قئین آنانین گؤروشونه گندرلر. بئله لیکله بؤیوکلر اول ساعتلردن ائوده اورتورمالی و گؤروش گلنلرین یولونو گؤزلمه لی دیرلر.

بۇيۇكلرىن گۇرۇشلرى ايله ياناشى، كىچىن ايلده دونياسىنى دىيشىن آداملارین دا هامىسى نىن عائىلەلرى نىن گۇرۇشونه گىدرلر. «حوضرلو» عنوانى ايله تانىنان بو عائىلەلر ده ايلین ایلک گونونده ائوده اوتورار، گۇرۇشلىرىنه گلن قوناقلارى قبول ائدرلر. بۇيۇكلر و حوضرلو عائىلەلرىن گۇرۇشلىرىندىن سونرا قالان قوهوم اقربانىن دا گۇرۇشونه گىدرلر. گۇرۇشلىرده دىيىلن تبرىك سۇزلىرى بونلاردان عىبارتدیر:

يىنگى ایل بايرامیز مبارک اولسون!

و یا:

تزه ایل بايرامیز مبارک اولسون!

یا دا:

بايرامیز مبارک اولسون!

و بو سۇزلىرى دىئىنلره وئریلن جاوابلار دا بونلاردان عىبارتدیر:

سىزىن بىله (بىله بىرله باهم) اولسون، مین بىله بايراملار چىخاسیز!

◆ بايرامدا وئریلن بايراملىقلار

بايرامدا عائىلەلرىن بعضى عضولرىنه مخصوص بايراملىقلار دا آلىنار. مثلاً آتا- آنالار ارده اولان قىزلارینا، كوركىلرىنه بايراملىقلار آلارلار؛ هابىله كوركىلر قاين آنالارینا بايراملىق آلمالى دىلار. كىشىلر آنالارینا و ارده اولان باجىلارینا بايراملىق آلارلار. آداخلى اوغلانلار آداخلىلارینا، آداخلى قىزلارین عائىلەلرى ده قىزىن آداخلىسىنا بايراملىق آلارلار.

عمومىتله بو بايراملىقلار كۆينكلىك و یا كۆينك، دونلوق پارچا، چادىرالىق، جوراب، باشماق و بونلار كىمى شىلردن اولمالى دیر. البتّه آداخلى قىز و آداخلى اوغلانین بايراملىغىندا بو شىلرىن نىچەسىنى گۇرمك اولار، اما تويدان سونرا بونلارین سايى آزالار. مثلاً كوركىنه بىر كۆينك و جوراب، گلىنه بىر دونلوق و جوراب قناعت ائدر، قاين آنا، آنا و باجى یا دا اولدن اولدوغو كىمى بىر دونلوق یا چادىرالىغا كىفایتلرلر.

آلىنان بو بايراملىقلارین بعضىسى آخىر چرىشبه آخشامىندا، بعضىسى ده بايرام گۇرۇشونه گىدنده آپارىلار.

آداخلى قىز و ارده اولان قىز و باجى نىن بايراملىغىنى آخىر چرىشبه آخشامى آپارارلار. البتّه بونلارین هر بىرى نىن يانىندا بىر بوشقاب پىلو و بىر بوشقاب دا آخىر چرىشبه يىتمكلىرىندىن اولمالى دیر.

کورکن، قاین آنا و آنانین بایراملیغی بایرام گۆروشه گئندده آپاریلار. آنا آنالارین قیزلارا و قارداشلارین باجیلارا بایراملیق آلماغی نه قدر ایکی طرف ساغ اولسا، داوام انده جکدیر. مثلاً بیر هشتاد دوخسان یاشلی قارداش نه قدر ساغدیرسا، اونلار جا نوه نتیجه سی اولان باجیسی نین بایراملیغینی هر ایل آلمالی و گۆنדרمه لی دیر. باجی یا قارداشین بیر ی نین اؤلومویله بایراملیق آلماق دا سونا چاتار.

بونلاردان علاوه یاخین قوهوملارین اوشاقلارینا بایراملیق وئرمگی ده بایرام دبلریندن بیر ی دیر. بئله کی، هر کیشی و آرواد نوه سینه، نتیجه سینه، قارداشی و باجیسی اوشاغینا و بعضاً یاخین قوهوملاری نین اوشاقلارینا بایراملیق آلا ر. بو بایراملیقلار اوشاق او یونجاغی، جوراب، الحک، دسمال، پول، پیشمیش و بویانمیش یورموتا، و بو کیمی شئیلردن اولار.

اؤنجه اشاره ائدیلدی کی، بعضی قوهوملار بیر بیرینه بایراملیق آلا رلار. یئنه ده دئییلدی کی، بو بایراملیقلارین بعضی لری آخیر چرشنه آخشامی، بعضی لری ده بایرام گونو وئرلر. کنچمیشده، بونلاردان علاوه بیر بایراملیق دا واریدی کی، اونو، قوهوم اولوب اولمادیغینا باخمایاراق، بوتون بایرام گۆروشه گئندلر، ائوینه گئتدیکلری عائیله لره وئر دیرلر. او دا بیر دنه نار، نارینج و یا آلمادان عیبارت ایدی. دئمک هر کیم ایستر قوهوم ائوینه، ایستر قونشو ائوینه، ایستر اؤزگه ائوینه گۆروشه گئتسهیدی، گندیب اوتوروب بایرامی تبریک ائندن و آغزینی شیرین ائله یندن سونرا، گئتدیگی ائو یاخین قوهوم و بایراملیق وئرمه لی آدام ائوی اولسایدی، اونا آلدیغی بایراملیق ایله بیرلیکده، اولماسایدی سا، تکلیکده جیبینده آپاردیغی آما، نار یا دا نارینجی چیخاریب کورسو اوستونده دوزولموش یئمکلرین یانینا قویوب، آلا ه بایرامیزی مبارک ائله سین! دئییب، دوروب گئندردی.

سون ایللر آما، نار و نارینج آپارماق دبی پوزولوبدور. اونو داها کیمسه آپارمیر، گئتدیگی ائوه بایراملیق آپارمالی اولمادیقدا الی یالین گندیب گۆروشوب گلیر.

◆ بایرام سوفره سی

بایرام سوفره سینده یئرلشن یئمکلر و ساییره کنچمیشه گۆره ایندی چوخ فرق لینی دیر. تخمیناً ۱۳۶۰- جی ایللره کیمی بایرام سوفره لری یوزلرجه ایللر قاباقجالاردان بزه ن کیمی بزه نیردیه، سون اون بئش ایگیرمی ایلده معاصیرلشه رک، شهرلین سوفره لرینه آرتیق بزه مکده دیر. باشقا سؤزله دئسک اؤزلیگینی ایتیرمیش و بوتون ایراندا، بزه ن بایرام سوفره لری کیمی اولماغا گئندیرلر.

پاپاق آتدی عادتینن کۆکو

حاضرلایان: محمدرضا اسماعیلزاده (اورمولو)

نوروز تۇرنلری عادت- عنعنەلرینین چوخ چئشیدلیگی، الوانلیغی باخیمیندان همیشه دقت مرکزینده اولوب. مین ایللرین سیناغیندان چیخمیش و بو گوندە اؤز مقدس لیگینی قورویوب ساخلامیش نوروز بایرامی عادت- عنعنەلرینە تأسف کی، بوگونکو دورون منشوروندان یاناشیب، بعضاً بو عادتلردن بعضیلرینی قبول ائتمک ایستەمەینلردە اولور. بونلاردان بیرى ده پاپاق آتدی تۇرنینە عایدیدیر. پاپاغین کیشی نین ناموسو، غییرتی رمزی اولدوغو هامیمیزا بللی دیر. ائله پاپاق آتدی تۇرنی نین اجراسینا اعتراضدا بوردان- بو نەدن دن ایرەلی گلیر. پاپاق کیشی نین ناموسو دئمکدیر و اونو ایاق آلتدا، یاخود دا هانسیسا قاپییا آتماق ملّی مسلکه، عقیدەیه اوغون دئییل پرنسیپی ایله معاصر دوشونجندن چیخیش ائدیب، مین ایللردن اوزو بری گلن بو قدیم عادتى انکار ائتمگه چالیشیرلار. بلا بوراسین دادیر کی، حتی اؤزلرینی فولکلور متخصصی حساب ائدنلردن ده بئله بیر فکره دستک وئرلره راست گلینیر. طوطی قوشو کیمی رحمتلیک شاعریمیز محدحسین شهریارین بیر بئیتینی ازبرلهیب، اؤرنک چکیلر کی، بس گؤرورسن، اورادا دا «شال ساللاماق» ایفاده سی ایشله دیلیب پاپاق اوزرینه شال، دستمال، توربا آتیلمالی دیر. دوزدور، ائل آراسیندا بو واریانتلار دا واردیر. آنجاق پاپاق آتدی تۇرنی نین کۆکونون لاپ قدیملردن گلدیگینی انکار ائتمک اولماز. آنلاشیلمازلیغی دوغوران نەدن ده محض قدیمی دوشونجه قاتینا نفوذ ائده بیلمه مکله، همچنین اسکی چاغ مدنیتی حادثه سینە معاصر دون گئییندیرمکله باغلی دیر. توتوشدورماق اوچون بیر اساسی مثال چکک. ملی تصوره هر شئیین آدینین دده قورقود طرفیندن قویولدوغو معلوم دور. «دده قورقود» عابدە سینە اوز توتدوقدا، اورادا ایگیدلیک گؤسترلره ده دده قورقودون آد وئردیگی بللی دیر. کئچمیش زامانلارداکی بو جور آدقویما عنعنە سینى بوگونکو آدقویما مسئله سیله عینی لشدیرسک، نه درجه ده منطق سیزلیکله اوزله شه جەبیک سوا لینا بیر اؤرنک گؤستەرک. بو گون قورخماز آدی داشییان هر هانسی بیر کسین دؤیوشدن قورخوب، فراری لیک ائله مەسی آد یا مضمون- ماهیتی آراسینداکی کسکین فرقی- ضدیتى نجه آیدین گؤستیریر.

ياخود حقيقت آدلى بىرىنىن يالانچى لىقدا آد چىخارماسى، صداقت، وفا آدلى كسلرىن صداقتسىزلىك، وفاسىزلىق گۆسترمەلىرى آد ھابئەلە آدداشيان آراسىندا نە قدر اويغونسوزلوقلار اولدوغونو گۆستەير. بئەلە اولان حالدا يوزايللر كئچندن سونرا ھەمىن آدلار بىيەلەرى طرفىندىن اندىلن ناقص حركتلر- آدلار بىن مضموننا ياراشمايان ايشلر گۆرمەسىنە باخىب، يانلىش ملاحظەلر چىخارمالىيىق؟ نەجە دئىرلر، بىر ائەل آراسى فكر دە وورغولانير كى، واى اۆلەننن حالينا، جانينى تاپشيدى، تورباغا باسدريلاندىن سونرا اولور مەن ايلين اۆلوسونون تايى. بو، نە دئمەكدير؟ او دئمەكدير كى، گلەجك عصرلر دە بوگون حياثدا ياشاميشلار، اولوب-كئچنلر دە دە قورقود دورونە نىسبى زمان معناسيندا قاينايىب قارىشير. اوندە دا قورخماز، حقيقت، صداقت، وفا و باشقا بو كيمى آد داشيىانلار بىن آدلارينا ياراماز عمللر نە راست گلدەكە، سەھوآ دئمەلىيىك كى، او وقت دە قورقود بابامىز بو آداملارە دوز آد قويمايىب؟! بئەلە اولان حالدا بىزە آدقويما ايلە باغلى مدنى دورلىرى درستلشديرەك مسئلهسى- آدقويما عنعنەسى آراسينداكى فرقلى دورلىرى آراشديرماق واجب اھميت كسب ائەدەجەكدير...

دئمەلى، نوروز عادت- عنعنەلرىنىن ماھيتىنى دوزگون آنلاماق اوچون مسالەيە آرخابىك دوشونجە طريزىندە- ميفىك ماھيت گوزگوسوندن باخماغىمىز گرەكدير.

تانىنمىش فولكلور شىناسىمىز آغا ئوردى خليل «تورک اولوسلار بىن ياز بايراملارى نوروز» كتابى بىن «نوروز عادتلىرىندە كەنەلنمىش عادتلىر» بۆلمەسىندە «توربا آتماق» آدى آلتىندا فكلرلىنى بئەلە افادە ائيدىر: «نوروزا عايىد اولان بايرام عادتلىرىندە بىرى دە مختلف شكىلدە آدلانديرىلان توربا آتماق دير. نوروزلا باغلى اورتا عصرلرە عايىد يازىلى قايناقلاردا (او جملەدن عمر خيامىن «نوروزنامە» سىندە و ابورىحان بىرونى بىن «آثار الباقىيە» ائرىندە) بو عادتلىرىن زرتشتلوك دۆنەمىندە موجود اولدوغو اونون خصوصى ايجراچىلار- زرتشت كاهىنلرى طرفىندە يئر نە يئىرىلدەگى حقىندە معلومات وئرىلير. سونراكى دورلر دە «توربا آتماق» «قورشاق آتماق» يا «شال ساللاماق» لا اوزلنمىش دير. البتە، بورادا مەيشت مدنىتىندەكى دىيشىكلىكلر اؤز تائىرلىرىنى گۆسترمىش دير. مثلاً، م. شەرىارىن شەرىندە دئىلير:

آى نە گۆزل قايدادى شال ساللاماق،

بى شالىنا بايراملىغى باغلاماق.

ان يئنى دورون «توربا آتماق» مدنىتىندە «دستمال آتماق» «پاپاق آتماق» كيمى يئنى واسطەلردەن استفادە ائيدىلدىگى مشاهدە اولونماق دادير. بونلار بىن بعضىلرى ايلە باغلى خلق دئىملىرى دە ايشلنمەكدە دير:

«پاپاق آتماق» ايلك اۆنجه آداتماق معناسىنى ايفادە ائيدىر. اما اونون فىزىكى معنادا ايشلنمەسى سئوئىچ سئىنى گۆستەرن بىر پسىكولوژى وضعىتدير. سئوئىچدن پاپاغىنى

گۆیه آتماق خالق دئییمی مَلّی حکایه لرده موجوددور. دئمک، «پاپاق آتماق» ین هم منفی، هم ده مثبت ارتباطی و دینی وظیفه لری واردیر. «پاپاق آتماق» ین تیپولوژی سوییه ده ایشلندیگی و اورتا عصرلرده حکمدارلارا گۆسته ریلن خصوصی تعظیم اوسولو کیمی استفاده اولوندوغو دا معلوم دور. پاپاق قویولدوغو باشی نمادین اندیر. پاپاغین حکمدارین آیاقلاری آلتینا آتیلماسی اونون قدم قویدوغو یئر باش قویولماسینی یا باشقا دئییلیشله، ایده آل بیر صداقت، سئوگی افاده ائتمکده دیر.

خلق عنعنه سینده «دستمال وئرمک» و یا دستمال آتماق آیریلیق علامتی دیر. «توربا تیکمک» ده معاصر دینی معناسینا گۆره مردم آزارلیق، پیس لیک ائتمک و... کیمی منفی آنلامی احاطه به مالک دیر. اما «توربا تیکمه» بین کهنه لنمیش تۆرنلرین دنیاسینا یولا سالماق دیر. آتیلان توربا، شال، قورشاق، دسمال پاپاق دا ایلک یاردیلیش دنیاسینا اونو نماد ائتمکده دیر.

بئله لیکله، نوروز اۆزونده کهنه لنمیش عنعنه لردن گلن بیر سیرا عناصری محافظه ائتمیش دیر. گۆروندوگو کیمی، «آغاوئردی خلیل» بورادا «پاپاق آتماق» افاده سی و اونون مختلف شکیللرده تظاهر ائدن واریانتلارینی استادلیقلا بیر مجرایا سالاراق، اونلارا هم دیلنچی لیک باخیمیندان، هم ده عنعنه وی معنا باخیمیندان دیرلی یوزوم وئرمیش دیر. لکن بورادا اولان «ان یئنی دورون» «توربا آتماق» مدنیتینده «دستمال آتماق»، «پاپاق آتماق» کیمی یئنی واسطه لردن استفاده ائدیلدیگی مشاهده اولونماق دادیر» فکرینی نئجه باشا دوشک؟ بئله چیخیر کی، «پاپاق آتماق» (ائله جه ده «دستمال آتما») عادت سی سون وقتلر میدانا چیخمیش دیر. خیر، عکسینه، «پاپاق آتماق» عادت سی داها اسکی دورلره باغلی دیر. اصلینده پاپاق ناموس، غیرت رمزی دیر دئییه، معاصر دورده «پاپاق آتماق» عادتینه اعتراضلار مشاهده اولونور. بئله اولان حالدا نئجه اولاییلر کی، پاپاق آتماق «توربا آتماق» مدنیتی نین ان یئنی دورونه خاص اولاییلر؟ لکن سونرا مؤلف چوخ یاخشی حال کیمی سانکی فکرلرینه علاوه لرله دوزه لیش وئیر و علمی باخیمدان چوخ دوغرو اولاراق بو عادتین - کهنه لنمیش عنعنه لرین آنلامینین «ایلک یاردیلیش دنیاسینا یولا سالماق» لا باغلی اولدوغو ملاحظه سین یورودور. بئله لیکله ده، «پاپاق آتماق» ین معاصر دوشونجه ده کی منفی آنلامینا آیدینلیق گتیرمیش اولور. بلی، نئجه کی، «پاپاق الدی قاچ» اویونو بیر اویون حادثه سی کیمی قبول ائدیلیمیشدیر، یا «پاپاق آندی» اویونماق، یا هاراسا چاپاراق گئدن آلتینین باشینداکی پاپاغینی الینه آلیب یئلله مکله هانسی سا بیر خبردارلیغی ائله مه سی، یا عادی حالدا پاپاغی اله آلیب کیملر سی هایا-هایا چاغیرماق عنعنه سی ممکن دور، یا اینکی استئنا حاللاردا داوانی یاتیرتدیرماق نامینه قادینین باش اۆرپگینی، لچگینی آیاقلار آلتینا آتماقلاری دوشونجه سی موجوددور،

ئالەجە دە نوروز و يا ايل آخير چرشنە بايراملاریندا قاپلار پاپاق آتیلماسی مسئلهسی ده عنعنە شخصیتینی داشیماقلا مقبول دور. بیرمعنالی شکیلده دوشونولمەلی دیر کی، بایرام مراسملرینده آتیلان پاپاق دا غیرت سیزلیک رمزی کیمی یوخ، بایرام احوال-روحیهسی نین سئوینج جوشقوسو کیمی طبیعی قبول اندیلەلمەلی دیر.

اونوتماق اولماز کی، نوروز باهار فصلی نین گلیشینى گؤسترمکله طبیعتین اویانیشى، دیرچەلیشى، دیریلەمسە بایرامی دیر. انسان دا طبیعتین آیریلماز پارچاسی دیر. طبیعتلە انسانی هارمونیک وحدتده گؤتورن بایرام عنعنەلرینده اسکی چاغ دوشونجەسیندن ایرەلی گلن سلسلە شخصیتلی مقاملار دقت یئتیرنده چوخ گیزلی گؤرونن مطلبلر اوزه چیخیر. یازین گلیشى عرفەسینده تورپاقدان جوجەریب بوی گؤستەرن بنؤوشە گولو طبیعی گؤرونوشجە بوینو بوکولو اولور- مجازی معنادا اولاراق حیاتدان کوسگون، کیمدنسە اینجیک دوشموش، کوسولو انسانا بنزەیی. بعضی بؤلگەلرده بایرام وقتی کوسولولری باریشیدیرماق مقصدیلە آیقلاری آلتینا بنؤوشە گولو آتیرلار. اگر کوسولو انسان ال آتیب یئردن بنؤوشەنى گؤتورسە، بو، باریشیق علامتی ساییلیر. دئمک، بو عادتده انسان و طبیعت (گول) آراسیندا بیر طبیعی عینیت گؤرولموشدور. بوینو بوکوک بنؤوشە کوسولو انسان اوبرازینا استعارە اندیلیمیش دیر. ئالەجە ده آغاوئردی خلیلین یازدیغی «پاپاق قویولدوغو باشی نمادین اندیر» ایفادەسى نین ماهیتینی چؤزەلەسک، یئنە دە انسانین طبیعتیلە موازی گؤتورولمەسى بو مقامدا دقتی چکر. انسانین پاپاغی اونون غرورو، من لیگی، باشینین اوجالیغی، اؤزوندن باشدا- یوخاریدا دوران مقدس اشیادیر. باش ایسە انسانی دیگر جانلیلاردان فرقلندیرن باشلیجا علامتلردن بیرى دیر، یعنی انسان باشی ایله- عاغلی ایله، دوشونجەسى ایله اؤیونور، انسانین معنوی دولتی- واری (باری- بری) اونون باشی ایله، باشینین قیمتی ایله اؤلچولور. بئله اولان حالدا انسانین باشی نین (دولتی نین، بارى نین) اؤرتویو پاپاق ساییلیر. بس طبیعتین واریندا افادە اولونور؟ معلوم دور کی، قیشدا طبیعت آییندن اؤز یاشیل لباسینی، کورکونو، گئییمینی (ئالەجە دە میوه سینی- بارینی، بهرە سینی) چیخارمیش اولور، موقتى دە اولسا اوچ آیلیق اؤلوم یوخوسونا (قیش یوخوسونا) گئتمیش اولور. یازدا- نوروزدا ایسە طبیعت موقتى محروم اولدوغو یاشیل دونونو اینینە تاخماغا باشلايیر. دئمەلى، بو عرفەدە- ایل آخير چرشنەدە و نوروزدا مراسیمی فرمان کیمی اجرا اولونان پاپاق آتدی عادتى دە انسانین بیر آنلیقدا اولسا باشیندان پاپاغینی گؤتورمکله اؤزونو «چیپاقلاش دیرماسی»- باش اؤرتیوندن محروم ائتمەسى عاملینە خدمت ائتمەسى و بونولا قیشدا ایین- باشینی سویونموش یارپاقلارینی- یاشیللیغینی تۆکموش طبیعتلە بیر سیرادا دایانماسی مقامینی اشاره لیر. قاپیا آتیلیمیش پاپاغین ایسە ائو صاحبی طرفیندن سوغاتلا دولدورولوب

ییه‌سینه قایتاریلماسی فاکتی ایسه پاپاق صاحبی نین تزه‌دن دیری لیک تاپماسینی، اوسته گلن یئمک نعمت‌لری ایله بیرگه پاپاگی قبول ائتمه‌سی ایسه معنوی طرفی ایله یاناشی مادی نعمت‌لر بوللوغو ایله ده فیزیکی باخیم‌دان دا گوج-قوت توپ‌لایا‌جا‌گی عاملینی رمز‌لشدیریر. نئجه کی، یازدا طبیعت ساده‌جه یاشیل دونوونو اینینه تاخما‌ق‌لا کفایت‌لنم‌ییب، آردینجا گول-چیچک آچیب، میوه (بار-بهره) وئره‌جک، ائله‌جه ده انسان پاپاغینا معنوی باخیم‌دان ییه‌لنم‌کله پاپاغین ایچینده کیلرله ده مادی باخیم‌دان دا سعادته چاتاجاق. آخی انسان معنوی وارلیق اولدوغو کیمی، مادی یاشاییش محرک‌لرینه ده محتاج‌دیر. دئم‌لی، انسانین عنعنه حادثه‌سی ایچری‌سینده قاپییا پاپاق آتماسی ایله پاپاقدان موقتی محروم اولماسی اونون یئیندن دیرچه‌لیشه، یئنی حیات تاپماسینا اشاره‌دیر. طبیعتین قیشدا سویونماسی اونون یازدا یئیندن اؤز یاشیل لباسینی اینینه گئینم‌ه‌سی کیمی، یئیندن جانا گل‌مه‌سی کیمی!..

حیات اولماسا، اؤلوم ده اولماز. عینی زمان‌دا بیرری اؤل‌مه‌سه، یئرینه او بیررسی گل‌مز، بو معنادا اؤلوم ده اولومو واقعیت‌ه اویغونلاشدیریر، یعنی اولوملا اؤلوم قوشا گندن فرآیندلر‌دیر، بیرینی او بیریندن تجرید ائتمک اولمادی‌گی کیمی، حیات اؤلومو دوغورورسا، اؤلومون ده ایچیندن بیر حیات جوجه‌ریر. بو حیات طبیعت‌ده فیزیک‌سل اولراق قیشدان سونرا دیریلیب جانا گلن بیتگی آغاج‌لار عالمی‌نین سیماسینا رئال تجسمونو تاپدی‌گی کیمی، حیوانات عالمینده ده آیدین اولراق قیش یوخ‌سونا گئتمیش آیینین تمثالیندا اؤزونو گرچکلشدیریر. انسان دنیا‌سین‌دا- جمعیت‌ده ایسه بو، فیزیکی باخیم‌دان مراسیم‌لرده، اویون‌لاردا، تاماشا‌لاردا (کوسانین ایکی جانلی اولماسینین، اؤلوب-دیریل‌مه‌سی‌نین تمثالیندا، هابئله اوشاق اویون‌لارینا راست گلینن اؤلوب-دیریل‌مه وظیفه‌سینی اجرا ائتم‌ک‌ده، ائله‌جه ده پاپاق آتدی عادتینده موقتی پاپاقدان محروم اولوب، تزه‌دن پاپا‌گی‌نین ایچی دولو شیرنیات‌لا قایتاریلماسیندا، پاپا‌غا ییه‌لنم‌کله معنوی دیری لیک تاپماسیندا...) افاده اولوندوغو کیمی، معنوی جه‌ت‌دن ده انسانین فیزیکی اؤلومون دن سونرا قازاندی‌گی آخرت دنیا‌سیندا- ابدی یاشار معنوی دنیا قازانماسین‌دا گرچک‌له شیر. سوال اولونا بیلر کی، آخی انسان جیسم‌ا اؤلندن سونرا قایدیب فیزیکی باخیم‌دان تزه‌دن دیریل‌میر کی؟- جواب وئریم: بیتکیلر عالمی قیشدان سونرا تزه‌دن دیریل‌یرسه، فیزیکی اولراق تزه‌دن جانا گل‌یرسه، بو طبیعت عالمی‌نین دیریل‌مه‌سی دئم‌ک‌دیرسه، جمعیتین ده، انسان‌لارین دا دنیا‌سی- یاشام طرزى (دیگر جانلی‌لار‌دان فرقلی اولراق) ایکی فرمادا: مادی و معنوی فرمادا واقعی اولونور. یعنی اونوتما‌یاق کی، معنوی یاشام دئییلن آنلا‌ییش آنجاق انسانا خاص‌دیر. دئم‌لی، انسانین اؤلوم‌دن سونرا ایکی‌نجی حیات قازانماسی (آخرت عالمی) ده دیگر جانلی‌لار یوخ، محض انسانا خاص‌دیر. بو معنادا انسانین رولا گیرم‌کله (ریتوال، اویون و تاماشا‌لاردا) اؤلوب-

دیریلمه‌سی بونو فیزیکی جهتدن افاده اندیرسه، جسمانی اولاراق دنیادان گئتمه‌سینده ایسه اونون قازاندیغی دیریلمه قرارى معنوی دنیادا افاده‌سینی تاپیر. بو منطق‌دن چیخیش ائتدیکده، اولومون اولومو، اولومون ده اولومو دوغوغو-تؤرتدیگی فکری اؤز یئرینی تام آلمیش اولور. ائله نوروژ (ائله‌جه ده ایل آخر چرشنه‌سی) ریتواللارینین، اویون و تاماشالارینین انسانا آشیلادیغی حیات سئورلیک گوجونون مایاسیندا محض بو کیمی فلسفی ماهیتلی عامللره دایانیر.

گؤرکملی میفولوق صیف‌الدین رضاسویون فکرلرینه دقتی یؤنلتمکله، مراسملری جمعیتی نظاما سالما واسطه‌سی اولدوغونون بیر داها فرقینه وارا بیله‌ریک:

«میف و ریتوال دنیا مدلی‌نین فرقلی کدلارلا تجسم‌دور. بونلارین هانسی‌نین ایلکین اولماسی هله ده زمان-زمان دوام ائدن مباحثه‌لرین موضوعسو اولسا دا، میفین و عنعنه‌نین دنیا مدلی‌نی فرقلی کدلارلا طرح تۆکمهلری آیدین مسئله‌دیر. میفین عننه ایله مناسبتی، بیر نوع، سؤز کدونون ژست (تقلید) کدونا اولان نسبتی شکلینده‌دیر. اوپرازلی شکیلده بو، سئناریونون فیلمه مناسبتی شکلینده‌دیر. کائناتین عمله گلمه‌سینده دنیا مدلی میفده بدیعی سؤز کدو ایله مضمونلاشدیغی کیمی، ریتوالدا استناددارلاشدیریلیمیش حرکت-سؤز کدو ایله گرچکله‌شیر.

کیهان تانیما چاغ توپلومو اؤز ساختارین مراسملر واسطه‌سیله قوروپور. بیر بوتؤو سیستم اولان توپلومون بوتون سیستم داخلی «ناسازلیقلاری» عننه‌لر واسطه‌سیله حل اولونور. بو باخیم‌دان، قومی عننه واحیدین عملی‌لشمه مرحله‌سینده میدانا چیخان بوتون پیکربندی‌لرین حلی واسطه‌سی کیمی چیخیش ائدیر».

بو معنادا نوروژ بایرامی مراسملری اعتباریله بیر ماهیتلی مراسم دنیا اوپرازینین متحرک مدلی‌دیر. نوروژ بایرامی زمان اعتباریله گنجه-گوندوز برابرلیگی‌نین گؤستریمی سی اولماقلا مادی-فیزیکی دنیانین تارازلیق‌حالی‌دیرسا، نوروژون بایرام کیمی کنچیریلمه‌سی‌نین انسانلارا آشیلادیغی روحی-معنوی تلقینده ائله جمعیتی نظاملی-انتظام‌لی دنیادا (صلح، باریش اساسیندا) یاشاماغا چاغیریشدان عبارت‌دیر. س. روشیانو آشاغیداکی فکری ده ائله دئدیگیمیزه علمی-نظری فکر کیمی ایشیق توتور: «یارادیلیشان دنیایا گئدن یول، باشقا سؤزله، قومیت و ساختار هارمونیک‌سی‌نین برپاسی یالنیز عننه‌دن کئچیر».

نوروژ مراسملرینده بیزه ایلک باخیش‌دان، عادى گؤزله غیرطبیعی لیک تأثیرى باغیشلايان عننه‌لر، اصلینده، «یارادیلیشان دنیایا کئچی‌ده» خدمت ائدیر. بئله کی، پاپاق آتدی مراسمینده پاپاغین یئره آتیلماسینا غیرعادی حال کیمی یاناشیب تعجب‌له نیریک، ایچیمیزده پاپاغین یئره آتیلماسینا اعتراض حسی باش قالدیریر. اما دوشونمه‌لی‌بییک کی،

نوروز مراسملرینده بو جور حال لار استثنالیق تشکیل ائتمیر، عکسینه، سلسله شکلینده اؤزونو گؤستریر. بئله کی، قاپی-قاپی دوشوب پای ییغماق عادتیی عادی گونلرده قبول ائدیلندیر؟ باشقا وقت اولسا، بونا دینچی لیک آدی وئریب، یامانلایاریق، اؤزوموزو قینایاریق دا. یاخود دا عادی گونلرده کیمینسه حیطینه گیزلینجه گندیب قاپی پوسماق، کیمینسه ائوینین قاپیسینی کسدریب دینله مک کی، گؤرؤم نه دانیشاجاقلار نیتینه نه آد وئریک؟ «ایت کیمی فیلانکس قاپی پوسور» دئمیریک؟ عؤمور- بویو همین آدام ائل تهمتیندن یاخا قورتارا بیلر؟ یاخود دا کی، قیزین اوغلان پالتاری، یا اوغلانین قیز دونونو اینینه گئیینیب کوسا گزدریمک آدی ایله قاپیلاری گزمه سینی تیپیک کند محیطینده عادی گونلرده قبول ائتمک اولار؟ اوغلان پالتاری گئیینمیش قیزی، یاخود قیز پالتاری گئیینمیش اوغلانی اوزون مدت، بلکه ده عؤملوک ائل قیناغیندان، ائل تهمتیندن قورتارماق اولار؟ بلی، بیزه عادی گونلرده غیر طبیعی لیک تأثیری باغیشلایان بو جور حاللار ایلاخیر چرشنه و نوروز بایرامی عادت- عنعنه لری اوچون سلسله شخصیتلری داشیییر. البته، بونلار میفیک دنیامیزین سړلی- سحرلی معجزه لری دیر. س. روشیانو دئدیگی کیمی، «توپلومون بوتون سیستم داخلی «ناسازلیقلاری» عنعنه لر واسطه سیله بئله جه حل اولونور».

اونوتمایاق کی، نوروز محتشم خلق بایرامی دیر، ائله لیکله کئچیریلن شنلیکدیر. خلقیمیز ایسه نه اینکی ائله کئچیریلن شن لیگی، حتی ائله گلن وایی دا توی- بایرام ساییب؛ بئله اولان حالدا ائله گلن-توپلومون بوتون عضولرینی احاطه ائله یین پاپاق آتدی مراسمی نین عینی گونده هامی طرفیندن خوش نیتله اجرا اولونماسینی دا طبیعی قارشیلالمالییق؛ میفین و عنعنه نین شعورلو حادثه سی اولدوغونو نظره آلمالییق، ظاهری طرفیندن احتیاط ائدیپ چاشقینلاشمالییق. خلقین مین ایللر بویو تجربه سیندن کئچیردیگی عادت- عنعنه لر حکمت آمیز قدسیته اساس لانیر!..

قایناقلار:

- آذربایجان میفیک تفکرون قایناقلاری، میرعلی سیداوو، یازیچی نشریاتی، ۱۹۸۳
تورک خلقلرینین یاز بایراملاری و نوروز، آغاوئردی خلیل، علم و تحصیل نشریاتی، ۲۰۱۲
آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتینا داییر تدقیقلر. نومه ۴۶، باکی ۲۰۱۴

هفت سین سو فراسی نین معمّاسی^۱

یازار: ناصر منظوری

چئویرن: شهرام زمانی

ایل تحویلی نین سو فراسیندا اولان ان اؤنملی آیین (اسطوره‌وی) دویغو بو دورکی وارلیغین برکتلرینین آخارلیغی کسيلمه‌مه‌لی دیر. اونا گؤره ده، کؤهنه ایلین برکتلری تزه ایله منتقل اولوب داوام تاپیر. بو اساسدا ایل تحویل اولان چاغدا، یاشاییشین برکتلرینین هره‌سیندن بیر نمونه ایل تحویلی نین سو فراسیندا قویارلار کی بو برکتلر کؤهنه ایلدن تزه ایله منتقل اولوب، بئله‌لیکله یاشاییشین آخاری داواملانسین.

بو برکتلر بوندان عبارت دیر:

گۆی برکتی و آیدینلیق

سو برکتی

یئر برکتی

حیوان برکتی

آغاج برکتی

آل- وئر برکتی

گۆیرمک برکتی

گوروندوگو کیمی «گۆی» دن باشلاییر، «گۆیرمک» ده قوتلور!

گۆی، ر [حرکت لیلیک]، مک [مصدر علامتی]

گۆیرمک: گۆیه ساری بوی آتماق

گۆی برکتی: «قرآن» و «آینا» (آینا-قرآن [آینه-قرآن]) گۆی برکتی و ایشیقلیق (اودا گۆیدن دیر). (تزه ائوه داشینمامیشدان قاباق اول قرآن و آینا آپارارلار).

۱- منظوری، ناصر کتبیهای شفاهی ۸، «۴ بای، ۴ فصل»؛ تهران، ۱۳۹۳

سو برکتی: سو برکتی عنوانیندا، سۇيۇن اۇزۇندن سونرا، بو گونلر باليق دا (قىرميزى مبارک رنگ ددير)، سو برکتی عنوانیندا راواج تاپيب. بير پارا يئرلرده ده بايرام آخشامى باليق يئمک يئرینه دوشوب (سۇيۇن برکتیندن بهره آپارماق!)

آذربايجانين کندلرينده، سۇيۇن اۇزون سوفرايا قوبارلار.

يئر برکتی: قوورغا (قوورولموش بوغدا و مرجى - قيرميزليق، مبارکليک و نحس ليگی سووماق) يئر و تورپاق برکتی عنوانیندا؛ بير پارا يئرلرده ده سمنی.

حيوان برکتی: بويانميش يومورتا (سوغان قاييغیلا رنگ لنميش يومورتا - قيرميزليق، مبارکليک و نحس ليگی سووماق) حيوان برکتی عنوانیندا.

آغاج برکتی: ألما، ايگده ... (ألما، ايگده ... قيرميز رنگ ده - قيرميزليق، مبارکليک و نحس ليگی سووماق) آغاج برکتی عنوانیندا.

آل - وئر برکتی: سگه، آل - وئر برکتی عنوانیندا.

گۆيرتي برکتی: بئجرتيلميش گۆو، دوغورقاتليق و جوڭرمگين کۆهنه ايلدن تزه ايله انتقال سمبولو.

ايندى گۆرک بو يئددى قونودا نه ايش گۆرلر. ايلين باشلانيشيندا، آداملارين بير به بيرى بونلارين هاميسيندان فايدالانارلار کى ووجودلاريندا برکت تداووم تاپسين.

قرآن اوخويوب آينيا باخارلار.

ايلين تحويليندن قاباق بيرليکده «ياسين» سوره سيني اوخويوب سويا سارى پوفلرلر. ايل تحويل اولاندان سونرادا او سودان ايچرلر. بايرام آخشامى باليق يئمک، سو برکتیندن فايدالانماق دير کى قديم هر يئرده ايمکانى يوخوموش.

(ايضاح: «ياسين» سوره سين بيرليکده اوخوماق، ايل تحويليندن قاباق داکی ساعات دا او ائوده يا يئرده کى تحويه ييغيشارميش لار، اولارميش).

بوغدا، مرجى و ... قوورارلار و ايل تحويليندن سونرا يئرلر. او يئرلرده ده کى سمنى دب اولما، سمنى يئمکله تورپاق برکتين اؤز ووجودلارينا منتقل ائدرلر.

پيشميش يومورتانى سوفرايا قويوب و ايل تحويليندن سونرا اونو يئمکله، حيوان برکتیندن بهره آپاريب و اونون برکتين اؤزلىنه منتقل ائدرلر.

ألما و ايگده و ... کيمين ميوه لرى (او ميوه لر کى بايرام واختينا کيمى اؤز طراوتلرين ساخلييا بيليرلر، اؤزل ليکله رنگلى ده قيرميزى دير) سوفرادا قويماق و اونلارى يئمکله، آغاج برکتلريندن بهره آپاريرلار.

سیگنہ نی سوفرادا قویوب، اونو ایل بویو ساخلا ماقلا (بلکہ دە جیب دە)، آل-وئر برکتین اؤز لرینہ منتقل اندیرلر.

گؤیو گؤیر تمک و جوجر تمک و سوفرایا قویوب و سونوندا چؤلہ آتماق، یادا سؤیا تاپشیرماق، کوهنہ ایلدن تزه ایلہ گؤیر مگین انتقال و استمرار سمبولودور.
(او عایلہلر دە کی گؤی گؤیر تمک اوغورلو سانلیمیردی، تانیشلاردان ایستردیلر اونلارا گؤی گؤیر تسینلر.)

بئلہ لیکلہ برکت کؤهنہ ایلدن تزه ایلہ منتقل اولوب داواملانیر.
ایندی گؤرک آیر بیر سیرا آداملارین بئر بئلہ برکتی اولماسایدی نه اندردیلر؟
هر ائودن بیر بشقاب بو برکتلردن (هر نه قدر کی گوجلرینده اولسایدی) گتیریب بیر یئردہ تؤکوب بیر-بیرینین اوستونہ قاتاردیلار. سونرا هرہ بیر بوشقاب اوندان گؤتوردی و اؤز ائوینہ آپاراردی. بو پایا کی هرہ گؤتوروب ائوینہ آپاراردی، «جمع پای» ی دئییلردی و اونون برکتی نین چوخ حرمتی اولاردی. اوجورکی او زمان دا آیر ائودہ اولماسایدی (مثلا غربت دە اولسایدی یا دا سرباز اولسایدی) اونون پایین «جمع پای» یندان ساخلاردیلار.
تورکودہ، ایسم یا صفت «رایی» دوروم دا (accusative) اولاندا، آیر سسلی ایلہ قورتولسا «سین» اکی (پسوند) آلاز. اؤرنک اوچون: «آتاسین گؤردوم!» «آتا» سؤزو، سسلی ایلہ قورتولدوغو اوچون، «رایی» دورومدا «سین» اکی توتوب. بونا گؤرہ دە بؤیلہ سؤزلر بوجوردو: ددہ، باجی، اوجا، کؤلگہ... بئلہ اولار: آتاسین، ددہ سین، باجی سین، اوجاسین، کؤلگہ سین...
ساییلاردا ائلہ بئلہ دیر. ایکی (۲)، آلتی (۶)، یئددی (۷)، اون ایکی (۱۲)، بیرمی (۲۰)، اللی (۵۰) ... چون سسلی ایلہ قوتولورلار، «رایی» دورومدا «-سین» اکی توتوجاقلار، اؤرنک اوچون:

ایکی سین- ۲ سین (۲ تایش را)،

آلتی سین- ۶ سین (۶ تایش را)،

یئددی سین- ۷ سین (۷ تایش را)،

اون ایکی سین- ۱۲ سین (۱۲ تایش را)،

بیرمی سین- ۲۰ سین (۲۰ تایش را)،

اللی سین- ۵۰ سین (۵۰ تایش را)...

بؤیلہ جہ: برکتلردن یئددی سین قویماق!

(اونلاردان کی «برکت» ساییلرلار یئددی سین قویماق!)

بئلہ لیکلہ گؤروروک کی هفت سین معماسی بو جملہ دن ناقص بیر ترجمہ دیر: برکت لردن

۷ سین (یئددی سین) قویماق! (از برکت ها هفت تایش را گذاشتن!)

ایل آخر چرشنه سی کوربولاق' کندینه توپلایان: هاوار عبادی

قایناق شخص: موسی کوهی، دوغوم ایلی ۱۳۵۲، دوغوم یثری کوربولاق، ساوادی اکابیر.

بیزیم کندیده کئچمیش زامانلار چرشنه آخشامی هر ائوده، بیر یئکه قازان اریشته لی پیلوو سوزردیلر. او پیلوودان اول یاخین قوهوملار پایلاردیلار. اؤرنک اوچون گلین گنتمیش قیزین، آیریلیمیش اؤزونه ائو صاحیبی اولموش اوغلانین ائونه، پای چکردیلر. اونون بایراملیغیندا قویاردیلار یانینا وئردیلر یئنن یئتمه جاوانین الینه آپاریب اونلار چاتدیراردی. آخشام چاغی دا مژمئیده الدهه بیر چیراق آپاریب وئردیلر. بو دب آخشام گون باتمامیشدان، ساعات بئش - آلتی دان باشلاردی. گنجه ساعات نئچه یه جن چکسه ایدی، موشکلو یوخ ایدی. اوندان سونرا سیرا اوزاق قوهوملار، تانیشلار هابئله قونشولار چاتاردی. بیردن بو دده مین خالا اوغلو سودور، بوننه مین بی بی قیزی سیدی، تمام قوهوم - قونوشویا پایلاندی. پلو پایلاماغی هامی یئرینه یئتیردی. یانی بوتون کند اهلی بیر - بیرینه پای آپاراردی. هر کیم مننه پیشیرسئیدی آنجاق پیلوو اولاردی. باشقا پایلار دا هر کیمین گوجونه باغلی ایدی، بیردن گؤرردین کندین او باشیندان بیر نفر پای گتیریب هئچ تانیمیریق، پیلوون یانیندا آما، جوراب، بویالی شیرینی، اییده، بادام، گیردکان و... ده اولاردی.

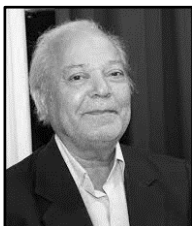
پایلارین کیفیتیه ده پای وئرب آلانین نه قدر بیر - بیرینه یاخین اولدوغونا باغلی ایدی. لاپ یاخینا شال - زاد قویاردیلار. اوزاغا بویالی یومورتا.

۱- کوربولاق کندی اهردن ۳۰ کیلومتر مشکین شهره ساردیر.

چرشنبه نین سحری تئزدن اویالداردیلار دورون گندک سودان آتیلاق. گندیب آخار سودان آتیلاردیق. گئجه سی ده تونقال قالاییب اوستوندن آتیلاردیق. قیزلار دئییردی: آتیل - باتیل چرشنبه. باختیم آچیل چرشنبه. دیش آغریم، باش آغریم، بوردا قال... سین.

«پیلوولامادان» سونرا شال سالاما باشالاناردی. ال - آیاق کی ییغیشاندان سونرا، بعضی ائولره گندیب دیل - آغیز ائله دیلر. پول آپاراردیلار. بیر آز دا شیرینی دن، یومورتادان - زاددان آپاریب شادلیق ائدردیلر.

پای عموما جوراب، پول، شیرینی، میوه و... اولاردی. پایین یئرینه ده جورابدان، یایلیق دان زاددان قویاردیلار. اوتورمادا اولمازدی. پایی قاپی دان وئریب قاییداردیلار. بایرامین سحرسی بؤیوک لر گؤروشه گئدردیلر، اوشاقلار دا دوشردیلر کوچه لرین جانینا قاپی - قاپی دولانیب بایراملیق آلاردیلار. بایراملیق یومورتا اولادی، اونو دا یولدا چاققیشدیریب، قاییغینی سویوب ووراردیلار بدنه...

مراسم چهارشنبه‌سوری در وایقان

دکتر حسن امین‌لو

در زمان سابق در وایقان به ماه اسفند «بایرام آبی» یعنی ماه عید نوروز می‌گفتند. در حال حاضر نیز افراد مسن همین اصطلاح را به کار می‌برند. با آغاز این ماه کم‌کم حال و هوای آمدن نوروز هویدا می‌شد و یک انبساط خاطر و حالت فرحناکی در مردم ظاهر می‌گشت. زن‌ها از همان روزهای اول اسفند به تمیز کردن خانه مشغول می‌شدند. مردان نیز در اندیشه تأمین تدارکات عید بودند. مخصوصاً برای کودکان تلاش می‌کردند که لباس نو تهیه کنند. کودکان بی‌صبرانه منتظر رسیدن عید بودند تا لباس‌های نو به تن کنند. از جمله شادی‌های کودکان در این ماه انجام مراسم چهارشنبه‌سوری بود. گرچه اصل مراسم چهارشنبه‌سوری در آخرین چهارشنبه (سه‌شنبه) سال انجام می‌شد و به در زبان محلی «آخر چَرشنبه» می‌گفتند. ولی کودکان از همان آغاز اسفند ماه در شب‌های چهارشنبه هر هفته مراسم مختصر آتش‌بازی انجام می‌دادند. معمولاً بعد از غروب روز سه‌شنبه که شب چهارشنبه بود آتش مختصری روشن می‌کردند و به آن «یالانچی چهارشنبه‌سوری» یا چهارشنبه دروغین می‌گفتند و هر شب چهارشنبه‌ای که به آخرین چهارشنبه نزدیکتر می‌شد شور هیجان بیشتری پیدا می‌شد. کودکان در این شب‌های چهارشنبه ضمن روشن نمودن آتش و برآوردن فریادهای شادی آرزوهای خود را بیان می‌کردند و انتظاراتی را که از پدران‌شان برای مراسم چهارشنبه آخر داشتند با زبان کودکانه بیان می‌داشتند مثلاً می‌گفتند این چهارشنبه نه در چهارشنبه دیگر لباس نو است، بازار است، پلو است، حلوا است و نظایر این عبارات. البته این عبارات را با صدای بلند توأم با هیجان و شادی و آهنگین بیان می‌کردند. در واقع آتش‌بازی‌های سه چهارشنبه قبلی به مثابه آماده شدن برای برگزاری هرچه باشکوه‌تر مراسم چهارشنبه آخر بود.

پرهیجان‌ترین روز در طول سال برای کودکان آخرین سه‌شنبه سال بود معمولاً کودکان شب قبل آنرا از شدت هیجان نمی‌خوابیدند. لحظه‌شماری می‌کردند تا هرچه زودتر صبح شود تا

با پدرانیشان به بازار بروند و چیزهایی را که دلشان می‌خواست از بازار بخرند. شاید این شب در نظر کودکان طولانی‌ترین شب به حساب می‌آمد. چون عجله فرا رسیدن صبح را داشتند و در نظر آنها ساعت در این شب خیلی کند کار می‌کرد. بالاخره صبح فرا می‌رسید و در روزهای قبل که به سختی از خواب بیدار می‌شدند در این صبح زودتر از پدر و مادر بیدار می‌شدند و چشم به مادرشان داشتند تا بقچه لباس‌های نورا باز کند و لباس‌های نو آنها را بپوشانند. شاید برای کودکان امروزی باور کردن آن سخت باشد که چه فرح و شادی برای کودکان دست می‌داد. عجله داشتند که پدرشان بگوید فرزندانم آماده شوید تا شمارا به بازار ببرم.

در آن زمان ماشین نبود و معمولاً از اسب یا الاغ برای رفتن به جاهای دورتر استفاده می‌شد. پدر الاغ یا اسب را آماده می‌کرد و فرزندان را صدا می‌کرد تا بیایند و سوار الاغ شوند به بازار بروند. وایقانی‌ها برای بازار به شبستر می‌رفتند. این روز را بازار کودکان نیز می‌گفتند. چون در طول سال هر چهارشنبه مردم برای تهیه مایحتاج خود به شبستر می‌رفتند و به همین خاطر در روز شماری هفته چهارشنبه را بازار گونو یعنی روز بازار می‌گفتند. و این تنها سه‌شنبه‌ای بود در طول سال مردم به خاطر کودکان خود به بازار می‌رفتند.

در این روز در بازار شبستر غوغایی برپا بود همه خیابان‌ها و کوچه‌ها فروشندگان بساط پهن کرده بودند بساط آنها بیشتر خوردنی‌ها و تنقلات شیرینیجات اسباب‌بازی برای کودکان بود البته اجناس دیگر در بساط فروشندگان بود که بزرگترها مایحتاج خانه را تهیه می‌نمودند. اما چشم کودکان بیشتر به طرف اسباب‌بازی‌ها بود. البته اسباب‌بازی‌های آن روز با اسباب بازی‌های امروزی قابل مقایسه نیست. مهمترین اسباب‌بازی که کودکان آن را دوست داشتند «چاخچاخی» نام داشت که درودگران وایقانی آن را درست می‌کردند. معجز شبستری هم که یکی از شعرای روشنفکر شبستری است و حدود هفتاد سال پیش فوت نموده در یکی از اشعار خود که عنوان آن «ایران مالیدور» می‌باشد به این اسباب‌بازی و سازندگان آن که نجاران وایقانی بودند اشاره کرده است. هر کودکی حتماً یک چاخچاخی می‌خرید. این اسباب‌بازی که از چوب درخت تبریزی ساخته می‌شد یک چرخ دندانه‌دار داشت و یک دسته و یک غلاف چوبی که با چرخیدن چرخ دور آن دسته از اصطکاک غلاف با دندانه‌ها صدایی به و جود می‌آمد و کل بازار این صدا پر می‌کرد.

کودکان علاوه بر اسباب‌بازی خوردنی و تنقلات می‌خریدند و دل از عزا در می‌آوردند. و جیب‌های خود را پر از خوردنی می‌کردند معمولاً تا حدود ظهر را در بازار بودند و سپس به وایقان برمی‌گشتند. جاده وایقان به شبستر که حدود پنج کیلومتر باشد و در آن ایام جاده مالروی بود که از وسط باغات و درختان سر به فلک کشیده می‌گذشت مخصوصاً در ختان

سنجد تنومندی در دو طرف جاده بود کمی از محصولات آنها نیز که سرمای زمستان را سپری کرده بودند، روی درختان دیده می شد و کودکان که شیطنت از خصیصه آنهاست به طرف این سنجدها سنگ پرتاب می کردند تا سنجدها به زمین بریزد و آنها را بخورند البته این کار بیشتر از جنبه تفنن و تفریح بود. واقعاً جاده وایقان در آن روز دیدنی بود عده ای سواره و عده ای پیاده در جاده در حال آمد و شد بودند. و در واقع از وایقان تا شبستر طول جاده پر از آدم بود و صدای شادی کودکان فضا را پر می کرد.

در این روز زن ها و دختران که به بازار نرفته بودند در تدارک شام بودند شام مخصوص این شب پلو بود در آن زمان خوردن برنج زیاد معمول نبود و اکثر خانواده ها در طول سال فقط یک بار برنج می خوردند. کودکان که از بازار برمی گشتند ناهار مختصری می خوردند و منتظر می ماندند تا غروب شود و مراسم چهارشنبه سوری را برگزار نمایند.

گفتیم در روز سه شنبه که کودکان با پدرانشان به بازار رفته بودند زن ها در خانه مشغول تدارک شام مخصوص شب چهارشنبه سوری می شدند و غذای مخصوص آن شب پلو بود.

عصر روز سه شنبه بعد از برگشتن از بازار پدران پس از کمی استراحت وسایل آتشبازی را در پشت بام تدارک می دیدند. وسایل آتشبازی عبارت بود از چندین بسته خار خشک که قابلیت اشتعال زیادی داشت و چندین بسته شاخه های خشک شده درختان مو. به این بسته ها در زبان محلی «باغ» گفته می شد و به شاخ های مو هم «مووره» گفته می شد.

روز سه شنبه زمانی که آفتاب غروب می کرد کودکان که مدت ها در انتظار بودند با بزرگترهای خود بالای پشت بام می رفتند. در این موقع از گوشه کنار آبادی صدای اذان به گوش می رسید. بعد از اذان بوته ها را آتش می زدند. واقعاً این لحظه بسیار دیدنی بود که نمی توانم به واقع آن را توصیف کنم. در همه پشت بام های روستا آتش روشن بود و صدای شادی کودکان کل فضای آبادی روستا را پر کرده بود. اشعار و بایاتی های (سروده های هجایی محلی) در ضمن روشن بودن آتش با صدای بلند خوانده می شد. معمولاً یک قسمت بایاتی را یکی از بچه ها با صدای بلند می گفت بچه های دیگری که در پشت بام همسایگان بودند دنبال آن را می گفتند و بر عکس. همین گونه تسلسل وار این آوازا از پشت بام ها به گوش می رسید. به آتشی که در شب چهارشنبه سوری روشن بود در زبان محلی «نداره» می گفتند. بیت اول یکی از بایاتی ها این بود: «نداره های نداره، شاه گلدی قندهاره» و الی آخر و بیت اول بایاتی دیگر نیز این بود: «بلبلی های بلبلی، تبریزین غنچا گولو» و الی آخر. خواندن این بایاتی ها توأم بود با پریدن از روی آتش و شادمانی زیاد. بزرگترها نظاره گر این جست و خیز کودکان بودند از تماشای آن لذت می بردند.

مراسم آتش‌بازی حدود یک ساعت طول می‌کشید. پس از آن از پشت بام پایین می‌آمدند تا سر سفره شامی که با زحمت زیادی که زن خانواده تهیه کرده بنشینند. همه با نظم سرسفره می‌نشستند پدر خانواده بالای سفره می‌نشست دیگران نیز به ترتیب سن دور سفره می‌نشستند. در آن زمان‌ها خانواده‌ها تعدادشان زیاد بود چون پسران بعد از عروسی از خانواده جدا نمی‌شدند و تا زمانی که پدر بزرگ زنده بود همه در یک خانه بودند و هر کدام در یک خانه اتاق‌های مخصوص خود را داشتند بنابراین در این گونه مراسم که همه دور هم جمع می‌شدند گاهی دور سفره بیش از بیست نفر جمع می‌شد.

در این موقع پلو و خورشت آن که از مرغ و خروس‌های محلی تهیه شده بود سر سفره می‌آمد. در سفره حتماً دوغ و شربت هم بود. همه با اشتیاق و بگو و بخند شام را می‌خوردند. کودکان کوچکتر با شیطننت چاخچاخی خود را حتی سر سفره هم به صدا درمی‌آوردند. بعد از شام و جمع کردن سفره نوبت خوردن تنقلاتی می‌رسید که صبح از بازار تهیه کرده بودند. در این تنقلات دو چیز حتماً بود یکی حلوی گردو که به آن «قوز حالواسی» می‌گفتند و دیگری میوه چهارشنبه که به آن «چهارشنبه یئمیشی» می‌گفتند. میوه چهارشنبه مخلوطی از نخودچی، سبزه (انگور خشکیده) و سایر خشکبارها مثل مغز بادام و فندق و گردو بود.

از مراسم دیگر شب چهارشنبه سوری فرستادن «طبق» به خانواده تازه عروس‌ها بود. تازه عروس‌هایی که هنوز به خانه بخت نرفته بودند و دوران نامزدی را داشتند. معمولاً خانه داماد قبل از این که غذای مخصوص چهارشنبه‌سوری را سر سفره بیاورد سهم داماد را جدا می‌کرد و در ظروف چینی غذای داماد را می‌کشید و در سینی مسی بزرگی که به آن «مژئمین» می‌گفتند می‌گذاشت و عیدی داماد را که شامل پیراهن، دستمال حریر، گاهی عرقچین دستباف (که معمولاً دستبافت خود عروس بود) و چند عدد تخم مرغ آب‌پز رنگ شده (این تخم مرغ‌ها با رنگ گیاهانی که به آنها «بویاق» می‌گفتند به رنگ قرمز سیر رنگ شده بودند) در این سینی می‌گذاشتند و به آن طبق می‌گفتند. طبق را معمولاً پسران کوچکتر خانواده یا فامیل نزدیک یا همسایه به خانه داماد می‌بردند. پسر بچه‌ها به بردن طبق‌ها بسیار مشتاق بودند، چون خانواده داماد به آنها مقداری گردو و بادام و یک دستمال و یا هدایای دیگری به قدر وسع خود می‌داد.

از مراسم دیگر شب چهارشنبه‌سوری انداختن «بَرک» یا «شال» بود. اسم این مراسم را «برک آتماق» یا «شال ساللاماق» می‌گفتند. برک به معنای شالی است که قدیم دور کمر می‌بستند و طول آن زیاد بود. شهریار شاعر پرآوازه آذربایجانی نیز در مجموعه بسیار زیبای حیدربابا به این مراسم اشاره کرده است با این مضمون: «نه خوش قایدادی شال ساللاماق» یعنی چه رسم

زیبایی است آویختن شال. در این مراسم که معمولاً دامادها یا پسران جوان شال یا برک و یا طنابی را بر می‌داشتند و به سر آن دستمالی می‌بستند و از پشت بام خانه همسایه یا فامیل شال را می‌آویختند. صاحب آن خانه مقداری تنقلات، بادام، گردو و..... در داخل دستمال برک می‌گذاشت و اولین جمله‌ای که توسط افراد خانواده به گوش پسر برک انداز می‌رسید به عنوان فال محسوب می‌گردید. معمولاً اهل خانواده‌ای هم که به خانه آنها برک انداخته شده بود حواسشان جمع بود که حرف نامناسبی نگویند که اوقات پسر برک انداز تلخ نشود. شعر مرحوم شهریار در حیدربابا نیز برای تبیین این مناسبت است:

بایرامیدی گنجه قوشو او خوردو
آداخلی قیز، بی جورابین تو خوردو
هرکس شالی بیر باجادیان سو خوردو
آی نه گوژل قایدادی شال ساللاماق
بی شالینا بایراملیغین باغلاماق

شال ایسته‌دیم من ده ائوده آغلادیم
بیر شال آلیب تنز بتلیمه باغلادیم
غلام گیله قاچدیم شالی ساللادیم
فاطمه خالا منه جوراب باغلادی
خان‌ننه می‌یادا سالیب آغلادیم
ترجمه:

نوروز بود و مرغ شب‌اوز در سرود
جوراب یار بافته در دست یار بود
آویخته ز روزه‌ها شالها فرود
این رسم شال و روزه خود رسم محشری است!
عیدی به شال نامزدان چیز دیگری است!

با گریه خواستم که همان شب روم به بام
شالی گرفته بستم و رفتم به وقتِ شام
آویخته ز روزه خانه غلام
جوراب بست و دیدمش آن شب ز روزه
بگریست خاله فاطمه با یاد خان ننه. (بهر روز ثروتیان)

از مراسم دیگر شب چهارشنبه سوری مراسم «آتیل باتیل» بود. این مراسم مخصوص دختران دم بخت بود که صبح زود روز چهارشنبه معمولاً بعد از نماز صبح انجام می‌شد. مراسم بدین ترتیب بود که زن‌ها همراه دختران با کوزه‌های خود سر نهر آب می‌رفتند. و مقداری هم لوازم آرایش با خود می‌بردند. سر نهر که می‌رسیدند از روی جوب این ور و آن ور می‌پريدند و این جمله را می‌گفتند «آتیل باتیل چرشنه بختیم آچیل چرشنه» بدین ترتیب آرزوی خوشبختی برای زندگی خود داشتند.

از مراسم دیگر چهارشنبه آخر تخم‌مرغ بازی بود. البته این بازی منحصر به چهارشنبه آخر سال نبود بلکه در تمام روزهای عید هم جریان داشت. در تخم مرغ بازی یکی سر باریکتر تخم مرغ را در دستش به طرف بالا نگه می‌داشت و دیگری با سر باریکتر تخم‌مرغ خودش به آن می‌زد تخم مرغ هر کسی که می‌شکست مال دیگری می‌شد. البته زدن تخم مرغ هم قلیقی داشت بعضی در این کار استاد بودند یا تخم مرغ‌هایی که پوسته آنها کلفت بود و از اول تدارک دیده بودند را استفاده می‌کردند. گاهی هم شیطنت می‌کردند و داخل تخم مرغ‌ها را با ظرافت خاصی خالی و جای آن چیز دیگری پر می‌کردند و سپس رنگ‌آمیزی کرده و به قدری با ظرافت این کار را انجام می‌دادند که افراد دیگر به این کلک آنها پی نمی‌بردند. البته بیشتر این کلک را برای شیرینکاری انجام می‌دادن و الا خیال حقه‌بازی نداشتند. در این مورد نیز در منظومه حیدر بابا قطعه‌ای دلنشین وجود دارد:

یومورتانی گویچک گوللو بویاردیق
چاققیشدیریب سینانلارین سویاردیق
اویناماقدان مگر بیرجه دویاردیق؟
علی منه یاشیل آشیق وئزردی
ایرضا منه نوروز گولو دَرردی

ترجمه:

با تخم مرغ‌های گلی رنگ پُرنگار
با کودکان دهکده می‌باختم قمار
ما در قمار و مادر ما هم در انتظار
من داشتم بسی گل و قاب قمارها
از دوستان علی و رضا یادگارها (بهر روز ثروتیان)

◆ مراسم عید

بهار آمد که هر ساعت رود خاطر به بستانی
به غُلُّل در سِماع آیند هر مرغی به بستانی
دم عیسی است پنداری نسیم باد نوروزی
که خاک مرده بازآید در او روحی و ریحانی
به جولان و خرامیدن درآمد سرو بستانی
تو نیز ای سرو روحانی بکن یک بار جولانی

با آغاز ماه اسفند حال و هوای نوروز هویدا می‌شد. گفتیم که این ماه را در وایقان «بایرام آیی» یعنی ماه عید می‌نامیدند. واقعاً اسم با مُسمایی بود. در این ماه جهت تدارک مراسم نوروز تلاش و تکاپویی در بین مردم دیده می‌شد و هرکس به فراخور مسئولیت‌های اجتماعی و یا خانوادگی نهایت سعی خود را داشت. از جمله زن‌های خانواده به خانه تکانی مشغول می‌شدند.

در ایام سابق دیوارهای خانه‌های وایقان مثل امروز گچکاری نمی‌شد و معمولاً روی دیوار را پس از کاهگل با خاک مخصوص که به آن «آغ تورپاق» می‌گفتند سفید می‌کردند. دیوار حیاط را نیز با «آغ تورپاق» سفید می‌کردند و برای اینکه نقش و نگاری پیدا کند بعضی از قسمت‌های دیوار یعنی حاشیه‌ها را با «قیرمیزی تورپاق» رنگین می‌کردند به این کار در وایقان «دیوار چیپماق» می‌گفتند. اگر کف اتاق یا حیاط را می‌خواستند با «آغ تورپاق» تمیز کنند به این کار نیز «سورتیک سوتماق» می‌گفتند. «دیوار چیپماق» و «سورتیک سوتماق» کار همیشگی زنان وایقان بود ولی در ماه اسفند این کار با جدیت بیشتر انجام می‌گرفت و تمام اتاق‌ها و دیوار حیاط حتماً با این کار تمیز می‌شد.

یادم هست که مرحومه مادر من نیز کار «دیوار چیپماق» و «سورتیک سوتماق» را انجام می‌داد و با چه شوقی برای آمادگی عید پلاس‌های رنگین را که مرحوم پدرم از تهران فرستاده بود و ایشان سخت از آنها مواظبت می‌نمود چند روز مانده به عید از بقچه‌های مخصوص درمی‌آورد و به اتاق می‌انداخت. احساس من از زیبایی این پلاس‌ها که امروز شاید خیلی هم جالب نباشد بسیار زیاد بود. روی رَف‌ها و طاقچه‌ها روکش‌هایی پارچه‌ای زربفت که با رنگ‌های مختلف گلدوزی شده و حاشیه آنها با پولک تزیین شده بود می‌انداخت. پرده‌های نورا که در صندوق بود در می‌آورد و به در و پنجره‌ها می‌زد. جاجیم خوشرنگی را روی کرسی می‌انداخت

و بالاخره هر چه در توان داشت برای نظافت و زیباسازی خانه کم نمی گذاشت. شعر مرحوم شهریار در حیدر بابا نیز بیانگر این رسم می باشد:

بایرام اولوب قیزیل پالچیق آزرلر
ناققیش ووروب اوتاقلاری بزرلر
تاقلالارا دوزمه لری دوزرلر
قیز گلینین فیندیقچاسی، حناسی
هوسله نر آناسی، قایناناسی
ترجمه:

نوروز را سرشتن گل های چون طلا
با نقش آن طلا در و دیوار در جلا
هر چیدنی به تاقچه ها دور از او بلا
رنگ حنا و فندقه دست دختران
دل ها ربوده از همه کس، خاصه مادران (بهروز ثروتیان)

فندقچه نوعی حنا گذاشتن به انگشتان دست و کف دست می باشد. اگر حنا را به صورت یکنواخت به همه دست و پا بگذارند به آن خضاب می گویند ولی اگر به نوک انگشتان و کف دست به صورت دایره بگذارند به آن فندقچه می گویند.

از جمله اتفاقاتی که آمدن نوروز را نوید می داد آمدن افرادی بود که به آن ها «سایاچی» می گفتند. سایاچی ها معمولاً از همان روزهای اول اسفند ماه و تقریباً اکثر روزها به در خانه ها می آمدند. در هر دو دست چوبدستی داشتند. چوبدستی مانند آلت موسیقی آنها بود. چوب ها را به هم می زدند صدایی در می آمد و همراه با آن اشعار و بیاتی هایی می خواندند. موضوع اشعار و بیاتی ها در مورد نوروز، بهار و یا مدح ائمه اطهار مخصوصاً مولی امیرالمؤمنین بود. بعضی از سایاچی ها بسیار هم خوش آواز بودند. با شنیدن صدای آنها کودکان به دم در می رفتند و آنها را تماشا می کردند. سایاچی ها تا چیزی از صاحب آن خانه نمی گرفتند معمولاً نمی رفتند. تا این که صاحب خانه مقداری نان یا آذوقه دیگری به آنها می داد. آنها نیز پس از گرفتن هدیه، صاحب خانه و اهل و عیال او را دعا می کردند. و هدیه ای را که گرفته بودند در انبان خود می گذاشتند و به در خانه دیگر می رفتند.

از مراسم دیگر قبل از تحویل سال مراسم «چئل یاسین» بود. چئل یاسین یعنی خواندن چهل

بار سوره «یس». این مراسم چند ساعت مانده به تحویل سال و در مساجد محل انجام می‌شد. مردان محله چند ساعت مانده به تحویل سال با قرآن و یک کاسه مسی بزرگ به مسجد می‌رفتند. در مسجد یک دیگ بزرگ را پر از آب می‌کردند و همه دور آن دیگ می‌نشستند و سوره «یس» قرائت می‌کردند. هر کس هر بار که سوره «یس» را تمام می‌کرد به آب دیگ فوت می‌کرد. تا اینکه به آب دیگ چهل بار سوره یاسین خوانده می‌شد. این آب بسیار متبرک بود. و هر کس کاسه مسی را که با خود آورده بود از این آب پر می‌کرد و به خانه می‌برد. این آب را که مایه برکت می‌دانستند به باغچه منزل یا مزارع خود می‌ریختند. پس از پایان مراسم چئل یاسین منتظر می‌شدند تا تحویل سال فرارسد. بعد از این که سال تحویل می‌شد یکی از افرادی که بزرگتر و باسواد بود دعای مخصوص تحویل سال را می‌خواند و همه را دعا می‌کرد. «یا مقلب القلوب والابصار یا مدبر اللیل والنهار یا محول الحول والاحوال حوّل حالنا الی احسن الحال».

از جمله مراسم روز اول عید، دیدار از خانواده‌هایی بود که در طی سال یکی از کسان آن‌ها فوت نموده بود. به این افراد «حضورلو» می‌گفتند. وجه تسمیه این افراد را به حضورلو نمی‌دانم. شاید معنی آن این باشد که این افراد در خانه بودند و دیگران برای عرض تسلیت به حضورشان می‌رفتند. البته این تفسیر از روی حدس و گمان است و ممکن است وجه تسمیه آن چیز دیگر باشد.

در زمان سابق این افراد در روز اول عید دم در خانه خود سبزی، خرما، نقل و یا خوردنی‌های دیگر می‌گذاشتند. و روی سکوی بیرون در فرش می‌انداختند و چراغی روشن می‌کردند. صاحب متوفی نیز دم در خانه می‌ایستاد و مردم محله، فامیل‌ها و سایرین به صورت فردی یا گروهی دم در خانه می‌آمدند و فاتحه‌ای می‌خواندند و خرما و نقلی می‌خوردند. بدین ترتیب معمولاً همه افراد آبادی به دم در خانه تمام حضورلوه‌ها می‌رفتند.

بعدها (حدود ۶۰ سال قبل) این رسم را تغییر دادند. با راهنمایی و تصمیم بزرگان آبادی تصمیم گرفتند که «حضورلو»ها عوض دم در خانه، داخل خانه بنشینند و بازدیدکنندگان به حضورشان بروند. این تغییر خوبی بود و آبرومندتر از رسم قبلی بود. چندین سال نیز بر این منوال بود. اما این روش نیز چون در روز اول عید زیاد وقت مردم را می‌گرفت. با تصمیم بزرگترهای آبادی محل بازدید حضورلوه‌ها را مسجد محل قرار دادند. چند سال نیز بدین ترتیب بود. تا این که زمان آن را نیز تغییر دادند. و به عوض روز اول سال، آخرین جمعه سال را برای دیدار حضورلوه‌ها قرار دادند. کما این که در حال حاضر نیز مراسم با این شیوه انجام می‌شود. هر چه زمان پیش می‌رود چون گرفتاری و مشغله‌های مردم بیشتر می‌شود زمان‌های تمام مراسم از جمله حضورلوه‌ها کوتاه‌تر شده و تجمع می‌گردد.

مهمترین و شاخص‌ترین مراسم عید نوروز دید و بازدید عید می‌باشد. در این روزها مردم دلشان را از کدورت‌ها پاک می‌کنند و حتی اگر در طول سال نیز مختصری از یکدیگر رنجیدگی داشته باشند کنار می‌گذارند و با رفت و آمد به خانه‌های همدیگر همه آنها را فراموش می‌کنند و همانگونه که گرد و خاک را از خانه‌ها و آیینه پاک می‌کنند کدورت‌ها و زنگارها را نیز از آیینه دلشان پاک می‌کنند. شعار بسیار زیبایی بین قدما متداول بود و من در زمان کودکی این جمله را هزاران بار از بزرگان شنیده بودم و آن شعار این است که نباید هیچ کدورتی از سال کهنه به سال نو منتقل شود. چقدر زیبا است این شعار که نشانه پاکی و خلوص گذشتگان ماست. واقعاً به گذشتگان خود باید ببالیم که چنین عقایدی داشتند و اینچنین مراسمی را به ما به یادگار گذاشتند. روانشان شاد باشد. ما نیز به پاس قدر دانی از آنها میراث گرانسنگ آنها را باید بنحو شایسته‌ای پاس بداریم و با انحراف این موارث فرهنگی، خلف ناصالحی برای آنان نباشیم. آمین یا رب العالمین.

روزهای عید بطور معمول برای دید و بازدید تقسیم گردیده بود و هر روزی مخصوص سنین یا طبقات خاصی بود.

روز اول مخصوص دید و بازدید کوچکترها بود. در این روز تازه دامادها و تازه عروس‌ها زودتر از همه به دیدار پدر و مادر عروس یا داماد می‌رفتند. دادن و گرفتن عیدی خیلی متداول بود. هرکسی به قدر توانایی مالی خود به کوچکترها عیدی می‌داد. البته عیدی عروس و داماد خاص بود. عیدی بچه‌ها اکثراً «بویاقلی یومورتا» تخم مرغ رنگی، بادام، فندق، گردو، نخود یا کشمش بود. البته برای کودکان نزدیکتر فامیل دستمال یا جوراب نیز می‌دادند. بچه‌ها بیشتر راغب بودند که تخم مرغ، بادام یا گردو عیدی بگیرند چون آنها وسیله بازی‌های مخصوص عید بود که بعداً مفصلاً راجع به آن بازی‌ها مطالبی خواهم نوشت.

روز دوم مخصوص دید و بازدید بزرگترها بود. عادت خوبی که بود این بود که همه برای دید و بازدید عید به خانه همدیگر می‌رفتند این رسم هنوز باقی است و چون تعداد خانه‌هایی که برای بازدید وجود داشت زیاد بود معمولاً فرصت بازدید در هر خانه بسیار کوتاه بود. این دید و بازدیدها گاهی به صورت انفرادی و گاهی به صورت گروهی بود.

هر کسی برای دید و بازدید به خانه کس دیگر می‌رفت معمولاً دست خالی نبود. معمولاً یک عدد سیب، گلابی، انار و یا نارنگی با خودش به خانه میزبان می‌برد بنابراین موقع رفتن از خانه جیب‌های خود را از میوه‌های فوق پر می‌کردند. باید بگویم که جیب لباس‌های آنروز مثل لباس‌های امروزی نبود که چیزی در آن جا نگیرد. در هر جیب جایی برای گذاشتن چند عدد از میوه‌های مزبور بود. بزرگترها مقداری نیز نخود و کشمش به جیب‌های خود پر می‌کردند و

به کودکانی که در مسیر آنها بود به هرکدام مقداری ولو اندک به عنوان عیدی می‌دادند. دامادها به جای میوه به خانه پدرزن خود کله قند می‌بردند.

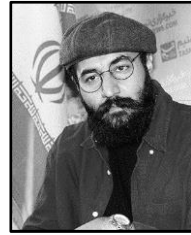
روز سوم مخصوص دیدار روحانیون، کدخدا و معتمدین بزرگ آبادی بود. البته به دیدار آنها هم ریش سفیدان هر محله به صورت گروهی می‌رفتند و به این روز، روز «ملا گۆروشو» می‌گفتند.

روز چهارم عید نیز مخصوص دیدار روحانیون از ریش سفیدانی بود که در روز سوم به خانه آنها رفته بودند. روحانیون و کدخدا هر شش نفر باهم به خانه ریش سفیدان می‌رفتند.

البته این چهار روز دید و بازدید رسمی عید بود والا دید و بازدید غیر رسمی عید تا سیزده فروردین به طور جسته و گریخته انجام می‌شد. مخصوصاً خانم‌ها بعد از سیزده فروردین نیز دید و بازدید داشتند. و گاهی به شوخی می‌گفتند تا نورانه توت عید ادامه دارد.

در ایام عید سفره‌ای در خانه‌ها پهن می‌شد و آن روزها مثل امروز شیرینی جات مصنوعی فراوان نبود هر چه در سفره بود معمولاً محصولات طبیعی بودند. در سفره بیشتر خانه‌ها نان، پنیر، ماست، خامه، شیر برنج گذاشته می‌شد. مخصوصاً اگر بازدید مصادف با وقت ناهار یا شام بود خیلی ساده و بدون تعارف از مهمان‌ها پذیرایی می‌شد. البته در کنار خوردنی‌های فوق انگور «میلاخ» یا نخود کشمش یا حلوای گردو که روز چهارشنبه سوری تهیه کرده بودند نیز می‌گذاشتند.

میلاخ عبارت است از انگورهایی که در اوایل فصل پاییز با ساقه‌های گندم بافته می‌شد و از تیرهای چوبی خانه‌ها یا اتاق‌های مخصوصی که مربوط به نگهداری آذوقه بود آویخته می‌شد. انگور میلاخ‌ها بسیار خوشمزه بود.

فرهنگ تکم و تکمچی در آذربایجان

عمار احمدی

تکم^۱ از یک واژه «تکه» و ضمیر «م» ترکیب یافته است. تکه در لغت ترکی به معنی بزِ نر نیرومند آمده که ترکیب این دو به معنی «بُزِ نَرِ من» می‌باشد. تکم عروسک اسطوره‌ای آذربایجان است که آن را از چوب می‌سازند. پاهای این عروسک متحرک است که روی صفحه چوبی که اغلب به شکل دایره است به وسیله اهرمی که از وسط دایره به زیر شکم عروسک وصل است، توسط تکمچی به رقص درمی‌آید. تکمچی با دست چپ خود پایه ثابت زیر صفحه چوبی را گرفته و با دست راست اهرم متحرک چوبی را به حرکت وامی‌دارد. با به حرکت درآمدن عروسک روی صفحه چوبی تکمچی شروع به خواندن شعر می‌کند.

بدن تکم را با پارچه قرمز خوش رنگ می‌پوشانند و روی آن را با سکه‌ها و پولک‌ها و زنگوله‌های کوچک خوش‌رنگ تزیین می‌کنند. این کار باعث می‌شود که وقتی تکمچی عروسک را به رقص درمی‌آورد آن تزیین‌ها آهنگ خاصی به رقص تکم ببخشد. عروسک بزِ نر و روپوش قرمز رنگ تکم و تزیین‌های آن ریشه در اسطوره‌های مردم آذربایجان دارد. بز در فرهنگ آذربایجان نماد زندگی اجتماعی انسان‌های دوران باستان است. بز ماده را نماد باروری و بزِ نر را نماد دورهم بودن و زندگی اجتماعی می‌دانستند. رنگ قرمز در فرهنگ مردم آذربایجان هم نماد و سمبل آتش و گرمی و هم نماد شادی و سرور می‌باشد. علت اینکه زنان آذربایجان هم در پوشش‌های خود از رنگ قرمز زیاد استفاده می‌کنند به همین ریشه و نماد برمی‌گردد. اما پولک‌ها و سکه‌های آویزان از تکم نماد فراوانی و برکت در بین مردم آذربایجان است. تکمچی با بستن سکه به لباس تکم نوید سال نیکو و پربرت را برای مردم می‌دهد. گاهی دیده می‌شود که برخی از تکمچی‌ها به دو طرف شکم تکم آینه نصب می‌کنند. این کار به رسم روشنایی و دادن چشم روشنی و خبر از سال شادی و فراوانی است.

دکتر رشاد گنج در خصوص رنگ قرمز که رنگ اسطوره‌ای مردم آذربایجان است می‌نویسد: «ترک‌ها از دو عنصر روح سرخ و آتش سرخ که به رب‌النوع آتش نسبت داده می‌شود نیز بارها سخن گفته‌اند که در اقوام یاقوت به عنوان خدای آتش با حامی یک روح شناخته می‌شود. درباره تمدن و استعمال پرچم سرخ رنگ حکمرانان و آتش سرخ در زمان‌های بسیار کهن ترک‌ها در ارتباط با یک رسم قدیمی این طور استنباط می‌شود... رنگ قرمز رسم آتش سرخ را نشان می‌دهد که تمام عادات و مراسمی رایج به نام آلاسلا، در اقوام ترک را در یک عبارت نشان می‌دهد. مراسم آلاسلا در ترک‌های میانه و شرق همان رسم پرشور و هیجان‌انگیز و مقدس پاکیزگی است، اما در آناتولی هم آلازلا یک اصول معالجه و تداوی محسوب می‌شود. برای این کار چهل و یک تکه کتان زبر قرمز رنگ را در حالیکه مشغول به خواندن بودند به انگشت می‌بستند، بعد پارچه لوله شده در انگشت سوزانده شده و خاکستر آن روی یک پارچه سرخ رنگ گذاشته می‌شد و به تداوی مشغول می‌شدند پس از معالجه، آن را دوباره بر روی آتش می‌گذاشتند. شاید روح سرخ در پرستشگاه ترک‌ها تبدیل به خدای قدرتمند و شاید هم تبدیل به روح محافظ شده است. اشاره کلمه قرمز با تمدن و الهه آتش بلاخص پشتیبان بودن این روح در زمان‌های قدیم نشان دهنده این است که الهه آتش و اجاق آتش است» (گنج، ۱۳۸۸: ۲۹-۳۰).

کسی که تکم را به رقص درمی‌آورد یعنی وظیفه عروسک گردانی را برعهده دارد اصطلاحاً به آن شخص تکمچی می‌گویند. تکمچی کسی است که تکم را خودش می‌سازد. خواننده خوش صدای است و هم شاعر یا شعر بلد خوبی است که با فرهنگ و ادبیات ترکی آذربایجان کاملاً آشناست و از قصه‌ها و متل‌ها و افسانه‌های آذربایجان سر درمی‌آورد. تکمچی آذربایجان هنرمند برجسته‌ای است که زندگانی خود را هم از همین راه تامین می‌کند. اگر بخواهم تکمچی را تعریف کنم می‌توانم بگویم که او بشارت دهنده شادی، فراوانی و نوید دهنده عید نوروز و سفیر سال نو است. تکمچی با پوشیدن لباس قرمز رنگ و گذاشتن کلاه قرمز رنگ تزئین شده می‌خواهد خودش هم مثل تکم نوید دهنده شادی و برکت به مردم باشد.

در فرهنگ مردم آذربایجان چهارشنبه‌های آخر ماه سال، هر کدام آداب و رسوم مخصوص به خود را دارد و هر کدام از این چهارشنبه‌ها در بین مردم به صفتی شناخته شده است. اولین چهارشنبه اسفند ماه را «یالانچی چرنشبه» چهارشنبه دروغین می‌گویند. دومین چهارشنبه اسفند ماه را «خبرچی چرنشبه» چهارشنبه خبرچی می‌گویند. سومین چهارشنبه اسفند ماه را «کول چرنشبه» چهارشنبه خاکستر و چهارمین چهارشنبه اسفند را «گول چرنشبه»

چهارشنبه گل می‌گویند. در بین مردم چهارشنبه آخر سال که همان چهارشنبه چهارم است به چهارشنبه سوری هم مشهور است که برای خود آیین و آداب مخصوصی دارد.

دکتر جابر عناصری در این باره می‌نویسد: «یالانچی چرشنبه = چهارشنبه دروغین مصادف با هفته اول اسفند ماه و موشتولوق چو چرشنبه = چهارشنبه بشارت دهنده، چهارشنبه دوم اسفند ماه و بلاخره کول چرشنبه = چهارشنبه خاکستر تنورها بود. تنورهایی که در ایام پاییز و زمستان، نان برشته تدارک می‌دیدند و گاهی هم روی این تنورها- کرسی می‌گذاشتند و سرمای استخوان سوز اردبیل را تحمل می‌نمودند و کدبانوهای با سلیقه بلغور پلویی با گوشت قیمه آماده می‌کردند و روزهای سخت زمستان را از یاد اهل منزل می‌بردند. آخرین چهارشنبه سال را، گول چرشنبه = چهارشنبه گل می‌نامیدند. همان چهارشنبه‌ای که سور و سرور به دنبال داشت» (عناصری، ۱۳۹۳: ۶۷).

مردم آذربایجان هر کدام از این چهارشنبه‌ها را به نام یکی از عناصرهای چهارگانه طبیعت (باد، خاک، آتش و آب) نام گذاری می‌کنند. سو چرشنبه‌سی (چهارشنبه آب): «طبق اعتقادات باستانی، در چهارشنبه ازل همان چهارشنبه آب به مناسبت فرارسیدن سال جدید، ابتدا آب نو می‌گردد و به همین دلیل این چهارشنبه با آب و نوشدن آن در ارتباط است. روشن است که در فرهنگ اساطیری و افسانه‌های ترک‌ها از میان عناصر مختلف عنصر آب از اهمیت خاصی برخوردار است. از بین عبادت‌ها و نیایش‌های مربوط به آب و در ارتباط با الهه آب یعنی آبان و ناهید، تفکرات بسیار کهنی در میان مردم به طور گسترده رواج یافته است. اغلب همین تصورات مرتبط با دیدگاه‌های یاد شده، با آئین‌های چهارشنبه ازل یا همان چهارشنبه آب گره خورده موجب خلق دسته‌ای از باورها، عقاید و آداب و رسوم در خصوص نام آن گردیده است. براساس آنچه که گذشتگان به ودیعه نهاده‌اند چهارشنبه ازل با نیایش بر آب آغاز می‌گردد. در آن روز همه قبل از طلوع آفتاب به سوی آب رفته دست و صورت را با آب تازه و گوارا شست و شو می‌دادند. به سوی همدیگر آب می‌پاشیدند از روی آب پریده زخم زخمیان را آغشته به آب می‌ساختند. طبق باورها آب تازه و یا به عبارتی آب سفید و کف‌داری که در اول صبح چهارشنبه ازل می‌جوشد درمان تمامی دردها بود. به احتمال قوی، روزی که حضرت خضر از چشمه حیات آب نوشید و روزی که کوراغلو جفت‌چشمه یا همان قوشابولاق را شناخت همان چهارشنبه ازل بوده است» (وحدتی هلان، ۱۳۸۶: ۱۲).

♦ **اود چرشنبه‌سی (چهارشنبه آتش):** «اود چرشنبه‌سی همان چهارشنبه آتش در ارتباط با اعتقادات کهن در خصوص خورشید، آتش و حفظ و حراستش و نیز ستایش آن به وجود

آمده است. بسیار پیش‌تر از ظهور باورهای زرتشتی انسان‌ها در تصوراتشان برای خورشید به عنوان بخشنده به طبیعت و گرم کننده خاک و همچنین برای آتش که مظهر خورشید بر روی زمین محسوب می‌گردید ارزش و اعتبار خاصی قائل بوده‌اند. بدین ترتیب این باور به وجود آمد که انسان‌ها هرچه بیشتر خورشید و آتش را گرمی شمارند، طبیعت به همان اندازه سریع‌تر گرم شده برای آدمیان سعادت و نیک‌بختی به ارمغان می‌آورد. بعدها در زمان زرتشت، تقدس خورشید و آتش حفظ گشته پس از ظهور اعتقاد ستایش آتش مراسم‌های جشن و پایکوبی مرتبط با پنج نوع گرمای حاصله از خورشید و آتش برگزار می‌گردیده است. طبق باورهای باستانی اولین نمونه‌های ظهور ستایش خورشید و آتش و یا به عبارت صحیح‌تر منشاء پیدایش آن، با گرمای موجود در تنه درخت مرتبط می‌باشد. بنابر همین اعتقاد نخستین منبع گرمایی که انسان را گرمی می‌بخشد تنه درخت محسوب می‌گردد. آتش پرستان معتقدند که آتش مقدس را اول بار درخت به آدمی عطا نموده است چرا که انسان در آغاز امر تنها با مالیدن دو تکه چوب به یکدیگر بر آتش دست یافته است» (همان: ۳۴).

♦ **یئل چارشنبه‌سی (چهارشنبه باد):** «براساس باورهای کهن، بادی که در چهارشنبه بیدار می‌شود زمین را در نوردریده آب و آتش بیدار شده را به حرکت وا می‌دارد. بادهای گرم و سردی که در چهارشنبه باد می‌وزند آمدن فصل بهار را نوید می‌دهند. باد در طول روز چندین بار تغییر مسیر می‌دهد و اعتقاد بر این است که طی همین تغییر جهت‌ها خود باد نیز تطهیر می‌گردد. براساس باورهای قدیم، چهار نوع بادی که در نه‌رسیاه آرمیده‌اند ضمن آمدن بر روی زمین در ابتدا خود پاک و تمیز گشته هر کدام در لباس خاصی ظاهر می‌گردند. جالب اینجاست که بین نام لباس آنها با وظایف‌شان شباهت‌هایی وجود دارد یعنی معنی افسانه‌ای رنگ‌ها مفاهیم خاصی را حمل می‌کند به طوری که در اساطیر ترک باد سفید در لباس سفید، باد سیاه در لباس مشکی، باد خزری در لباس سبز و باد تابستانی در لباس قرمز تصور می‌گردد. در روز چهارشنبه باد، این چهار باد باهم یکی گشته در مدت کوتاهی کل گیتی را درمی‌نوردند. بدین ترتیب بادی که عالم هستی را پشت سر می‌نهد به شخصیتی انسانی مبدل می‌گردید. در برخی از عقاید کهن‌تر باد تا درجه ایزدی و خداوندی نیز ارتقاء یافته است تا حدی که به باور بسیاری از ملل همچنین در کتب مقدسشان به عنوان یکی از ایزدان قدرتمند اداره کننده کره ارض محسوب می‌گردد» (همان: ۵۸).

♦ **تورپاق چرشنه سی (چهارشنبه خاک):** «چهارشنبه خاک به چهارشنبه زمین و چهارشنبه سوری هم مشهور است. آن گونه که پیداست به هنگام آخرین چهارشنبه سال نهایتاً خاک بیدار می گردد. آب، گرما و هوای موجود در آن به حالت عادی درآمده و جهت کشت و دانه افشانی مهیا می گردد. نیاکان ما با شادترین مراسم ها و آیین ها و آوازا و نغمه ها به استقبال بیدار گشتن خاک می رفته اند. در میان مردم این باور وجود داشت که با زنده شدن آخرین عنصر از عناصر طبیعی، آب، آتش، باد و خاک قوت بیشتری می یابند و تن پوش زمین را دگرگون می سازند و جهت رهنیدن انسان ها از نداری و فقر، قحطی و سختی ها و محرومیت ها نیرو و قدرت مضاعف پیدا می کنند. در همین ارتباط و طبق افسانه ای قدیمی متداول میان مردم زمانی که خلق از محرومیت و قحطی رنج می برده اند، روزی سیل، آتش و باد به مهمانی معبد زیرزمین خاتون خاک یا ایزد بانوی خاک می روند. خاتون را از خواب بیدار نموده از گرسنگی و مشقت حاکم بر مردم آگاهی می سازند. خاتون پس از شنیدن ماجرا می گوید: آنکه خلق را به تنگنا و بدبختی اندازد، خود به فلاکت می افتد و بلافاصله از جای برمی خیزد» (همان: ۸۲).

آیین تکم خوانی توسط تکمچی در فاصله بین چهارشنبه سوم و چهارشنبه چهارم برگزار می گردد. تکمچی در این یک هفته تا ده روز با تکم در دست و شعرها و ترانه های مخصوص در سینه، کوچه به کوچه، روستا به روستا و حتی شهر به شهر می گردد تا مژده بهار را به مردم برساند و در مقابل این مژده شادی، مژدگانی که به آن پای می گویند از مردم بستانند. «وقتی تکمچی ها- این عروسک گردان های نوروزی- از گرد راه می رسیدند و یتملیک می آوردند و ترانه می خواندند، باورمان می شد که قافله نوروزی همین نزدیکی هاست. پیله ورهای دوره گرد هم فرصت مناسبی می یافتند و آینه و سنجاق و اوزیای و شانه و... می آوردند و گاهی هم به زیر آواز می زدند و اشعاری می خواندند. هنوز چند بیتی از این شعرها در صفحه ذهنم نقش بسته است برگردان از ترکی:

به حیاط شما آمده ام، خرازی چی هستم
جرعه ای آب بدهید، خودم می نوشم
فامیلی ندارم
خودم ایلخچی ام

از آن سو صدای غلام قنبر، آواز خوان دوره‌گرد هم در گوش‌مان می‌پیچید که کنار در می‌ایستاد و با لحن مخصوصی، آواز می‌خواند:

به حیاط شما نمی‌آیم
گل سرخ را نمی‌چینم
اردک غاز می‌شود
عمرم کوتاه می‌شود.

البته قلندارن ره‌گوی و رهگذر هم با قلندر خوانی، رسیدن نوروز را بشارت می‌دادند. مادر تاکید می‌کرد که زودتر به مغازه چوپان عمو-کوزه فروش هم محل خودمان- برویم و کوزه و لیوان سفالی سفارش بدهیم و شیشه‌ای گلاب بگیریم تا آب کوزه نو را خوشبو و معطر کند. کوزه‌های کهنه را همزمان با چهارشنبه سوری، می‌شکستیم. مادر می‌گفت: نگهداشتن کوزه کهنه نحسی می‌آورد» (عناصری، ۱۳۹۳: ۶۸).

تکمچی در انتخاب اشعار خود دقت فراوان می‌کند طوری که سعی دارد آداب و رسوم و مسائلی که در زندگی اجتماعی مردم آذربایجان دیده می‌شود را در آن شعرها و ترانه‌های شاد به مردم انتقال دهد برای نمونه:

بیزیم یئرده یومورتانی یویارلار
اونو دؤنوب یئددی رنگه بویارلار
یئددی سین ده تحویل اوسته قویارلار
سیزین بو تازه بایرامیز مبارک
آییز، ایلیز، هفتهز، گونوز مبارک
ترجمه

در منطقه ما تخم‌مرغ را می‌شویند
آن را به هفت رنگ می‌آریند
هر هفت تا را در سفره عید می‌گذارند
این عید تازه‌تان مبارک
ماه‌تان، سال‌تان، هفته‌تان، روزتان مبارک

***

بیزیم یئرده قوهون قارپیز اکرلر
اونو تمام شهرلره تۆکرلر
تزه ایلین چوخ حسرتین چکرلر
سبیزین بو تازه بایرامیز مبارک
آبیز، ایلیز، هفتهز، گونوز مبارک
ترجمه

در منطقه ما خربزه و هندوانه می کارند
آنها را به تمام شهرها می فرستند
حسرت فرا رسیدن سال نو را می کشند
این عید تازه تان مبارک
ماهتان، سالتان، هفته تان، روزتان مبارک

***

تکم گئتدی مرنده
تاماشادی گلن ده
کول تکه مین باشینا
قایناناسی بیلن ده
ترجمه
تکم رفته به مرنده
برگشتنش تماشا ایست
خاک بر سر تکم
اگر مادر زنش آگاه شود

نوروز عنعنەلری، اوخشارلیقلار و فرقلی جهتلر

یازان: ایراده سارییئوا

کۆچوروب حاضیرلایان: محمدرضا اسماعیلزاده

«قارا» قیش یوردوموزا توفانلا، بوز- بولانلیق چووغونلا، قار- بورانلا گلدی، یئللرین، سئللرین آغوشوندا دا گئرییه، گلدیگی داغلارا قاییتدی. یازین حلیم نفسی قیشی دیدرگین سالدی طبیعتدن. تورپاغا، هاوایا، سویا یئنی روح گئیردی باهار. قیریلدی دورنا گۆزلو بولاقلارین بوزو، آچیلدی گۆزو چشمه‌لرین، یازین گلیشی یالنیز تورپاغا، داشی جانلاندیرمیر، انسانلارین اومیدلرینی ده گۆیدیر. کیچیک چیلله چیخار-چیخماز، انسانلار یئنی گونو-نوروزو قارشیلاماغا حاضیرلاشیر. باهارین گلیشی طبیعته جان وئیر، تورپاق اکینه حاضیرلاشیر، توخوم تورپاغا قووشاغاغی گونون حسرتینی چکیر... آذربایجان تورکلری هله اسکی زامانلاردان یازین گلیشین یئنیکله طنطنه ایله قارشیلاییب، باهارین قدملرینه گول-چیچک، شیرنیات، نوغول-نابات سپیلر. ائله‌لیکله تونقاللار یاندیریبیلار. لوپالارا اود ووروب یوللارینی ایشیقلااندیریبلار بو عزیز گونون. دئیردیک کی، خالقیمیز نوروز بایرامی قدر هنج بیر بایرامی بئله جوشغو ایله قئید ائتمیر. بو دا اونونلا باغلی دیرکی، نوروز بایرامی بیز تورکلره عاییددیر. تاریخی منبع‌لرده فیکریمیزی تصدیق ائدن یوزلرله فاکت اؤز عکسینی تاپیب... سووئت دؤورونون قاداغلارینا باخمایاراق، آذربایجان تورکلری نوروزو همیشه کئچیریب. بو بایراما خاص اولان بوتون آیینلر، عادتلر ایجرا اولونور. قاییداق نوروز عنعنه‌لرینه. نوروزا قدر دؤرد چرشنه قئید ائدیلیر. اصلینده، «نوروز چرشنه‌لری» آدلانان چرشنه‌لرین سایه دؤرد یوخ، یئددی دیر. ساده‌جه اولاراق، اونلارین دؤرد سونونجوسو اساس چرشنه‌لر ساییلیر. اساس چرشنه‌لره قدرکی اوچ چرشنه ائل آراسیندا «اوغرو چرشنه‌لر» («اوغرو اوسکولر») آدلانیر و کیچیک چیلله‌یه دوشور. ایناما گۆره، اوغرو چرشنه‌لرده یازین نفسی اوغرونجا یئر اوزونه، سویا، تورپاغا، آغاچلارا توخونوب گئری قاییدیر، بو مینواللا، یاخین زامانلاردا گلیب

چىخاجاغىنا ايشاره ائتمىش اولور. اوغرو چرشنبلردن سونرا باشلايان اساس چرشنبلر «دوغرو چرشنبلر» آدى ايله تانىنىر.

دوغرو چرشنبلرلر ائل آراسىندا چئشىدلى آدلارى وار. بو سىرادان اولان بيرىنچى چرشنبل «ازل چرشنبل» دىر. «ازل چرشنبل» يە آذربايجانين مختلف بۇلگه لرينده «سولار نوروزو» و «يالان چرشنبل» ده دئىيلىر. ايکينچى چرشنبل «مژده وئرن»، «موشتولوقچو»، «کوله»، «کول»، «خبرچى» آدلارى ايله تانىنىر. اوچونجو «گول چرشنبل» دىر. بو چرشنبلده رحمته گندنلرين روحو خاطيرلانىب قبيرو اوستونه گنديلدیگیندن اونا «اؤللو چرشنبلهسى» ويا «آتا-بابا گونو» ده دئىيلىر. سونونجو ان طمطراقلى، طنطنهلى قئيد اولونان «آخير چرشنبل» دىر. آذربايجان خالقى ايله ياناشى، ديگر تورک دىللى خالقلاردا مختلف آدلار آلتىندا نوروز بايرامىنى طنطنه ايله كئچيرير. بو بايرامين تاريخينه نظر سالساق گوروروك كى، تورک خالقلارى نوروزو زردشت لوكدن ده اول قئيد ائديب. سونراكى مرحله ده بورا آتش پرستليگين معين ائلمنملرلى داخيل ائديليب. تانىنمىش فولكلورشناس، پروفيسور محرم قاسيملى نين تدقيقاتلاريندا يئر آلان معلوماتلارلا گوره، اودا نوروز مراسيمينده كى ياناشما ايله آتش پرستليک دىنى - زردشت سيستمى نين ياناشماسى آراسيندا كسكين فرق وار: «آتش پرستلر اؤز نفسلرينين بئله اود-آتشه توخونماسىنى ياساق سايدىغى حالدا، نوروز مراسيمينده اود-تونقال اوستوندن آتيلان مراسيم اشتراكچيلارى: «آغريم-آجيم توكولسون، بو اوددا يانسىن»- مؤوقعييندن چيخيش ائدير، اؤز چيلله لرىنى، آغريلقلارنى، درد-بالالارنى اودون اوستونه توكوب اورادا يانديرماق ايستيرلر. دئمهلى، نوروز مراسيمينده كى اود عنصورو «اوستا» و آتش پرستليكه باغلى دئيل. بو، اودو-آتشى-ايشيغى-گونشى خيلاصكار سايان، اونون حياتى، ياشايىشى آغرى-آجيدان، موشكولدن، سيخينتى دان قورتاران بير سئحرلى قوه اولدوغونو قبول ائدن اسكى تورک ميفولوژى اينانچى دىر».

نوروزون عموم تورک تۇرهنى اولماسى بعضى منبع لرده آچيق شكيلده گؤستريلىب. تدقيقاتچيلارين وئردىگى بيلگيه گوره، نوروز شومرلرده، قوتتى و لوللييبلرده، ماننا و مادلاردا، زردشتى ليكده، اوغوزلاردا، هونلاردا، آلتايلاردا، گؤي توركلرده، اويغورلاردا، همچنين اونلارين بوگونكو وارىسلرى اولان آذربايجان، كرکوك، توركيه، اورتا آسيا، دوغو توركستان، سيبير، آلتاي، باتى تراكيا، بالكان توركلرينين مين ايللردن برى كئچيرديگى باهار بايرامى دىر. بو بايرامين آدلارنى خاطيرلاتديغيميز تورک دىللى خالقلار طرفيندن عىنى تاريخده كئچيريلمهسى اونون حقيقتنه ده بير تورک مىلى بايرامى اولدوغونو تصديقله مكدده دىر. مرحوم شرق شناس عاليميميز آيدا ايمانقولو يئوا تورک خالقلارينين كئچيرديگى نوروز

بايراميني مضمون باخيميندان شرطى اولراق مركزى آسيا، اۇن آسيا و شرقى أوروبا اولماقلا اوچ قىسمه بۇلور. مركزى آساييا قازاقىستان، سيبير، آلتاي و شمال-غربى چين توركلرى-اويغورلار داخيل دير. بو اراضى ده اهالى سۇزو گئدن بايرامدا كند-كند، اوبا-اوبا گۇي چمنلىكلرده، چاي كناريندا توپلاشير، چاليب-اوينايير. قارنلىق دوشدوكن سونرا تونقاللار قالانير و اوزريندن هوپانيرلار. بو گونلرده آشيقلار خالق قارشيسيندا چيخيشلار ائدير، نوروز ماهنيلارى، «ارگن-كون»، «ماناس» و باشقا داستانلاردان پارچالار اوخويورلار. اۇن آسيا دنديكده ايسه، عاليم اورا شرطى اولراق شرقى آنادولونو، زاقافقازيانى، جنوبى آذربايجانى و اۇزبكستانى داخيل ائديب. اۇن آسيا و شرقى أوروبا اراضى سينه داخيل اولان توركلر-قاقازلار، كريم، بولغارستان، يوگوسلاوييا، كيپر توركلرى و باشقالارى باهار بايراميني مختلف شنيكلر كئچيرمكله قارشىلاير.

آذربايجان خالقى هر ايل بو بايرامى فروردنين اولينده مختلف مراسيملرله كئچيرير. سوفره نين بىزگى اولان سمنى يازين سيموولو كيمى اولجه دن گۆيدريلير. هر ائوده شكر بورا، پاخلاوا، قوغال، قاتلاما كيمى شيرنياتلار بيشيريلير، شيرنى خونچاسى بزدليلير. يئرى گلميشكن، لاپ قديم چاغلاردا قيز-گلين خونچايا عاييد تاپماجالار دا دئيرميش. اونلاردان بيرينى خاطيرلاتماق يئرینه دوشردى.

دولو اولار يئلينى،

بزيئر گلينى...

نوغل-ناباتا باتيب

يانا ائدين تئلينى

بزيئر گلينى...

بو بايرامدا كوسولولر باريشير، قوهوم-قونشولار بير-بيرينه قوناق گئدير. بو گون مخصوصى اولراق قولاق فالينا چيخان هر كس سئوينديريجى خبر ائشيتمك آرزوسوندا اولور. «كوسا-كوسا» اويونو، كئچلين مزه لى احوالاتلارى بايراما خصوصى رنگ قاتير. باشقا تورك ديللى خالقلارين دا بو بايرامى هانسى فورمادا كئچيرمه سينه نظر سالماق ايستيريك. گۆرك، اوخشار و فرقى جهتلريميز هانسيلاردير؟

اولجه دن اونو بيلديرك كى، بيزدن باشقا معاصر تورك خالقلارينين هئچ بيرينين نوروز عادتينه، اوچ اوغرو، دؤرد دوغرو چرشنه مۇوجود دئييل. آراشديرمالاريميز زامانى بيز اونلارا هئچ بير فورمادا راست گلمه ديك. بلكه ده، بو چرشنه لر باشقا آدلارلا دا اولسا، نه واختسا

اونلاردا دا اولوب. ساده جه، مختلف تأثیرلره معروض قالاراق سیرادان چیخیب. معلوم دور کی، معین اجتماعی- سیاسی، دینی تأثیرلر ملی بایراملار و عادت-عنعنه لره سیرایت انده بیلیر. بو دا هانسی سا واجب آتریوتون، عادتین قویماسی ایله نتیجه لنیر. بو طبیعی دیر.

تورکیه نین جنوب شرقی آنادولو بؤلگه سینده قازانتپ و اونون اطرافیندا فروردینین ایکینجی «سلطان نوروز» آدی وئریلیب. بو بؤلگه ده، ائله جه ده قارسدا، آذربایجاندا اولدوغو کیمی، قاپی پوسما، «باجا-باجا» عادتلی ایندییه قدر ده یاشاماق دادیر.

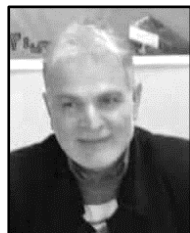
معلوماتلار گۆره، آذربایجاندا فرقی اولاراق، قیرقیزیستاندا نوروزدا تونقال قالامیرلار، اما ائوبن، حیطین اودلا تمیز ائدیلمه سی عادت واری. قیرقیزلار بونو قدیم تورک شامانلاریندا قالما عنعه ساییر. اونلار «آلاس- آلاس، هر بلادان خلاص»- دئمکله، اؤز حیطلرینی آتشله پیس روحلاردا تمیزلیرلر. داری یارماسیندا «نوروز کؤجو» آدلی بایرام یئمگی حاضرلانیب. قیرقیز سوفره سینده مخصوصی اولاراق نوروزدا قوزو اتیندن و اریشته یه اوخشار نعمتدن حاضرلانیب بئش بارماق دا اولور. بوشیرنیات ال له یئیلیدگی اوچون بئله آدلانیب. تورکمینیستاندا ایسه آذربایجانداکی کیمی بایراما بیر نئچه گون قالمیش قادینلار تمیزلیک ایشینه باشلاییر. تورکم چؤرگی، پلووو و مختلف شیرنیاتلار حاضرلانیب. سمنی نوروزون خصوصی یئمهی ساییلیر. بیر نئچه عایله بیر آریا گلیب، بؤیوک بیر قازاندا بوغدا، اون و شکردن سمنی بیشیریر. بایراما بیر گون قالمیش بیشیریلن بو یئمک فروردینین بیرینده سوفره لری بزه ییر. بیر سیرا بایرام آتریوتلارینا، او جمله دن ده سمنی یه مناسیبتیمیز فرقلنمیر. آذربایجاندا دا بایرام بیتدیکدن سونرا سمنی حالواسی بیشیریلیر.

قازاخیستاندا نوروز عادتلی بیزدن خیلی فرق لنیر. معلوماتلار گۆره، اونلار، بیر قایدا اولاراق، ائولرین دیوارلارینا، مختلف اشیالار اوزرینه گیل قابلار آتیب سیندیریرلار. بو عادت کؤهنه ایلین پیس لیکلریندن، خسته لیکلریندن یئنی ایلده اوزاق اولماق مقصدی داشییر. قازاخلار دا تونقال اوزریندن آتلانیب. «نوروز کؤجو»، نوروز شورباسی و یا «لاپا» آدلی یئمکلر بیشیریلیب قونشولار پایالانیب. دئیردیک کی، بایرام آذربایجانداکی کیمی اؤزبکستاندا دا بیر نئچه گونلوک شنلیک کتچیرمکله قئید ائدیلیب. اؤزبکستانین سمرقند، بوخارا، اندیجان شهرلرینده نوروزا حصر ائدیلمیش شنلیکلر بیر هفته یه قدر داوام ائدیر. اؤزبکلرین بیشیردیگی خصوصی یئمکلردن ان اساسی مشهور اؤزبک پلووو، سامسا و سوملک دیر. س حرفی ایله باشلایان سونبول، سبزی، سیرکه، ایده (سانجید) کیمی ۷ نعمت سوفره یه دوزولور. بو دا قدیم تورک اینانجی ایله باغلی دیر. آذربایجاندا دا بایرام گنجه سی سوفره یه «س» حرفیله باش لانان ۷ نعمت دوزولور. طبیعی کی، بو سیرایا سوغان و ساریمساق عایید ائدیلمیر. اؤزبکلر بایرامدا

گولش و آت ياريشلارى دا تشكىل اندير. لاکين اونلاردا دقت چکن بير مقام وار کى، اونا نه بيزده، نه باشقا تورک خالقلارينين نوروز عادتينده راست گلينير. نوروز گونو بير- بيرينى قوجاقلماق و دانيشماغا باشلامازدان اول اوچ قاشيق بال يئمک ان اسكى عادتلدن دير. مراسيم شوناسلارين بيلديرديگينه گؤره، آلتايدا دا فروردنين بيرينده نوروز کئچيريلير. اما بو تۆره نله بيزيم قئيد ائتديگيميز بايرام آراسيندا فرقلر آز دئييل. «جيلگاياک» بايرامى آدى ايله قئيد ائديلن بو بايرام باهارين گليشى، طبيعتين جانلانماسى، يئنى بير ايله قدم قويولماسى اوچون دوزنلير. آلتاي تورکلرينين نوروز- «جيلگاياک» بايراملارى هم کئچيريلمه عنعنهسى، هم ده سوفريه گتيريلن نعمتlerin چئشيدى باخيميندان ديگر تورک خالقلاريندان سئچيلير. بئله کى، سوفريه بال قاتيلميش قاتيق، دوندورولموش و قورودولموش ات، قويون و مال ديرناغيندان يئمکلر تقديم ائديلير. گؤى تانرى دىنى عنعنه لرinin ياشاديغى ساخا- ياکوتيادا ساخا تورکلرى ايسياه بايرامىنى يازين گليشى و ايلين برکتلى اولماسى اوچون تانرىيا شوکران ليق بايرامى کيمى کئچيرير. شنليگين کئچيريلجى اراضيه ياريم آى قاباقدان آغاجلار اكيلير. شامان يئره قيميز سپير، دعالار اندير. بو، کئچميش ايلده اولان پيس ليکلرين قووولماسى، يئنى ايلده ايسه آنجاق گؤزل گونلرين اولاجاغينا اينام آنلامى داشيبيير. گنج قيز و اوغلانلار اورگينده آرزو توتور، اكيلميش آغاجا بير پارچا اسكى- لئنت باغلاير. زردشت قئيريدىنى نين تام فورمالاشماسيندان تورک خالقلارينين آنا بايرامى اولان نوروز ابدى حيات ماهيتى داشيبيير. دونيانين يارانيش چاغيندا بيز تورکلرى قارائليقدان ايشيغا، چيلله دن چيخاريب گونشه، باهارا قوووشدوروب. يارانيش و تۇرنيش تاريخيميزدن باشلاير نوروزوموز- يئنى گونوموز!...

بیلہ سوار دبلریندن اؤرنکلر رسول طاہری پرمهر بیلہ سوار

دبیر بازنشسته

بیلہ سوار شهری ایرانین قوزئی گون باتانیندا اردبیل ایالتی نین قوزئیینده یئر توتوب، حال حاضریدا ۹۴۵/۱ کیلومتر مربع وایگیرمی مین اهالی یه اؤز قوینوندا یئر وئریب و اوجالیغی دنیزدن ۱۲۰ متر، هاواسی یایدا ایستی و قالان فصیل لرده گؤزل آب هاویا مالک دیر. بو شهرده باشقا شهرلر کیمی بیر سیرا عادت- عنعنه لر جاماعاتین اینانچ یادداشلاریندا کئچمیشدن اونلار یادگار کیمی قالمیشدی، تاسفلر اولسون کی ایندی بیر خاطره کیمی سینهدن سینیه کئچیب اؤز عکسینی تاپا بیلمه دن یئرینی معاصر عنعنه لرله دییشمک مجبوریتیه اوز- اوزه قالیب داها دوغروسو دییشیب. بو عادت- عنعنه لردن تویدا آتما مراسیمیدی، بئله کی بیر نئچه گون توی مراسیمی قورولدوقدان، گنجه- گوندوز چال- چاغیردان سونرا، ناهاردان قاباق گلین کؤچورتمه مراسیمی اولاردی. بو مراسیمده بیین آداملاری آتینان یا دا آت- آرابینان گلینی بی ائوینه گتیردیلر. بی ده قاباقجadan حاضرلانمیش قنفیت (کانفت - شیرینی) و خیردا دمیر پول بیر ده آتما اوز قاپیلاریندا ساغیش، سولدیش دئییلن ایکی نفر یولداشلاری و قوهوم قبیلہ سیله گلینین یولون گؤردی، گلین چاتان کیمی بی اونون باشینا قنفیتله قاریشیق دمیر پولو سپردی. سونرا آلمانی جاماعاتین طرفینه آتاردی بو آلمانی توتان آدم ناهاریئلنده آلمانی بیر بوشقابدا بیه سوغات کیمی گتیریب اؤز انامینی آلاردی. افسوسلار کی بو عنعنه ایندی یادداشلاردا بیر خاطیره چئوریلیب. اولایلسین یادداشلاردا پوزولوب ابدیت سئلنه قوشولوب خاطیره لردن ده سیلینسین. اومید کی بو یازیلارلا نسیلدن نسيله کئچیب اؤز عکسینی یادداشلاردا قورويا بیلسین.

◆ چیلله گنجهسی

چیلله عادت و دبلردن بیریدیر. بو گنجه بیله سوار جاماعتی نین قوهوم- قبیله و یا قونوم- قونشونون بیر یئره ییغیشیب، سحره قدر دئییب، دانیشیب، گولمک گنجهسی دیر. هر کس اؤز واری قدر بو مراسیمه نوغول، بادم، قوورقا، نار و قارپیز گتیریب بیر یئرده یئمکله کاسیب و چاتدیریب آلا بیلمه یین عایله یه او ایلی بو یئمکله تمارزی قالماسینا و چیلله گنجهسی نین کئچمه سینه خوش خاطیره لر یارادیردلار. چیلله گنجهسی اوتوران عایله لر سحر تئزدن شهرین قیراغیندا اولان بالهاری چایینا گئدیپ، پالتارلی سُویا دوشوردولر بو عادت و عنعنه انسانلارین فیکرینجه بئله بیر دویغو و حس یارادیردی کی سُویا دوشوب چیمَن آداما او ایلی سویوق دیمز و ساغلام یاشمالی و بوتون ناخوشلوقلار اوندان اوزاقلاشمالیدی. تاسف کی بو عنعنه ده خاطیره یه چئوریلمدن اؤل چایینان جاماعتین آراسیندا تیکانلی مفتولار چکیلیب و بو عادت عنعنه یه سون قویولوبدور.

◆ فطر بایرامی عنعنهسی

اوشاق کن فطر بایرامیندان یادیما قالان و یادداشا چئوریلن آن لذتلی خاطیره (اؤن کاساسیدی) بئله جه سحر تئزدن یوخونون شیرین واختی و او گون مکتبین باغلی اولماسی بئله بیر حس دویوردو کی بو گون مکتبه دوغرو هئچ مسؤلیت داشیمیریق، دویونجاق یاتا جاغیق، اما بؤیوک نهمین اؤن کاساسی بوتون آرزولاریمیزی اؤز شیرینلیگیله پوچا ووردو. آنام هر بیر اوشاغین فیطره سینی بیر روف کاساسینا تۆکوب، یوخودان او یادیردی کی آبالا دور آلوی باس اونون اوستونه، بیز اؤزوموزو یوخویا ووروب بو ایشدن بویون قاچیردیق، آنام یوخلو- یوخلو بیزیم کیچیک اللریمیزی گۆتوروب بئش بارماغیمیزی آچیب آل عبا آدیلا اؤنون اوستونده آلیمیزین ناخشینی سالیردی، داها الیمیز اؤنلی اولاندان سونرا، یاتماق امکانی بیزدن آلینیردی، مجبور دورمالی و الینی یومالیرسان. قاییداندا دا یئرینی ییغیشدیریلار. کاش او گونلر گئریه دوئیدی اوشاق اولارکن آرزولاریمیزدا کیچیلیب یاتماق اولایدی.

◆ نوروز بایرامی عنعنه لری

ایل دیشن کیمی ایستر گنجه اولسون یا دا گوندوز، ائل- طایفا عایله لرله بیرلیکده بالهاری چایینین قیراغیندا اولان بؤیوک میدانا توپلانیب شَنلیک ائدریلر، بو شَنلیکده مختلف اویونلار بیری- بیرین گؤزل و ماراقلی اولاردی. کیشی لرین اویونلاری، آت

اوتوشدورمه، قاييش گۆتوردو، چيلىنگ آغاج، آشيق- آشيق اويناماق. خانيملارين اويونلاري، بئش داش، بنوشه. بيرده اوشاقلارين گيزلين پاچ اويناماقلايردى. بوردا كيشى لرین و خانيملارين اويونلاريندان نمونه اولاراق بيرينى ايضاح ائتمك ايستهيرم:

قاييش گۆتوردو: كيشيلر ايكي قروپا بؤلونوب هر قروپ بئش نفردن عبارت اولاردى. بير نفر باشجيل اۆزلىرينه دۆرد نفر سئچردى. بۆيوك دايره چكرديلر، پوشك آتاندان سونرا، بئش نفر دايره نين ايچينده و بئش نفر چؤلونده دوراردى. دايره نين ايچينده اولان آدمالارين آياغى نين آلتيندا قاييش اولاردى، چۆلده كيلر جهد ائدرديلر او قاييشلارين بيريني گۆتورسونلر، ايچريده كيلر ده جهد ائدرديلر اۆز آياغلاريني چۆلده كيلرين آياغلارينا ووروب غلبه چالسينلار، اگر چۆلده كيلر قاييشدان گۆتوره بيلسيدرلر ايچريده كيلرى قاييشينان ووروب قالان قاييشلارى دا گۆتوروب ايچريده كيلرى آلله راضى اولونجاق ووراديلار، هابئله ايش بوجور دوام ائيدردى گاه ايچريده قاييش گودمهلى ايدين، گاه چۆلده قاييش گۆتورملى. **بَنُوشه:** خانيملاردا ايكي قروپا بؤلونوب هر قروپ اون بئش و يا ايگيرمى نفردن عبارت اولاردى.

بيرى باشجيل اولماقلا بئله باشلاناردى: بنوشه، بنديريم دوشه، بيزدن سيزه، كيم دوشه! اوز- اوزه ايكي صف قورولاردى، پوشك آتاندان سونرا، باشجيل بير نفر زرنك، گوجلو و جسارتليسينى سئچيب و او بيرى صفده كى قول- قولا توتوب دورانلارين اوستونه گؤندردى، اگر يوگوزن خانيم باغلى قوللارى بيرى بيريندن آييرا بيلسيدر قوللارى آيريلان خانيملارى اۆز قروپونا گتيريردى و يا خود يوگوزن خانيم بو ايشه ناييل اولماسيدى، اۆزو او قروپدا قالماليدى. بو ايش بئله جه آخيري نجي نفره قدر دوام ائيدردى.

بونو دا قيد ائتمهليم كى بو گون بو يازديقلاريمدان هئچ بيريسى بيزيم شهرميمزده اۆز عكسينى تاپمير، آنجاق و آنجاق يادداشلاردا بير خاطيره كيمي نسيلدن نسيله بو يازيلارلا كئچيب اوز عكسينى قوروپور. منجه معاصر دؤورون بۆيوك سَهوى كئچميش عادت و عنعنه لرى آرادان قالديريب و ماهيتلىرى ايتيرمكله تورك خالقى نين اۆز لوگونو اۆزوندن آليب خاطيره چئویرمه سيدى.

بئله بير سوز وار: «كئچميشيني اونودان خالقين گله جگى ولا بيلمز!»

اٹل سلسلے

موسسه غیرانتفاعی آذربایجان اٹل بیلیمی

آغلار گولر آیی (فروردین ماه) ۱۳۹۸

۱۱۱

مقاله

- علی کمالی و نقش وی در فولکلورشناسی ایران. علی شامیل حسین‌اوغلو
- هذا کتاب هفت وزیر. علی برازنده تورک
- کند باغات تیلاری. صمد چایی

علی کمالی و نقش وی در فولکلورشناسی ایران

علی شامیل حسین اوغلو - فولکلورشناس

♦ خلاصه

کشور ایران یک کشور چند قومیتی است که در آن اقوام گوناگون از دیرباز و با حفظ قومیت و زبان خود تحت لوای دولت ایران در کنار یکدیگر زندگی کرده‌اند. اقوام مختلف با استفاده از حقوق اساسی خود سعی و تلاش می‌کنند که فرهنگ و ادبیات خود را حفظ نمایند. ترکان ایران نیز در نقاط مختلف ایران چه در استان‌های ترک‌نشین آذربایجان شرقی، غربی، زنجان و همدان و چه در استان‌های مرکزی فارس، قم، قزوین، اراک، خراسان، گلستان و غیره در خصوص زبان، ادبیات

فرهنگ خود فعالیت‌های فرهنگی را آغاز کردند. در میان شعراء، گردآورندگان فولکلور، نویسندگان ترک زبان، اشخاص مختلفی دیده می‌شود که علی کمالی نیز به عنوان یک محقق و حقوقدان یکی از شخصیت‌های علمی و فرهنگی است که در خصوص فرهنگ و ادبیات ترکی در استان‌های مرکز (ساوه) فعالیت چشمگیری داشته است. یافته‌های وی بیشتر در مجله وزین وارلیق و بعضاً به صورت کتاب به چاپ رسیده است. وی برای اولین بار دیوان تیلیم خان را جمع‌آوری نمود.

♦ فعالیت کمالی از دوران کودکی

کمالی از دوران کودکی به شعر و شاعری علاقمند بوده و با تخلص «نفله» و «آغ کمال» شعر طنزی می‌سروده است. برخی از اشعار وی در مجله توفیق به چاپ رسیده است. مجموعه اشعار وی بعدها به عنوان «نفله» در کتاب مجزا در سال ۱۳۵۸ چاپ شده است. علاقه و اشتیاق زیاد به شاعر تیلیم خان که در نیمه دوم قرن هجدهم می‌زیسته و اشعار هجایی می‌سروده است وی را به سوی تحقیقات ادبی و شعرشناسی سوق داده است. تیلیم خان در روستای «ماراگی» چشم به جهان گشوده است و ماراگی طبق تقسیمات کشوری در استان اراک، در بخش نوبران قرار دارد. اراک شهر تاریخی و مشهور است که در منابع از آن عراق عجم یاد می‌شود. یکی از شهرهای این استان ساوه نام دارد و اکثر روستاهای تابعه ساوه ترک زبان هستند.

♦ دیوان تیلیم خان

انتشار مجله وزین «وارلیق» به اشتیاق وی افزوده و چاپ مقاله وی تحت عنوان «ماهی که از زیر ابر بیرون جهیده» در رابطه با آثار و احوال تیلیم خان سبب شد که پروفسور غلامحسین بیگدلی مقاله‌ای تحت عنوان «یافته‌های جدید و یا نگاهی به میراث فرهنگی‌مان» به چاپ رساند. از این تاریخ به بعد تقریباً در تمام شماره‌های مجله وارلیق مقاله‌های علی کمالی چاپ شده است.

علی کمالی خود در این خصوص چنین می‌گوید: با جمع‌آوری و نشر اشعار تیلیم خان به وظیفه ملی خود عمل می‌نمایم. من دیوان تیلیم خان را گردآوری نمودم و آنرا به چند نفر از متخصصین نشان دادم. آنها گفتند که در دیوان اشعار برخی شعرا از جمله خسته قاسم، عباس توفارقانلی و ملا پناه واقف و سایر موجود است. من برای تمییز این مطلب تحقیقاتم را از نو شروع کردم و برای این کار مجبور شدم که دیوان اشعار شعرای ترک‌زبانی که در فاصله قرن‌های ۱۸ تا ۲۰ در جاهای مختلف ایران می‌زیسته‌اند را جمع‌آوری نموده و دست نوشته‌های آنها را با یکدیگر مقایسه نمایم. علی کمالی با جمع‌آوری اشعار تیلیم خان یک مجموعه هزار صفحه‌ای را ترتیب داده است. در این دیوان در حدود ده هزار لغت عربی و فارسی توضیح داده شده است.

♦ شعری که به وزن هجایی سروده‌اند

علی کمالی تنها به گردآوری اشعار شعرا نپرداخته است بلکه علاوه بر گردآوری آثار هجایی شعرا به بحث و بررسی آنها نیز همت گماشته است. در این مجموعه‌ها آثار تیلیم خان، ترکمن محمد، گرگرلی محمد، خسته قاسم، عباس توفارقانلی، عاشق رضا علی، قاراباغلی دده قوربانی و سایر گنجانده شده است. داستان‌هایی را که علی کمالی جمع‌آوری کرده است بیشتر آثاری است که عاشقها آنها را خلق کرده‌اند و کمالی تنها آنها را جمع‌آوری نموده و هیچگونه دخل و تصرفی ننموده و توضیحاتی ارائه نمی‌دهد.

علی کمالی با جمع‌آوری داستان‌های عامیانه و فولکلوریک مناطق مرکزی و حتی مناطق ترک نشین کرکوک به فکر این نبود که یک نوع ادبیات مستقلی را با تکیه به این مناطق معرفی نماید. تنها توجه ادبیات‌شناس‌ها و جامعه‌شناس‌ها را به این منطقه و ادبیات و فرهنگ این مناطق جلب می‌نمود. در ادبیات شفاهی که گردآوری کرده بود به اشتراکات ادبی فارسی و ترکی توجه داشت و به این مسئله اهمیت خاصی می‌داد. وی بارها تأکید می‌کرد که اشعار و نمونه‌های فولکلوریک که از مناطق ساوه گردآوری کرده بود چه از حیث مفهوم و چه از حیث قالب در ترکیه، عراق، آذربایجان، ترکمنستان و خراسان نقش یک پل مشترک فرهنگی را بازی می‌کند. برای توجیه نظر خود آثار مختومقلی فراغی را با آثار و اشعار تیلیم خان و ترکمن محمود مقایسه و اشتراکات و وجه اختلافات آنها را تعیین می‌کرد.

علی کمالی در حدود یکصد و پنجاه شعر یکی از عاشقهای روستای سنگک ساوه به نام عاشق رضا علی را نیز جمع‌آوری کرده است. این کتاب با یک مقدمه به چاپ رسیده و مقدمه کتاب نیز در مجله وارلیق برای بار دوم به چاپ رسیده است.

علی کمالی هنگام جمع‌آوری اشعار شاعر نتوانسته است قبر او را زیارت کند ولی بر اساس اطلاعات به دست آورده از اشخاص مختلف سال وفات شاعر را در سال ۱۹۲۰، هفتاد-هشتاد سال پیش تخمین زده است. یکی دیگر از شاعران خلقی که مورد توجه علی کمالی بوده است عاشق مصطفی قلی است. مرگ فاجعه انگیز شاعر توجه محقق را جلب نموده است. اسد نظام و یا به عبارت دیگر مصطفی قلی به خاطر قهرمانی و صداقت و جسارت منحصر به فردش از جانب تیره خانلیق طایفه شیخلار ایل شاهسون به ایلخانی تعیین می‌شود.

حکومت نیز با توجه به این گزینش مجبور می‌شود وی را رسماً ایلخان بپذیرد.

در سال ۱۹۵۵ (۱۳۸۱) بیلاق‌های شاهسون‌ها را سیل را فرا می‌گیرد. اسد نظام در مقابل این قهر طبیعت مغلوب شده عروس و فرزند برادرش در سیل غرق می‌شوند و ایلخان از این

حادثه تحت تأثیر قرار گرفته و این فاجعه غم انگیز را در شعری به تصویر می کشد. شعر آن چنان روان و سوزناک است که در مدت کوتاهی زبانزد عام شده و سینه به سینه در بین مردم مشهور می شود.

از این حادثه مدتی بیش نگذشته بود که دوباره سیل منطقه را فرا گرفته و فرزند سه ساله اش را غرق می نماید و اسد نظام نیز نمی تواند فرزندش را از سیلاب نجات دهد. خود نیز در سیلاب غرق می شود.

علی کمالی شعر دیگری را که شاعرش را برای محقق نا معلوم بوده است تحت عنوان (آپارما سئل آماندی) را جمع آوری و چاپ نموده است.

علی کمالی همراه با توضیحاتی که در خصوص اسد نظام و فجایع طبیعی که گریبانگیر او شده است می دهد، در خصوص شاهسون های مناطق مرکزی ایران نیز توضیحاتی را ارائه می نماید.

محقق شاهسون های مناطق مرکزی را به سه طایفه و ۲۷ تیره تقسیم بندی نموده و اسامی هریک را ذکر می نماید. این نه تنها برای فولکلورشناس ها بلکه برای جغرافی دانان، مورخین و مردم شناس ها نوعی منبع محسوب می گردد.

در دفتر کار علی کمالی یک پرونده ۴۰۰ صفحه ای نیز وجود دارد. در این پرونده اشعار خسته قاسم و اطلاعات ارزشمند در رابطه با خسته قاسم جمع آوری شده است. محقق در اول پرونده به عنوان مقدمه یک مطلبی تحت عنوان «خسته قاسم، شکسته قاسم، ملا قاسم و دده قاسم» نوشته است. علی کمالی در شماره های مختلف مجله وارلیق در رابطه با خسته قاسم مقالات مختلفی را به چاپ رسانده است. (وارلیق، ۸۶-۸۹، ۱۹۸۵، ۷۶-۷۵، ۷۴-۷۳-۷۷-۷۸، ۹۲-۸۶، ۸۱-۸۲، ۱۱۹، ۷۹، ۱۲۴).

در اثر چاپ این مقاله نامه های زیادی به دفتر مجله آمده و علی کمالی به نامه هایی که از ایران، ترکیه و آذربایجان در خصوص خسته قاسم رسیده جواب داده و ابهامات را به نوعی برطرف نموده است.

بر اساس نظر محققین دیگر خسته قاسم از دوران کودکی به دلیل نقص عضو تخلص خسته را انتخاب نموده است. ولی علی کمالی به این نظریه انتقاد می کند و بر اساس نظری قاسم از حیث سلامت جسمانی هیچ عیب و نقصی نداشته است. و دلیل انتخاب واژه خسته به عنوان تخلص به خاطر فشارهای اجتماعی و ناملایماتی که در جمعیت وجود داشته است، می باشد. پدر خسته قاسم نیز شاهزاده نورالدین نبوده بلکه یک کشاورز ساده ای بوده که در روستای تیکمه داش زندگی می کرده است.

علی کمالی بر خلاف نظر محققین که وی را از روستای تیکمه داش نزدیک شهرستان بستان آباد می‌دانند وی را از روستای تیکمه‌داش نزدیک زنجان معرفی می‌نماید. بر اساس نظر وی در زنجان عاشیق‌ها در روستای تیکمه‌داش به زیارت قبر وی مشرف می‌شوند. چاپ مقالات علی کمالی در خصوص خسته قاسم در مجله وارلیق سبب شد که جامعه ادبی کشور بتواند تا کنون دو کتاب به چاپ برساند. یکی از این کتاب‌ها را علی نقابی (نقابی ۱۳۷۴) و یکی را نیز حسین صیامی (صیامی، ۱۳۷۳) در تبریز به چاپ رسانده‌اند. مقاله‌ای که تحت عنوان عباس توفارقانلی از طرف آ. مهبازلی در مجله وارلیق به چاپ رسیده بود توجه علی کمالی را به خود جلب کرده است. وی روایات و مطالبی که از استان‌های مرکزی در رابطه با توفارقانلی و یا توفارقانلی عباس جمع‌آوری کرده بوده با مندرجات مقاله مقایسه کرده است. (وارلیق، ۶۴، ۶۳-۸۳-۸۸، ۱۹۸۴)

♦ گردآورندگان و ناشرین داستان‌های فولکلوریک

داستان‌هایی را که علی کمالی گردآوری کرده است داستان‌های عاشیق‌هاست. وی هنگام نشر این داستان‌ها در خصوص راویان و خود عاشیق‌ها هیچ اطلاعاتی را ارائه نمی‌دهد و تنها به نشر خود داستان بسنده می‌کند. به عنوان یک فولکلورشناس مسموعات خود را درج می‌نماید، ولی به این بسنده نمی‌کند و از قواعد و ضوابط فولکلوریک خارج شده و در خصوص واژه‌ها و اسامی مناطقی که در داستان‌ها از آنها یاد می‌شود اطلاعات مکفی ارائه می‌دهد. حوادث داستان‌ها را با اطلاعات تاریخی، سیاحت نامه و ریشه‌یابی واژه‌ها ارزشمند می‌نماید. وی به دلیل اینکه فولکلورشناس حرفه‌ای نبوده است اطلاعاتی را که جمع‌آوری کرده است سندسازی ننموده و این مسئله سبب شده است که کار محققین را دشوار نماید. علی کمالی به دلیل حرفه‌ای نبودنش و به دلیل عدم دست‌یابی به اطلاعات خارجی بعضاً دچار اشتباه هم شده است. ولی با این همه حال در آرشیو او در حدود سی داستان جمع‌آوری شده است و با سیستم کامپیوتری جهت چاپ حاضر است.

اکثریت این داستان‌ها با داستان‌هایی که در سالهای اخیر در جمهوری آذربایجان به چاپ رسیده است خیلی فرق دارد و از حیث حجم بیشتر است. تا زمان علی کمالی ادبیات عامیانه ترکان استان‌های مرکزی و جنوبی ایران مورد توجه و محققین نبود. کمالی همراه با جمع‌آوری ادبیات عامیانه اسامی طایفه‌ها و مکان‌ها و مناطق را نیز به این داستان‌ها علاوه کرده است و بویژه ایل شاهسون و خلج خیلی توجه کرده است. به نظر محقق شاهسون‌ها در این مناطق

به صورت کوچ نشین و عشایری زندگی کرده اند. و در بیست سی سال اخیر زمین گرفته و ساکن شده اند. شاهسون های اطراف ساوه، قم و همدان خودشان را «ایل بغدادی» معرفی می نمایند و سبب این آنست که شاه عباس کبیر این ایل را از اطراف موصل و بغداد کوچانده و در این مناطق اسکان داده است. بیگدلی، افشار، بیات، قارا قویونلو، بورچایی، لک، آرقلی، ایناملی، ساعتلی، دوگر، آل پویوتلو، موصل، سولدوز، چلب لی و دیگر طایفه هایی که شاه عباس از عراق عرب به مناطق مرکزی ایران کوچانده بود تحت عنوان ایل شاهسون جمع کرده است. در دوره شاه عباس در مناطق مختلف کشور طایفه ای تحت عنوان شاهسون تشکیل شده است. و شاهسون هایی که در مناطق مرکزی سکونت داشتند برای اینکه خود را از شاهسون های آذربایجان و سایر مناطق ایران تمیز بدهند خودشان را ایل بغدادی نام نهادند. این شاهسون ها ادبیات عامیانه خلیج ها را که قرن ها در بین مردم خلیج رواج داشت به نقاط مختلف گسترش دادند و سبب تحکیم آن شدند.

متأسفانه تحقیقات علی کمالی را در خصوص ادبیات عامیانه مناطق جنوب ایران و خراسان کسی را دنبال نکرد و این آثار ارزشمند به چاپ نرسید. اینگونه آثار اگر چاپ شود نه تنها به صلاح و خیر فرهنگ ایران و ترک، بلکه به صلاح و خیر فرهنگ دنیا می باشد.

برای جلب توجه محققین لیست داستان هایی را که علی کمالی جمع آوری کرده و در آرشیو نگهداری می شود را در این جا درج می کنیم.

۱. غریب و شاه صنم ۲- اصلی-کرم ۳- شاه اسماعیل ۴- توفارقانلی عباس ۵- ورقه و گلشن ۶- طاهر میرزه ۷- محمد و پری ۸- صیاد و سعادت ۹- امراه ۱۰- قاراباغلی دده قوربانی ۱۱- نجفخان ماه جمال ۱۲- معصوم افروز ۱۳- کلچورزاد ۱۴- سید پری ۱۵- محمد- نگار ۱۶- فرهاد گورشاد ۱۷- فرهاد شیرین ۱۸- بهرام گل اندام ۱۹- خان عسگر محبوب ۲۰- حیف سندن محمد حسن خان ۲۱- اسد نظامی سئل آپاردی ۲۲- وانلی کوچک ۲۳- سیامک وسوسن ۲۴- حسرت ۲۵- سلیم و شمس ۲۶- شیرین بیرچک ۲۷- لیلی و مجنون ۲۸- فغفور بیگ ۲۸- خسرو و صنم

به غیر از اینها در آرشیو مؤلف در حدود چهل صفحه حکایه، سی صفحه بایاتی ها، ۶ صفحه ضرب المثل ها، ۵۰ صفحه چیستان ها و در خصوص داستان کوراوغلو دست نوشته ها و نوارهایی موجود است.

◆ نتیجه:

علی کمالی با تحقیقات و جمع آوری اینگونه فولکلور و داستان‌ها تنها به فرهنگ ایران نه بلکه به فرهنگ عموم بشریت خدمت کرده است. گرچه آثار وی به چاپ نرسیده است ولی در آینده نظر محققین در این ساحه را به خود جلب خواهد کرد و نسبت به نشر و چاپ آن اقداماتی صورت خواهد گرفت.

◆ منابع:

۱. خسته قاسم، علی صیامی. تبریز
۲. شامیل اف علی (۱۹۹۶)، وکیل، ادبیات‌شناس، علی کمالی. آرشیو انستیتوی فولکلورشناسی آکادمی ملی ج. آذربایجان. باکو
۳. شامیل. علی ۲۰۰۰، تانیدیغیم انسانلار،
۴. کمالی. علی (۱۹۷۹ و ۱۳۸۵) نقله، تهران
۵. نقابی. علی ۱۳۷۴
۶. وارلیق. شماره ۲۵، ۱۳۶۰ تهران
۷. وارلیق شماره ۸۶-۱۹۸۵، ۷۴-۷۳، ۷۶-۷۵، ۷۸-۷۷
۸. وارلیق ۱۹۸۴ شماره ۶۴-۶۳
۹. وارلیق ۱۹۸۱ شماره ۲۵

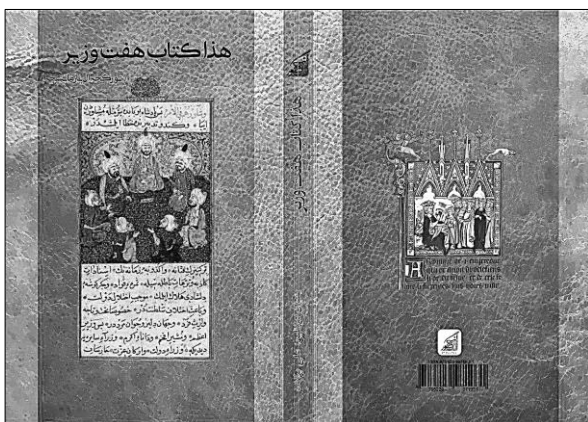

هذا كتاب هفت وزير يازار: علی برازنده تورک

سندبادنامه یا کتاب حکیم سندباد یا داستان هفت وزیر، ان قدیم قاراناغیلاردان سالیبیر کی نظم و نثر شکلینده مختلف دوره‌لرده یازیلیمیش‌دیر. دوغودا، کتاب سندباد و یا سندبادنامه باتی‌دا ایسه، یئددی وزیر یا یئددی عالم اولراق بیلینن سندباد حکایه‌لری، کتاب سندباد حکیم، حکایت وزراء سبعة، داستان هفت وزیر، هفت فرزانه، کتاب مکرالنساء، قصه شاهزاده و هفت وزیر کیمی آدلارلا دا تائینیر.

فارس دیلینده ان قدیم موجود تحریر، آلتینجی هجری قمری ایل‌لرینه عاید دیر کی «ظهیری سمرقندی» طرفیندن منثور شکیلده قرآن آیه‌لری، حدیث، فارسجا هابئله عربجه مثلر، مختلف ادبی صنعتلر، نثر شکلینده بزه نیب یازیلیمیش‌دیر. رودکی نین سندباد منظوم، ترجمه منثور ابوالفوارس فناورزی، سندباد منظوم ازرقی هروی، سندبادنامه منثور ظهیری سمرقندی، سندبادنامه منظوم عضد یزدی بونلاردان بیر پاراسیدیر.

بو کتابین کلیاتی،
اروپادا، یئددی وزیر
حکایه‌لری آدی ایله
انگلیزجه، ایتالیانجا،
اسپانیولجا، آلمانجا،
فرانسویجا، بولغارجا و
صربی دیل‌لرینده بیر
چوخ دیله چئوریریلیب
یایینلانمیش‌دیر. دوغو
واریاتلاریندا سریانیجه،

«سیندبان^۱» یونانجا «سینتپاس^۲» عبریجه «میشله سیندبا^۳د» هابئله فرانسیزجا «سیندی بادنامه^۴» اولاراق شهرت قازانمیش اولان بو حکایه‌لرین، بوتون دنیادا گئنیش یاییلماسی تورکجه، اؤزلیکله آذربایجانجا واریانتی تاپیلماسی چوخ ماراقلی اولاییلیر. بوندان داها ماراقلی، بو ناغیلین دنیادا ان چوخ جانلی، یاشایان دیلره ترجمه اولان ناغیل اولماسیدیر. کتابین اهمیت ایله اؤنمی او قدر چوخدور کی حتی ۲۰۱۴- جی ایلده ژنو شهرینده بین‌المللی بیر کنفرانس کنجیریلدی.^۵

ناغیل، بیر پادشاهین اوزون ایللر سونرا دوغان اوغلونون، اؤیرتمه‌نی یا معلمی اولان سندبادین، شهزاده‌نین اولدوز فالیندا گؤردوغو یئددی گونلوک دانیشمماق قوشولو ایله، شرطی ایله باشلار. زمان ایچینده بیر کنیزین افترا آتماسی ایله اعدام اوچون پادشاهی بو ایشدن منع ائدیپ قارشى اولماقلا، یئددی وزیرین شهزاده‌نی قورتارماق اوچون، ناغیل لارلا چالیشمالاری باشلار. هر واریانتدا فرقیلی اولاراق کیچیک حکایه‌لرده یئر آلماقدادیر. پادشاهین یئددی وزیرى قادینلارین مکریندن اوزاق توتماق اوچون هابئله شهزاده‌نی اعدامدان قورتارماق اوچون هر بیرى بیر ناغیل باشلایب، شهزاده‌نین سوچسوز اولدوغونو اثبات ائتمک ایسته‌ییرلر.

تاریخ بویو دوغودان باتی یا بیر چوخ سؤزلو، یازیلی اولاراق سندباد ناغیلی گئنیش یاییلماسینا باخمایاراق، متنلری اوزرینده بیلمسل هابئله علمی آراشدیرمالار نادردير. سندبادنامه ایله علاقه دار ان اسکى قاینق، عرب ادبیاتیندا «کلوتون» طرفیندن بیرینجی دؤنه ابن عبدالحمید الاهیکى (اؤلوم ۸۱۵-۸۱۶ میلادی) فهرستینده ناغیل لارین منظوم شکلیده یئر آلدیغینی، بونوندا کتاب سندبادنامه، دوققوزونجو میلاددان اؤنجه ایللرینده یازیلدیغینی گؤستریر. یعقوبی ۸۸۰ میلادی ایللرینده یازدیغی اثرینده سندباددان بحث ائدیپ، آلتیمیش ایل سونرا مسعودی ۹۴۳ میلادی ایلینده، «مروج الذهب و معادن الجواهر» آدلی اثرینده کرش سطلنتی دورانیندا یئددی وزیر حکایه‌سی یارادیلدیغینی ایضاح ائتمیشدیر. عباسی خلیفه‌لری حکومتینده ده بیرنچه سندبادنامه آدلی کتاب واردیر.

1 Sindban

2 Syntipas

3 Michle Sindbad

4 Sindibâdnâme

5 Les Sept Vizirs et les Sept Sages: Vers une Histoire Comparée des Texts, Université de Genève, 6-8 Novembre 2014

گونوموزده ایلک نسخه الیمیزده اولمادیغیندان، سندبادنامه دن بحث ائتمک و منشاء ایله علاقه دار تکجه حکایه لرین، ناغیل لارین چارچوبوندا آنالماق ممکن دور. بو قونودا هند، ایران و عبرانی اولماق اوزه ره اوچ بؤیوک نظریه اورتایا چیخماقدا.

سندباد نامه، تورک دیلینده بیر نئچه دؤنه چئوریلیمیش یا یئنی دن علاوه لر آرتیریلاراق یازیا آلینمیش دیر. بو چئوریمه لرین ان اسکى، قدیمی اولانی افتخارالدین محمد بن نصر قزوینی^۱ (اؤلوم ۱۲۷۹ میلادی) عایدیر لکن اثر گونوموزه چاتمامیشدیر.

تورک دیلینده بیرینجی علمی چالیشما، احمد آتش طرفیندن ۱۹۸۴-نجو ایللرینده، سمرقندده سندبادنامه نین فارسجا متنى اوزرینده آلینمیش، عرب ایله فارس متنلری قارشیلانمیشدیر. سندبادنامه آدی ایله یایینلانمیشدیر. احمد آتش، عرب دیلینده دؤرد سندبادنامه وئرسیونونو، مین بیر گنجه ناغیل نین سیخیشدیریلیمیش شکلی کیمی تانیتمیشدیر. باشقا یاندان فارسجا یوز بیر گنجه ناغیلیندا دا سندبادین بیر نئچه وئرسیونونو وورغولادیغینی تثبیت ائتمیشدیر.

«تحفه الاحیار» تورکجه اولاراق سندبادنامه نین منثور شکلینده فارسجادان آلینمیش اثر اگرچی احمد آتش، محمد عبدالکریم عالمیر طرفیندن تورکجه وئرسیون اولاراق تانیتمیشلاردی لاکین اثر دن نسخه تاپیلمادیغینی وورغولامیشلار (آتش، ۱۹۴۸: ۱۹). لاکین بو نسخه، ۲۰۱۰ ایلینده آمریکادا چالیشان تورکلوگ والترز، اینجه صنعت گالری سینده تثبیت اولوندو. بو اثرین مؤلفی، تحفه الحراری فارسجا سندبادنامه نى تورکجه یه چئوریديگینی هابئله اثری سلطان سلیمان قانونی نین اوغلو شهزاده بایزیده سؤندؤغونو یازیر. ۱۴۲ ورقد هر ورقد ۱۹ سطر یازیلیب، قیزیل هابئله آبی خطلرله جدول ه سالینمیش یازیلار، سرلوحه لر لاجورد تذهیب ایله اورتاسیندا «بسم الله الرحمن الرحيم» یازیلیمیش. حکایه ایله بیت لر آراسیندا فاصله لر، قیزیل نقطه لرله علامت قویولموشدور. بیر پارا کلمه لرین آلیتیندا، قرمزى مرکب ایله ده خط چکلیب، آچیقلاما لار یازیلیمیشدیر.

باشقا تورک وئرسیون، بریتیش موزه سینده کتاب سندبادنامه دیر. مولفی بللی اولمایان بو اثر، دینی، ناغیل سی قونولاری ایچرن بیر اثر دیر، نسخه استنساخ تاریخی ۹۵۶۱ میلادی ایلینه عایدیر. یازی توپلؤسو ۹۸۱ صفحه دن تشکیل تاپیر (فیدان ۲۰۱۲: ۱۸۱).

آذربایجان تورکجه سینده اولان سندبادنامه ایله یئددی وزیر ادلی ناغیل لارا تاي باشقا ناغیل گونوموزه دک اورتایا چیخمادیغی آیدینجا گؤرنور. لکن ناغیلین بیر چوخ بؤلوملری باشقا

1 İftihârüddin Muhammed b. Ebû Nasr Kazvîn

2 Tuhfetü'l-ahyâr

ناغیللار ایچرسه ده حتی، مثنوی، طوطی نامه یا بختیارنامه کیمی اثرلری ده عینی شکلیده قلمه آلینمیش دیر.

الینیزده اولان یازی بو قونودا بیرینجی هابئله ایلک آذربایجان تورکجه سینده سندبادنامه یا یئددی وزیر کتابی سایلیر. کتاب ۵۳۳۱ هجری قمری صفر آییندا (۶۱۹۱) یازییا آلینمیش ۸۱*۴۲ سانتیمتر دیر. آمریکا هاروارد دانشگاهی آرشیوینده 14142A137 نمره ایله آرشیو اولوب. دکتر امیر حسین نیک پور طرفیندن اهدا اولموش دور. کتابین یازاری میرزا علی اکبر نواده ی ملاباشی ایله باغلی هیچ بیر تاریخی بیلگی الیمیزده یوخدور. تبریزده و کوکلی عائله سایلان ملاباشی عائله سی ایله ده تحقیق لر آپاردیغیمیز حالدا بو بؤیوک عائله ایله ده هله باغلیلیق تاپامادیق. کتاب شخصی بیر کتاب اولدوغو اوچون ایلک هابئله سون صفحه لرینده یاخین ایللرده نقاشی چکیلیمیش دیر. حتی جلدین ایلک صفحه سینده «لاچین» ماهنی سی نین ایلک بایاتیلاری یازیلیمیش.

گلیردیم باغ آراسی
تاپدیم مخمر پاراسی
نشانی قیزلار گردیم^۱
ازنده دش یاراسی^۲

آی لاجین وای لاجین
گل سنی گتیرم قاجیم
تاریخ ۱۳۳۱ شمسی

کتابین دیگر خصوصیتی باشقا ال یازما هابئله داش باسما کتابلار تایی ناغیللارین باشلانیشی فارسجا اولوب ناغیل دوام ائدیر. کتابین باشلانیشی، باشقا تاریخی ناغیل کتابلار تک هذا کتاب هفت وزیر، «اما راویان...» سؤزو ایله باشلایب، سونؤ «یاعلی» سؤزو ایله باشا چاتمیش دیر. آشاغیدا کتابدان بیرنجی ناغیل اؤرنک اوچون وئریلیر:

۱- گوردوم
۲- اوزونده دیش یاراسی

هَذَا كِتَابُ هَفْتِ وَزِيرِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اما صاحبان تواریخ بئله روایت اندیلر کی، زمان سابق ده، بیر پادشاه وار ایدی، چوخ عمر ائیلهمیشدی و چوخ دولت بییه سی ایدی و جاه و جلالی چوخ ایدی ولی اولادی یوخ ایدی. بو جهته غمگین ایدی. آلاها چوخ یالواردی کی، اونا بیر اوغول کرامت بویور، اونون مُلکینه صاحب اول. لهدا بیر ائلچی گؤندردی عمی سی قیزینا، اونو آلدی گتیردی حرمسرایه. پس عمی سی قیزی او پادشاه دان بیر اوغلان دوغدو کی، جمالی اون گنجه لیک آی کیمی اولدو. پادشاه اونو تاپشیردی دایه لره، اونا تربیت وئردیلر تا بش یاشینا یئتیشدی. پادشاه ین بیر حکیمی وار ایدی، چوخ دانا و زیرک ایدی، آدی «سندباد» ایدی. اوغلانی تاپشیردی اونا تا اینکه اون یاشینا یئتیشدی. حکمت ده بئله زیرک اولدو کی، او زماندا هنج کس اونونلا مباحثه ائله یه بیلمیردی. پس پادشاه وئردی پهلوانلار حاضر ائیلهدیلر و بویوردو اونا اوخ و آت مینمک و قیلینج وورماق فعل لرینی اؤیرتدیلر پس اولاری دا اؤیره شیب کی، هنج کیم اونا مقابل اول بیلمه دی بیر گون حکیم سندباد اوغلونون طالعینی بوخلادی گؤردو کی، ملک زاده یئددی گوندن سونرا پیس سؤز دئیجه جک کی، او سؤز اونون هلاک اولماغینا باعث اولاجاق همان ساعت حکیم گلدی پادشاه ین یانینا و او زادی کی، اولدوزلارین حکمتینده تانیمیشدی، پادشاها دئدی. پادشاه دئدی کی: «ای حکیم تدبیر نه دیر؟» حکیم دئدی: «منیم تدبیریم بودور کی اونو بیر باصفا یئرده قویاسان و اسباب طرب، ساز، کمانچه، دف، دایره و اوخویان اونون یانیندا جمع ائله یه سن تا اوغلون بو یئددی گونو عیش و عشرت له کئچیره».

پادشاه ین بیر خاص و گؤزل کنیزی وار ایدی. اونو ایسته دی و اوغلونو تاپشیردی اونا دئدی: «آغاوی آپار فلان قصره تا یئددی گونه کیمی اونو قصردن ائشیکه چیخارتما». همان ساعت کنیز یاپیشیب ملک زاده نین الیندن آپاردی قصره. او قصر ده، قیرخ غرفه، هر غرفه ده اون کنیز ماهرو وار ایدی و بیر یین الینده بیر جور آلت طرب وار ایدی. هرگاه بیر ی اولاردان اوخویاندا و آلت طرب چالاندا قصر حرکتک گلیردی و دؤرد طرفدن نهرلر جاری و نهرلرین کنارینده نوع-نوع گوللر و میوه لی آغاجلار و ملک زاده نین حُسن جمالی بیر مرتبه ده ایدی کی، وصف ائله ین لر حیران ایدیلر. ائله کی، بیر گنجه اوردا عیش ائله دیلر، کنیز پادشاه اوغلونون جمالینه عشق یئتیردی. بیر حالت ده فریفته اولدو کی، اؤزونو اونون آیاغینا سالدی. ملک زاده نین اوزوندن اؤپوب و اؤز سَرین اونا دئدی. اوغلان بو حالی گؤروب دئدی: «ان شاء الله وقتی کی گندرم آتامین حضورنا، اونو بو ماجرادن آگاه ائله رم. تا سنی ذلت له اؤلدورر». همان ساعت

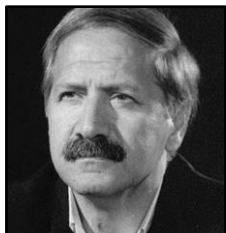
کنیز آغلایا- آغلایا گلدی پادشاهین یانینا، آستانه ده اؤزونو ووردو یتره. پادشاه خبر آلدی: «نه وار؟ ملک زاده ناخوش دور؟» کنیز دئدی: «ای پادشاه! اوغلون منی دعوت ائلهدی اؤزونه، من قبول ائیلهمه دیم، ایسته دی منی اؤلدوره، من قاچدیم، داخی من قصره قاییتما رام.» ائله کی پادشاه بو سؤزو ائشیتدی، غضبلندی، وزیرلری حاضر ائله دی، اوغلونو اؤلدورمک تکلیف ائله دی. پس وزیرلر بیر- بیرلرینه دئدیلر: «پادشاه اوغلونو اؤلدورمک خیالی وار، اما اونو چوخ ایستر اگر اوغلو اؤلدو پشیمان اولوب بیزی مذمت ائیلر کی، نییه تدبیر ائله مه دیز؟ اوغلو مو اؤلدورمک ده منه مانع اولما دیز؟» پس وزیرلر یکدل، یکجه ت اولدولار کی هر بیر یی تدبیر ائده لر کی، پادشاه اوغلونو اؤلدورمکدن ال چکه. پس اولینجی وزیر دئدی: «من بو گون پادشاهین شرین سیزدن رفع ائله رم.» همان ساعت دوروب آیاغا گلدی پادشاهین یانینا. ائله کی یئتیشیب، باش اگدی و اذن ایسته دی کی، دانیشسین. پادشاه اذن وئردی. وزیر دئدی: «اگر سنین مین اوغلون اولا یاخشی دئییل کی بیر کنیزین سؤزویلن اولادین بیرین اؤلدوره سن، و حال آنکه بیلمیرسن کنیز دوغرو دئییر یا، یالان دئییر! و شاید کی، خیالیندا وار سنین اوغلونا حیل ائله یه» شاه بویوردو: «وزیر آیا اولارین مکریندن و حیل ه سیندن بیر سؤز ائشیدیبسن؟» وزیر عرض ائله دی: «بلی.» بویوردو: «بیان ائله وزیر» وزیر اول عرض ائله دی: ای پادشاه ائشیتیشم کی، بیر پادشاه، کئچن زمانین پادشاه لاریندان عورت لری چوخ دوست توتاردی و معشوقه لیگه چوخ حریص ایدی. بیر گون اؤز قصرینده آیله شیب، هر طرفه تماشا ائدر. ناگاه گؤزو بامون کناریندا بیر نازنینه، دل آrame دوشوب، ائله کی اونو گؤردو آز قالدی بیهوش اول، پس او ائوین صاحبین خبر آلدی. دئدیلر فلان وزیرین ائوی دی. همان ساعت وزیر یی ایسته دی. ائله کی، وزیر حاضر اولدو، دئدی: ای وزیر گرک گنده سن فلان مملکتین ماها لینا، اورانین ایشیندن خبردار اولاسان، گلیب منه دئی ه سن. وزیر قبول ائدی ب. پس وزیر گئنددن سونرا، بیر حیل ایل ایل گلدی وزیرین ائوین ه، ائله کی وزیرین عورتی اونو گوروب تانیدی، گؤردو کی پادشاه دور. دوروب آیاغا، دوشدو تویراغا و اونون ال- آیاغیندان اؤپوب و برابر ده دوروب، مشغول خدمت اولدو. بعد از آن عرض ائله دی: «ای قبله ی [عالم] بو مکانه گلمکدن سبب نه دور کی، بو التفاتین و نوازشین صاحبی دئییل م.» پادشاه دئدی: «سنین شوقون منی بورا گتیریب.» وزیرین عورتی دوباره زمین ادب بوسه ائله دی، عرض ائله دی: «پادشاه من سنین نوکرلرین کنیزلیگینه لایق دئییل م هاردان من بئله سعادت مند اولدوم کی، سندن بهره مند اولام؟» پس پادشاه طاقت گتیرمه ییب، الین اوزالتدی اونون طرفینه. عورت عرض ائله دی کی: «بو ایشدن اؤترو فرصت وار، صبر ائله و سن بو گون منیم باغیمدا قال تا من طعام و یئمه لی حاضر ائله ییم. ائله کی، میل ائله دین، اوندان سونرا هر نه ایسترسن،

فرمان بردارم، سؤزوندن چیخمارام.» پس پادشاه وزیرین مسندی اوسته آيله شيب، وزیرین عورتی بیر کتابی کی، اوندا موعظه و نصیحتی وار ایدی وئردی پادشاه اوخوسون و اؤزونو مشغول ائيله سین. پادشاه او کتابی اوخویوب، پند و موعظه لری گوردو و ائله دیگی گناهدان قایدیب، پس وزیرین عورتی دوخسان قلم طعام قابلارین ایچینه قویوب، گتیردی پادشاهین خدمتینه. شاه او طعاملاردان تناول اندیب، اما رنگلری جوربه جور و طعم لری بیر ایدی. پادشاه تعجب اندیب عورته دئدی: «بو طعام لرین رنگ لری الوان دیر، اما طعم لری بیردیر.» عورت دئدی: «ای پادشاه بو بیر مثل دی کی، من سندن اؤترو ائله دیم کی، عارف اولاسان.» پادشاه دئدی: «بونون سبب نه دیر؟» عورت عرض ائله دی کی: «پادشاهین قصرینده دوخسان حرمی، رنگیده الوان و طعمیده بیردیر.» ائله کی، پادشاه بو سؤزو ائشیدیب، عورتدن خجالت اولدو، دوردو آیاغا گلیب اؤز ائوینه، اما اوزوگو یادیندان چیخدی، قالدی وزیرین مسندی آلتیندا.

ائله کی، پادشاه ایوانیندا آيله شيب، وزیر سفردن گلیب، پادشاه باش آیب و او طرفدن، او ایشلرین دالینجا کی گنتمیشدی، پادشاهی آگاه ائله دی. پس وزیر اذن آیب، گلدی ائوینه آیلشدی مسندین اوستونده و ناگاه گوردو پادشاهین اوزوگو مسندین آلتیندا. اونو گؤتوروب قویدو قوینونا و اؤز عورتیندن روگردان اولوب، تا بیر ایله کیمی اونولا دانیشمادی و لاکین عورت وزیرین غضبی نین سببینی بیلمیردی. ائله کی، وزیرین روگردان اولماغی چوخ چکدی، عورت بیر نفر گؤندردی آتاسی نین یانینا و وزیرین روگردان اولماغین آتاسینا بیان ائله دی. عورتین آتاسی دئدی: «صباح گنده رم پادشاهین یانینا شیکایتینی دئییه رم.» از قضا بیر گون وزیر و قاضی و قیزین آتاسی پادشاه حضورینده حاضر ایدیلر. عورتین آتاسی عرض ائله دی: «ای پادشاه! منیم بیر باغیم وار ایدی خرم و آغاجلارین اؤزوم اکمیشدیم و چوخ قیزیل و گوموش اونا صرف ائله میشدیم. ائله کی، اونون آغاجلاری میوه دار اولدو، من او باغی سنین وزیرینه تاپشیردیم.» وزیر دئدی: «ای پادشاه! بو دوغرو دئییر، من او باغی گؤزتله دیم و میوه سین یئدیم. ائله کی، بیر گون او باغدا بیر شیر اثری گوردوم، اؤز- اؤزومه قورخدوم، اوندان روگردان اولدوم.» پس پادشاه بیلدی کی، اوزوگون وزیر گؤروب. دئدی: «وزیر قاییت باغینا و خاطر جمع اول. ائشیتیمیشم کی شیر او باغه گندیب، اما بددل لیک ایله باخماییب.» پس وزیر گلیب ائوینه عورتین چاغیردی، بنای صلح قویوب و اونون پاکدامن لیگینه اعتماد ائله دی.

کند باغلانتیلاری

صمد چایلی

کند یارادیش، یاپینتیلاری (تولید)، کندده کی ایش گئدیشاتی ایله یاپینی باغلانتیلارلا، ایلیشگه لی دیر. ایش گئدیشاتیندا بیر شئیین گؤرونوسو ائله دییشیلرکی، درده دین اولسون، بارلی اولسون، ایش گؤرمه یه بیر آراج، بیر ده انسان چالیشماسی گرکلی دیر. یاپینتیلار اوزره چالیشان انسانلار، بیر- بیرله باغلانتی قورمالی دیرلار.

اربابلیق، دره بی لیک (فتودالیسم) قورولوشو، اؤز یئرین آناملیق (سرمایه داری) قورولوشونا وئرندن سونرا، چوخلو قالارقیلاریندا یئنی سیستم ایچره گیره بیلیمیشدیر. بو قالارقیلارین ان اؤنملی سی کند یاشامی اوزره اؤز یاشایشینا دوام وئیریر.

کندلی لر آراج لارینا مالک قایغی کش لردیرلر. اونلار سیستماتیک صورتده آیری کندلی نی ایشله دیب، اوندان یارارلانمازلار. کند ایشچیسی مالک ده اؤزودور، ایشچی ده اؤزودور. اونون طبیعتده اولان باغلیلیغی، آرتیق دیر. داغ، داش، یئر و... اونون اؤنملی آراج لاری دیرلار. کندلی بو آراج لاری سیز، دوشونجویه گلمزدیر.

بیزیم کندین هم گؤرونوسو هم ده ایچ باغلانتیلار، چوخلو او بیرری کندلره تای دیر. بونولا بئله، نئچه یۇندن ده او بیرری کندلر سیراسی ایله، آرالی دیر. دئمک بیزیم کندین هانسی آلائی و دوزومده اولدوغو، اونون هانسی کندلرده سیرالاندیغینی بللندیریر. سوپوموز آز اولدوغوندان، آداملاریمیزدا آزدیر. یوردلاریمیز، کؤوشن لریمیز گئنیش دئییلر. اونا گؤره ده، مال- داوارلاریمیز آزدیر. سوسوز یئرلریمیز شوران یئر دیرلر. اکینجک لریمیز دئم دیرلر. شهره گندن یولوموز هله ده وار داش- تورپاقلی دیر. کندین مدرسه سین خیرلر دوزلدیلر. دونن اورانین آچیلیش گونو ایدی. باش یازیسیندا، هم مدرسه نین آدین، هم ده ۱۳۷۰- جی تاریخی یازمیشلار.

كندىمىز، اوتوز ائولى دىر. بوتون دام- داشلار دره بوغازىندا داغا سىغىنىپلار. وار- يوخوموز يارغان آلتىنداير. بورا يىل توتمازدىر. زىنە بولامىزدا يارغان آلتىندا بىر دۇشدىن چىخار. كوچەلرىمىز آيرى- بوروق، ائىش- يوخوشلودور. ائولر قورسا دووارلار ايچىندە دىرلر. حىطلر بىر يانى دىھلىز ايله اوتاق، بىر يانى دا تولىدور. دام- داشلارىمىزدا ايشلەن داش، قورسا توپراغى، سامان، دىرك، سوواق، پردى، قىندىرقا، قرە چۇپ كىمى شىلىر، هامىسى اۋز يىرلىرىمىزدىن الە گلر. تخته قاپى- پنجرەلرى اۋزوموز دوزلدريك. خىرىم- خىردا شىلى- شوىلرىمىزى دە چرچى دن آلارىق. كندىمىزدە ھەككى برى يوخدور. اونا گۇرەدە گنجەلر، فانوس، شام، لامپا چىراق، قوللوقچو، زنبورى ياندىراىق.

بىزىم آنا ايشىمىز دىم يىرلردە بوغدا، آرىا، مرجى، لوبىيە اكىمىدور. يىرى جوتلە شوخوملارىق. قار- ياغىش يىرىندە ياغان ايل، محصولوموز دا پىس اولماز. اكىكلرىمىز بىر آرىن اليمىزلە درىب، بىر آرىن دا كرتى، اوراق كىمى آراج لارلا بىچرىك. بىچدىكلرىمىزى تلىس، توربا، باردان، چووال ايچرە تۇكوب خرمنە آپارارىق. خرمن دە ول سوروب سامانى دن- دن آيىرارىق. دن لرى دىبىرماندا دارتىب اون اندەرك، اۋز تىندىرلىرىمىزدە چۇرك ياپارىق. سامانى دا دووارا، داما چكىدىگىمىز سوواق دا ايشلدريك. سوواغى داما چكىندە چللك، آليرت، نووا، رىزىن دولچادان يارالانارىق. سوواغى دا داما ياياندا، شومشە، مالادان استفادە ائدرىك. قوبونلارىمىزى اۋز اۋروش لرىمىزدە اوتارارىق. حيوانلارىمىز بىزىم يىمك قايناقلارىمىزىن اۋنمل لرىندىن دىرلر. اونلار بىن سودوندىن، كرە، قايماق، خاما توتارىق. سوددىن، آيران، شور، پنىر الە گنىرىك. اونلاردان ساواى قوبونلار بىن يونوندىن، ياسدىق، يورقان، دۇشك توتارىق. يىمكلرىمىزىن او بىرى قايناق يىرى دە تويوق، خوروزلارىمىز ايله بال پتىكلرىمىزدور. تويوقلار يومورتالى يىمكلرىمىزىن يومورتاسى، آرىلار دا دسترخانىمىزداكى كرەلر بىن يىتيرلر.

بىزىم ياشام طىبعتە باغلى اولراق، سادەلىكدە، چتىن دىر. قىشىن سوبوغوندا، كورسودە اۋزوموزو قىزدىرارىق. يوبوناندا بىر چللك سو قىزدىرىب، اۋزوموزو بويارىق. يوبوناجاق يىرىمىز قىشدا تولى، ياي دا چالاسر اوستودور.

خستە اولاندا، چۇل بىتگىلر بىلە اۋزوموزو درمان ائدرىك. چرچى دن آلدىغىمىز حبلردە، باشىمىز آغرىبان زمان دردىمىزدە دىر. آغىر خستەلىكلرە توتولان چاغدا چتىنلىكلە شەرە گندە بىلرىك. ھردن ائلە اولاركى بويوبىر قادىن اوشاق اوستە جانندان دوشر. كنددىن شەرە چكىلن يولوموزون نىچە كىلومتىر توپراق اولدوغونا گۇرە، گىت- گلىمىز چتىن دىر. كند يولون پىادا گندرىك. خستەلر ايسە اصل يولا يىتىنچە، حيوانا مىنىب، يول اوستە چىخارلار.

كندە ايشلەندىگىمىز آراجلار بىر آزىن شەردن آلدەتدىرارىق، بىر آزىن دا اۆزوموز دوزلدىرىك. اوراق، درگەر، شەنە، جانقىر، الك، قلىبەر، سىلگىر، سەردن، نەردووان، تەختەبەند، كوجو، قازما، چۆمچە، بىل، كۆرك، ۆل، خىش، ايشىمىزىن دەرەنە چوخ دىرلەر.

كەند اداملار بىن اورتالارىندا كى باغىنتىلار، اۆنەلى دىرلەر. آلىش- وئىش لەر، مال دىيشەمە اوستونە دىرلەر. آلىب- ساتانلار بىن چوخو ائولرىن كىشى لەردىرلەر. كەندلى لەر قوللار بىن كوجون، اۆز مەصوللار اوستە تۆكۈرلەر. اىيە دە اۆزلى دىر، ايشلىن دە اۆزلى دىر. كەند ائو بىن قورولوشوندا، كىشى باشچى دىر. اوغلان اوشاغى كىشى بىن اوغو، بوداغى سايا گلەر. ائو بىن آروادى كىشى بىن اۆنەلى ايشچىسى اولار سا دا، اللرى واردان بوشدور. ائو بىن قىزى دا ارە گەندە كىمى، اىلەندەن گلەن ايشلىرى بىر بە بىر ائدر. اوندە دا كى آناسى مەصلەت گۆردو بىر اوغلان، يا كىشى بە ارە گەندر. كىشى بىن خىنجى، چىخىر ماسى، ساواشى، تەنى كۆتەگى ائو بىن اۆتەگى گەگى اولور سادا، هاى- كوىو، قىشقىرتىسى، باغىرتىسى گەندە لىك ايشى دىر. آرواد اوشاق دا بونلار بىن هامىسىنە دۆزۈب، ەردە دە جاواب قايتارىب، گەلدەر- گەلدەر آغلارلار. بىلە ايشلەر ائو بىن باياغى اولار بىن دان سايا گەلدەر. كوسو ساخلاما دا، قورخو اىچىندە اولدوغونا گۆرە، چوخ اوزونا چكەم. كىشى آروادى بوشايار سا دا، آرواد كىشى دىن ەلە- ەلە بوشانا بىلەم.

كەندىمىز بىن اۆلو باسدەرما تۆرنلرى، اوبىرى كەندلەر تەى دىر. ائەلە كى بىر ادام اۆلدو، ياخىنلار چىغىر- باغىرلا شەنە سالارلار. كەندىمىز بىن اۆلو بوىوتتو بىرى اولمادىغىنا گۆرە، اۆلونو اۆز حىطىندە بىر داش اوستە اوزالدىب بوىارلار. اۆلو كىشى اولار سا بوىو جوسو ياخىن اداملار بىن بىر كىشى سى اولار. آرواد اولاندا دا اونو بىر آرواد بوىو، كەنەلەر. ائەلە كى اۆلو گۆمدورولوب، تەپراغا تەپشىرىلدى، اوستونە بىن بىن داش قوىو، اونوندا اوستونە تەپراق تۆكۈرلەر. اۆلونون قىرخى چىخمامىش، قەرىن گۆرۈتتوسون سەمانلارلار. بىرى دۆرەسىنە داش دوزۈب، باش بۆنۈنە دە بىر لۆپۈك دىكلەلدەر. او بىرى قەرىن اوستونە سىمىت چكىب، كىچىك بىر داش دا، باشى اوستە قويار. بىرى بىن دە پولو اولار سا، سال داش گەتەدىرىب، قەرىن اوستە قويار كىن، باش بۆنۈنە دە ائىن- بوىلو باش داشى دىكلەلدەر. اۆلونون شام غەرىبان دان قىرخىنا كىمى، حىط قايسىنىدان فانوس آسلارلار. ياس گونلرى ياشلى اۆلۈبە باياغى تۆرن اولار سا دا، گەنج اۆلۈبە شەنە قوياران، ەۋنكۈر آغلان، اوجادان اوخشاىان چوخ اولار. او گونلەر، قارا گەتەنىب، ياخا آچان، ساققال قىرخماىان كىشى، ساچ وورماىان آرواد، قىرخدان سونرا خەتەردان چىخارلار. ەردە دە نەچە ياخىن ادام، اۆلو خەتەرىن بىر اىلە كىمى ساخلايار.

کندیمیزین توی مراسم‌لری ده، آزما- چوخ او بیرى کندلر سایاغیندادیر. قیزلاری ۱۴-۱۵ یاشلاریندا اره وئرلر. ائولنلرین چوخو، اؤز طایفالاریندان، اؤز ایچلریندن ائولنلر. دیشاری طایفالاردان ائولنلر ده، او بیرى کندلردن ائولنیب، قیزی اوغلان اولان کنده گتیرلر. هر دن قیزی ایسته‌ینه قیز وئرمزلر. اوندان اوغلان طایفاسی نین زورو ایله قیزی قاچیردارلار. قیز قاچیرتما یالنیز زورلا اولماز. هر دن ده پولسوز آداملار توی- دیون خرچینه گؤره، قیزی گیزلی بیر سؤز دانیشما اوستونده قاچیرتدیرلرلار. کندیمیزده چوخلو ائولر بیر کیشی لی- بیر آروادلی دیر. نئچه ائوده بیر کیشی- نئچه آروادلی دیر. هر ائوه باخارسان، کیشی لری آروادلاردان، یاشلی گؤررسن. گنج یاشلی ائولنلر ده، توی دا توتارلار. توی دان اۇنجه ائلچی گندیب، شیرینی یئییب، باشلیغا، جاهازا گؤره دانیشیق آپارارلار. توی گنجه‌سی ده عاشیق چاغیریب، چالیب اوینارلار. توی نغمه‌لری بی- گلیندن اوغلان اوشاگی آرزو اندر:

قیزیم، قیزیم قیز گلین

قد- قامتی دوز گلین

اون دؤرد اوغلان ایسترم

سون بئشیگی قیز گلین

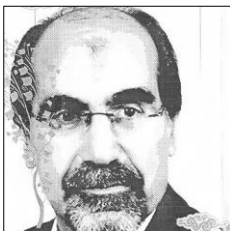
ائولنلرین اوغلان اوشاگی، هامینی سئویندیرر. اوشاق قیز اولاندا دا شیرینلیگی آز اولار. اوشاگی اولمایانلاردا سونسوزلوغون ندنین قیزدا بیلرلر. قیزی آلقاچی یانینا آپاریب، اونا آلقا یازدیرارلار. اؤتن گونلر گؤبه‌یین ده آلقاچییا یازدیراردیلار. اونلارلا بئله، قیزی کندیمیزین تپه اوستونده کی اوجاغا آپاریب، اونا تاپینارلار. اوجاق دان اوشاق ایسترلر. اوشاگی اولمایان قیزی، قارقییان چوخ اولار.

سونکو ایللرده کندیمیزه یول آچا «موبایل» کند باغلانتیلاریمیزی دیشمکده دیر. گنج لری فیکره سالان بو آراج، اولسون کی اونلارین گله‌جک باغلانتیلارین، دنیا گؤروشلرین اؤز گوجونه قدر دیششه بيله. بئله اولارسا دا کئندن شهره گئتمه یوللاریمیز آوندلاشا بیلر.

اوسطوره

- آذربایجان اسطوره لری. محمد رضا کریمی
  - دده قورقود کتابیندا تپه گؤز افسانه سی نین اسطوره وی آراشدیرمالاری.
- روح اله صاحب قلم

آذربایجان اوسطوره‌لری

دکتر محمدرضا کریمی

اوسطوره یا میت نه‌دیر آذربایجان اوسطوره‌لری بویازی نین هدفی ساییلیر. ایلک اؤنجه بونو دئمه‌لیییک انسان دوشونجه _ دوشونمکله باشقا جانلی لاردان فرقله‌نیر. دوشونمک بیلان انسان، عمرونده گوردویو فنومن‌لره فکرله‌شیر. هر بیر دوغال اولایین نه‌دینی بیلیمک ایسته‌ییر. او، گنجه- گوندوزو گورور؛ اونون نه‌دینی آختاریر. آیین چیماسینی گوروب نئچه گونلر هلال گنجه به گنجه کؤکلمه‌سینی، بدیرلنمه سینی و داها بیرده آریقلانماسینی گورور. آنجاق یئنی باشندان آی چیخیر، گنجه به گنجه کؤکه‌لیر همان پروسه باشندان تکرارلانیر. آنجاق بو پروسه یاخلاشیق ۳۰ گون چکیر. بو سوره‌یه بیر آی دئییر. سونرا ۱۲ آی دولاناراق باهار تکرارلانیر، یای گلیر، گؤز اولور قیش گلیر. بو ۱۲ آی، بیر ایل ساییلیر. انسان یاشاییر. ۱۲ سایسی اونون اوچون قوتسال اولور. ایندی هر ۱۲ ایل انسان عؤمرونون بیر پایی اولور: ۱۲ ایل اوشاقلیق، ۱۲ ایل گنجلیک، ۱۲ ایل یئتگینلیک، ۱۲ ایل اهللیق، ۱۲ ایل قوجالیق دورانیی سوروب سونرا قوجالیغینی کئچیریر.

البته سونرالار هر ایل آی دولانیشی ایله یوخ، بلکه گونشین دولانیشی ایله داها دقیقله‌شیر گونش ایل یایلی نین یئرینی توتور. هر حالدا انسان گونو- گوندن یئنی معلومات الدهه ائدیپ یاشاییشین اولایلارینا نه‌دنلر تاپیر. دنیانی تانیماغا چالیشیر. انسانی، ایلدیریم، یئل توفان، یاغیش- قار، دپرم اونو دوشونمه‌یه چکیر. آنجاق انسان بو اولایلارا دوشونه‌رک بیر دنیا گوروشونه بییه‌لنیر.

بو گونون انسانی تمام دوغال اولایلاری تانییب، اونلارین نه‌دینی بیلیر. اما بو بیلگیلری نئچه دوره‌نی باشندان کئچیرمکله الدهه ائتمیشدیر. داها یاخشی دئسک انسان بوگونه قدر اوچ دنیا گوروشونه بییه اولموش: اوسطوره دنیا گوروشو، دین دنیا گوروشو بیلیم دنیا گوروشو. بونو دا آرتیرماق گره‌کیر هر بیر دنیا گوروشو باشقا دنیا گوروشو ایله ایلگیلی اولموش، بیر دنیا

گۆرۈشۈ بېيتىب سونرا باشقا بىر دىنيا گۆرۈشۈ اورتايا گلسىن دئىيلدير. يا دئىمك اولور اوسطوره دىنيا گۆرۈشۈندە دىن دىنيا گۆرۈشۈنۈن اساسلارى يارانير يا دىن دىنيا گۆرۈشۈنۈن بىلىم اساسلارى دا اولاي بىليير. آنجاق انسان عۆمرونون چوخ سورەسى اوسطورهلر- ميتلرلە كئچمىش بىلىم تارىخى بلكى دە رونسانسدان سونرا اساس يئر توتور.

كئچن يوزايله قَدَر، اوسطورهلر انسان دقتىنى اؤزۈنە آز چكمىشدير بىر سىرا عالملر اوسطورهنى افسانە كىمى بىلمىش علمى آراشديرمالاردا اونا اؤنم وئرمەيىردىلر، بلكى انسانين نادانلىق مرحلەسىنە عاييد اولدوغونو بىلەر كىرغا قويوردولار. آما چاغداش عالملر بوگون اوسطورهنىن دقيق دوشۈنمەسىنى علم اينام تانيتىمى اوچون اساسلى بىر قونو سايىرلار، بىلىم يوردلاريندا اونا ميدان آچىرلار.

هر بىر ملتىن اؤزۈنە مخصوص اوسطورهلرى واردير. بو اوسطورهلر تارىخ باخيمىندان مين ايللر بوندان قاباغا گئديب چاتير. تورك خالقلارين هابئله آذربايجانين اؤزۈنە مخصوص اوسطورهلرى اينانجلارى واردير. بونلاردان آد آپارماق ايسترسك گيل گمىش يا بىلقامىش، دده قورقود، كوراوغلو ... سايماق اولار. آلان قووا، ديب باقوى، اوغوزخان يا باشقالاريندا اوسطوره سيمالارنى گۆرۈرۈك. بو سيمالارين بىر سىراسى باشقا خالقلارين اوسطورهلريله ايلگيدە اولور. او جملەدن آلان قووا مسيحيتدە مريم خاتون كىمى ارسىز اوشاق صاحىبى اولور. باشقا مثال لارى دا وورماق اولار.

بورادا اوسطوره اساسلارنىن عنصرلارنىن تانيماق گرە كىر. اساس اوسطورهلر انسانين اينانجلارينا قايدير؛ اؤرنك اولراق يارانش اينانجى انسانين دىنيا گۆرۈشۈندە اساس بىر يئر توتور بو سورغويا يانيت (جواب) وئرمك دىلەنير: انسان نئجە يارانير و نه اوچون اؤلور؟ اؤلوم قارشىنى نئجە آلماق اولور؟ ايشيق ايله قارائلىق، عدالتله ظلم، اهورامزد ايله اهرىمن ابدى اولراق ساواشيرلار. بىر زمان ايشيق قارائلىغا زور گلير و بىر زمان دا ترسىنە قارائلىق غلبە چالير. يئر كورەسى نىن عۆمرو ۱۲۰۰۰ اىللىك دورەلرە بۆلۈنور. بو دىنيا گۆرۈشۈندن يارانان اينانجلار هله بوگون دە اؤز وارلىغىنا دوام ائدير. بىز ايل بايرامى دئىەر ك ۱۲ گون بايرام توتورۇق ۱۳-جو گونۇ دىنانين اورتادان قالدیريلماسى سیمگەسى كىمى ائۇدن ائشیکگە چىخىرىق بلکہ دىنيا ویران اولورسا، بىز- انسانلار آرادان گئتمەسىن، يئننى دورە باشلانسىن. آذربايجان داستانلار ناغیللاریندا زىادخان ایشیق سیمگەسى قارا ملیک اهریمن سیمگەسى كىمى رول اوينايرلار. اصلى- كرم ناغیلیندا بىر چوخلو داستان ناغیللاردا بونو گۆرمك چتىن دئىيلدير. تورك دىناسى نىن اساس اوسطورهلرىندن بوگونه چاتان بىر ناغیل واردير دىنانين ايلك ناغیلی ساييلير: گيل گمىش يا بىلقامىش ناغیلی. بىلقامىشین بىر سئويملى دوستو انكىدو

اۋلور بىلقامىش اونون اۋلوموندىن تائىرلەنەرک اۋلوم غەرىتەسى نىن ساواشىنا چىخىر. ھىمىن ناغىلى بىز ددە قورقود كىتابىندا اولان دلى دومرول ناغىلىندا گۇروروك. دلى دومرول يول اوستونىدە بىر كۇرپو ووروب، يولدان كىچىدىن باج آلىر، وئرن كىچىر وئرمىگىدىن دۇيۇب آلىر. بىر گون كۇرپو يانىندا بىر ائل اوتورور. اونلار يىن آغلايىشلار دلى دومرولو اۋزىدە چىكىر. اونلار يىن آغ ساققاللار يىن يانىدا گىدىب بو آغلامىن نەدىنى سوروشور. اونلار قىيەلەن بىر اىگىدى نىن اۋلومونو سۇيەلەيىرلر. دلى دومرول قىزىر گىچىن قاتلى نىن كىم اولدوغونو سورور. دلى دومرولا دىيىرلر بىزىم اىگىدىن جانىنى عزرائىل آلمىش. دلى دومرول عزرائىل آختارماغا اونولا ساواشماغا حاضىرلاشىر بلكە انسانلار دلى اۋلومدىن قورتارسىن. گۇرونور ددە قورقودون بو ناغىلى اوستورە نىن عنىرلار يىن اۋزىدە ساخلايمىشىر.

يارانىشىن باشقا قونولار يىن ابدى عۇمر سورمىدىر. بىلقامىش ابدى بىر ياشايش اىستەيىر. ابدى حىيات اوچون چاليشىر. دىنى گۇرۇشە حضرت خضر حىيات سويونو اىچمىش ابدى ياشامى الدە ائتمىشىر. مقدونىەلى اسكندر حىيات سويونو الدە ائتمىك اوچون قاف داغىنا گىلىر. ددە قورقود اۋلوم يىن قاقماق اوچون ساز چالىر. بونلار ھامىسى اوستورە دورانى نىن دىيا گۇرۇشونون يارادىلمىشلار دىر.

سو عنىرو اوستورە دە اۋزىل بىر يىر آلىر. حىيات سودان باشلانمىش اىلك تىك ياخىلەلى وارلىق سودان تۇزىلمىشىر. سو عنىرو آذربايجان اوستورەلرىندە اۋنملى سايىلىر. كوراوغلو ھلە روشن آدىلا اولان زامان، آتاسى آلى كىشى نىن تاپشيريغىنى يىرنە يىتتىرمىك اوچون قوشا بولاغا گىدىر. آى چىخىب اىكى اولدوز قوشا بولاقدى بىر- بىرىلە توققوشاندا قوشا بولاق كۇپوكلە نىر آتاسى روشنىن بو كۇپوكدە يويونماسى، كۇپوكدىن اىچمىگىنى بىر بايلاق او سودان گىتىرمىگىنى تاپشيريشىدىر. روشن بو زمان كۇپوكدە يويونوب روئىن تىن اولور، اوندان اىچمىگىنە گۇرە گور بىر سىس قازانىر- ائلە بىر سىس، اوخوياندا داغلار تىتەردەن بىر سىس. ساز چالماق ھىرنى دە قازانىر. اما حىف اولسون بىر بايلاق او سودان دولدورمامىشدا كىف آرادان گىدىر اونا گۇرە آلى كىشى نىن كورلۇغو آرادان گىتمەيىر.

سو، باشقا بىر خاسىتە دە بىيەدىر. كوراوغلونون اىكى آتى اولان قىرات اىلە دورات، دىزىر اتلار يىن يارادىلان اتلاردىر. كوراوغلونون يارانىشىندا دىزدەن بىر مادىيان گىلىب آلى كىشى نىن اتلار يىلا ياخىنلاشىر اونلاردان دورات اىلە قىرات دىيا گىلىر. چىكىجى يىرى بوراسى دىر بابك ناغىلىندا گۇروروك بابكى اۋلدوزرك اونون قاراقاشقا آدىلى آتى، سامرەدن باش قويوب آذربايجان قايىدىر ساوالانىن باشىندا اولان دىزە گىرىر. اولوس ھلە دە اينانىرلار ھر اىل شەرىور آى نىن بىرىنجى گونوندا (بابكىن شەھادت گونو) قارا قاشقا او گۇلدن چىخىر، گۇلو

دولانیر و شییه چکه‌رک، زمانین بابکینی سسله‌ییر. آنجاق بابکی تاپمادیقدا یئنه گۆله گیریر تا گلن ایل همان گون یئنه اؤز ایستگی اوچون ظهور ائتسین.

آت عنصرو دا اوسطوره بیر حالدا یاشاییر. تورک آتلاری قانادلی اولورلار. کوراوغلو ناغیلیندا گۆروروک آلی کیشی روشنه تاپشیریر قیرآت ایله دورآتی بسله‌دیگی زمان اونلاری بیر قارانیق طویله ده ساخلائیپ اونلارا باخمادان چکینسین تکجه بیر باجادان اونلارا یئم وئرسین. آنجاق گنج روشن بونا دۆزه بیلیمه‌ییب ۳۹-جو گون باجادان بو ایکی کۆهله نه باخیر؛ گۆرور بونلارین قانادی وار، روشن باخدیقجا اونلارین قانادلاری اری‌ییر! ۴۰-جی گون ایکی آتی ائشیگه چیخاردیقدا آلی کیشی آتلارین قانادلارینا ال چکیب روشنین دۆزه بیلمه‌دیگینی آنلائییر اونون اوچون ده هر ایکی آتین قانادی ارییبیدیر. بوگون دنیادا قانادلی آتلاردان چوخلو هئیکل‌لر دنیانین مختلف سرگیلرینده ساخلانیلیر اونلاری تورکلره عایید بیر اوسطوره‌لی موجود بیلیرلر. اوغوز ناغیللاری دا آذربایجان اوسطوره خاصیت‌لی ناغیللاردان ساییلیب اونون اوغلانلاری‌نین آدلاری بوگون تمام دنیا اولوسو آراسیندا گونلری آدی کیمی سئچیلیمیشدیر. اونون آلتی اوغلونون آدلاری: آی، گون، اولدوز، گۆی، ایلدیریم-

انگیلیس دیلینده: Sunday, Monday, Thursday, Saturday, Friday

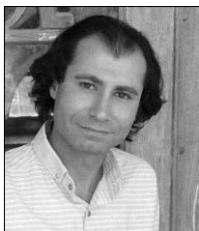
آلمان دیلینده: Sonerstag, Montag, Donnerstag, Freitag

فرانسه دیلینده: Mundi, Mercredi, Mardi, Geudi

باشقا دیللرده بئله‌دیر. بوگون تورک دیلینده بونلار: یئل گونو، سون گونو، دوز گونو، آراگونو، سود گونو، سو گونو و آینی گونو آدلانیرلار.

آذربایجان اسکی ناغیللاری، اوسطوره عنصرلارینی اؤزونده ساخلاماقدادیر او جمله‌دن: هون، گۆگ تورک، اویغور و... ناغلاریندا بونلار ساخلانیلماقدادیر. اوغوز، شو، آلمپ ارتونقا، آلمامیش، آسنا، بوغو تگین، بوزقورد هابئله باشقالاریندا اوسطوره عنصرلارینی گۆروروک. بو ناغیللاردا اوسطوره‌نین عنصرلاری او جمله‌دن آغاج، حیات آغاجی، ایشیق، بولاقد، آت ... اؤزل روللار اویناییرلار.

بونو آرتیرماق لازیم‌دیرکی افسانه، داستان، ناغیل و اوسطوره‌لرین فرقلری چون اؤنملی اولاراق، گاهدان بیر-بیرلرله قاریشیر بونلاری آبیترماق لازیم‌دیر داستانی، یا ناغیلی اوسطوره یئرینه قویماق یانلیش بیر ایشدیر. بیزده اولان عُنقا، زمرد قوشو، قارا دنیا و آغ دنیا، قوقنوس قوشو، توراج، باشقا قونولار سونرالار آچیق‌لانمالی دیرلار.

دده قورقود کتابیندا تپه گۆز افسانه‌سی نین اسطوره‌وی آراشدیرمالاری روح‌اله صاحب‌قلم

◆ بیرینجی باخیش

دده قورقود کتابی تورک ادبیاتی نین ان آدلیم کتابلاریندان سایلییر؛ اما تاسفله بو کتابین هر ایکی ال یازما نسخه‌سی ده آراشدیرجی باخیمیندان ناقص‌دی! درسدن نسخه‌سی ۱۲ بوی، واتیکان نسخه‌سی ایسه ۶ بوی دا یازیلیب، کی اصل ده ۲۴ بوی - اوغوز قبیله‌لرین سایسی قدر - اولمالیدی. بو دیرلی کلاسیک اثری چئشیتلی باخیشلاردان آراشدیرماق اولار؛ اما اسطوره باخیمیندان نقد ائتمک نظرده اولسا، گۆزه گلن بوی لاری تپه گۆز ایله دلی دومرول دور. بو یازی دا چالیشیریک تپه گۆز بویون - دده قورقود کتابی نین ۸ - جی بویو - اسطوره باخیمیندان آچیقلا یاق.

تپه گۆز داستان‌ی بیر پازل کیمی اسطوره‌ای کلید وائهلردن دوغولوب؛ بلکه معنالی هابئله اسطوره‌ای قورولوشو اولان بوتون افسانه‌لر، بوردیفده یئر آلییر. کلید وائهلر افسانه‌ده هر بیر ی بیر پازل تیکه‌لری کیمی بیرلشیب، نهایت ده معنالی بیر صورتی گؤستریر. تپه گۆز - بیر گؤزلو دئو - ایلک کلمه‌سی سورئال بیر وارلیق دان آردیجا دوغولوغو اولمایان یارانیشلاردان حکایت ائدیر. چئشیتلی کلید وائهلردن بو داستاندا بحث ائتمک اولار؛ اما ان اؤنملی لری هابئله آراشدیرجی یه یاردیم اولانی، کی بو داستانین معنا دنیا سینا پنجره آچیب تشریح ائتمه‌سینه ابزار اولسون دئییه، نئچه اصلی وائهدیر. کلید وائهلر داستانین نئچه اصلی بؤلومونده یاییلیب، روایتین اسطوره‌ای یارانیشینا جهت وئریر.

«باس آت»ین یارانیشی، «تپه گۆز»ون دوغومو، ائلین بلاسی، دده قورقودون کسیم کسمهسی، ماغارادا تپه گۆزون یاشامی، باس آتین اوغوز ائلینه دۆنمهسی تپه گۆزایله ساواشی، تپه گۆزون اۆلمهسی اوغوز ائلین بیرداها دوغولماسی، بو دستانین قاباریلی بۆلوملری ساییلیر؛ اما بۆلوملرده کليدواژه‌لر کی هر بیرى دستانین آنلام آچیمینا آچار اولور، بارماق ساییسیجا نظره گلیر. اسطوره‌ده آراشدیریجی بو بۆلوملرین کليدواژه‌لرینه چوخلو دقت ائدیپ، انتخاب، بررسی ائتمهسیله، اونلاردان نقد ده ابزار کیمی فایدالانیر.

ایلك كلمه‌سی دون، دونلوك، گنجه یا قارانلیقلا باشلایر. باس آتین دوغومو یا حقیقت‌ده یارانیشی، قارانلیقدا، پریشان بیر دورومدا توصیف اولور. افسانه کلی باخیشدا دستانین قهرمانی باس آتین یارانیشی(الهی بیر وارلیق) هابئله دستانین ضدقهرمانی تپه گۆز(شیطانی بیر وارلیق) دوغومو، سونرا اونلارین ساواشی، نهایتده تپه گۆز، بیر گۆزلو دئوین اۆلمهسی، ائلین بلادان قورتولماسی یئنی بیر دنیا یارانماسیلا دوغولور.

دستان باس آت، سونرا تپه گۆز، یعنی حقیقت‌ده بیر وارلیغین ایکی شخصیتی یا بیر وارلیغین ایکی اوزون وصف اندیر. اسطوره‌ای دستانلاردا آراشدیریجی یه افسانه‌ده روایتین بکر هابئله ایلك وصفین کشف ائتمک، اۆلیه متنه ال چاتماسیلا اصیل معنالارین آچیقلاماق بلکی هنر ساییلیر. بو فسانه‌ده باس آت ایله تپه گۆز چوخ اوخشار اوصافلا حقیقت‌ده بیر وارلیقدان خبر وئیرلر.

دده قورقود کتابی شفاهی- حماسی روایتلرین ییغيلماسیندان سینه به سینه بو روایتلرین کؤچوشوندن قورولوب، اوزون زمانلارین دوامیندان گلیب بوگون تاریخ سیز ایکی ال یازما نسخه‌سینده تورک ادبیاتیندا یئر آلیب. بو حماسی روایات نه زمان مکتوب اولوب راولیری هانسی اوزان- عاشیق‌لار اولوبلار، البته بیزه بللی دئییل، اما دیلچیلیک هابئله تنقید یوللارلا بیر پارا نظرلر وئرمک اولار، البته دئمک اولار اوزون زمانلار ایچینده چئشیتلی وقایعین تاثیرینده، بو کلاسیک اثر چوخلو متاثر اولوب روایتلرده تغییر وئریلیب؛ تپه گۆز دستانیدا بو تاثیراتدان محفوظ اولمادان تغییراتی اولوب.

کلی باخیشدان تپه گۆز دستانى البته اسلامدان اۇنجه زمانلارلا ایلگیلی دیر. اوخشاماسی یونان یا سومر فسانه‌لریله، بو اؤزلیگی متنین آردیجا چالیشیب گۆسته‌ره جهییك، بو نه‌دنلری آیدین بیچیمده گۆستریر. دستان روایتینده باس آت ایله تپه گۆز- ایکی اصلی شخصیت‌دن سونرا، اؤنمی بو ایکی کاراکتردن آزا اولمایان باشقا بیر وارلیقدان سؤز گلیر. بو فسانه حقیقت‌ده بیر اوچگن(مثلث) اساسیندا قورولوب، هر گوشه‌سی بیر شخصیت‌دن یارانیب؛ اوچگه‌نین راسینده پری کاراکتری یئر آلیر؛ پری شخصیتی‌نین فسانه‌ده نقشی چوخ آزا اولدوغونا

باخمایاراق، ایکی اصلی کاراکترین آناسی بلکه، ایکی رقیبین معشوقه‌سی ساییلیر، فسانه‌نین ایچ هابئله گیزلی قاتلاریندا اونلاری چالیشاجاییق، حتی فرعی عام واژه‌لرده آدلاری گلن شخصیتلر، فی‌المثل (قونور قوجا- ساری چوبان) یا (اوروز قوجا)، حقیقت‌ده اصلی خاص واژه‌لرین- باس آت ایله تپه‌گۆز- باشقا اوصافی اولابیلر، کی روایتین اسطوره‌وی معناسی‌نین آچیقلاماسینا یاردیم ائدیر...

یئنی ایلده گول دررم
سیدلر اوسته سررم
سئوینجله گوللری
استاد «زرین»-ه وئررم
تانری اولسون سنه یار
دونیان اولسون گولوزار
باشی اوجا انسانسان
اورکلرده یئرین وار

◆ ایکینجی باخیش

ظاهرده بئله نظره گلیر تمام فسانه‌لرده ایلیک مخلوق غیر الهی سبب‌دن خلق اولور بو یارادیلش الهی محیط‌ده اتفاق دوشمور؛ نهایت‌ده فسانه بو یارادیلشی شیطان‌ی تعریف ائدیر مخلوق شرور گؤسته‌ریلیر.

صورت‌ده یارانیش فسانه‌لری، ایلیک انسانی، الهی بیر فسادا هابئله تانری الینده یارادیر؛ اما بو یارانمیش انسان گاهدان منفی ذهنیت‌لر ایله باخیشلار اساسیندا خلق اولوب! کلیت ده خلقت، یعنی وحدتین سینماسی و ثنویت، هبوط و یئره دوشمه معنا‌لارین گؤسته‌ریر. بیرینجی انسان، ایلیک آدم و برابری کتاب مقدس ده حوا، بل ایچ و گیزلی قاتلاریندا آنا- تانریچاسی یا الهه‌سی، قرآنی- اسلامی اینانجیلار اساسیندا فرشته‌لرین حسد و بغض حسینده دوغولور! سونرا ایلیک عصیان(میوه ممنوعه)، اونلاری الهی حیاتدان یئره سالییر.

یاساق میوه اساسدا جنسی مقاربت تفسیر اولور؛ نئجه‌کی گیلگمش حماسه‌سینده انکیدو- واقع‌ده گیلگمش‌ین عشقی- جنسی رقیبی- «شامخات»، مقدس روسپی‌نین آلداتماسیله اساطیری بهشت‌دن طرد اولور. شامخات روسپی سینه‌سینی آچیب دؤش‌لرینی

گۆسترمکله، دئمک یاساق میوه‌لری عیان ائدیر. انکیدو جنسی مجامعته تحریک اولور و سونوندا حیوانی- الهی مقامیندان هبوط ائدیر.

گیلگمش داستانیندا، روسپی مقدس انکیدودان سونرا حامله اولمور و البته نه‌دن، اونون مقدس اولماسی و الهه تانیماسیدی؛ نئجه کی مقدس قادین و الهه‌نین حامله اولماسی تابو ساییلیر و اوندان اولان اوشاق شرور و شیطانی اولور؛ اما اسطوره‌ای فرمول‌لار اساسیندا آراشدیرماق نظرده اولسا، شامخاتین حامله اولماسی و البته سونرا شرور بیر مخلوق یارانماسی، فسانه‌دن زمانلار کئچیشینده و سینه به سینه کۆچوشونده سیلینیب، بلکه ده فسانه‌نین ایچ قاتلاریندا شامخات انکیدونون آناسی اولوب! نئجه کی فسانه، انکیدونو عجیب‌الخلقه بیر مخلوق کیمی بیزه تعریف ائدیر. بو مخلوقی باشقا اوخشاری فسانه‌ده، تپه گۆز دستانی بیزه گۆسته‌ریر. تپه گۆز ایلك عصیان‌دان یارانیر، ایلك گناه و یاساق میوه‌لردن دوغولور، جبری مجامعت جنسی دن خلق اولور، شرور و شیطانی وصف اولور.

اینانجیلار اساسیندا ایلك اوشاق، ایلك محصول کیمی تانری‌یه عایدی و تانری‌یه قاییتمالیدی. ایلك اوشاق قربانی اولمالیدی؛ ایستر تورپاق دا قویلا‌نسین یا باشقا مقدس عناصر واسطه‌سیله وارلیقدان سیلینسین. سومری اینانجیلاردا هر اوشاق اۆز سوچو ایله دوغولور و یارانیش اساسدا گناه حاصلی دیر!

حوانین ایلك اوشاغی قابیل، یاساق میوه حاصلی دیر. قابیل ده شرور و قاتل‌دی؛ نئجه کی ایلك اوشاق شیطانی اولمالیدی و معمولا جنسیتی اوغلان! ایلك اوشاق، قابیل، هابیل(دستانین قهرمانی) واسطه‌سیله قربانی اولوب، یئنی دنیا یارانیب، نهایت‌ده خیرین شره غالب اولماسی، اتفاق دوشمه‌لیدی؛ اما نظره گلن دستاندا تغییرات اولوب و قابیل هابیلی اولدورور!

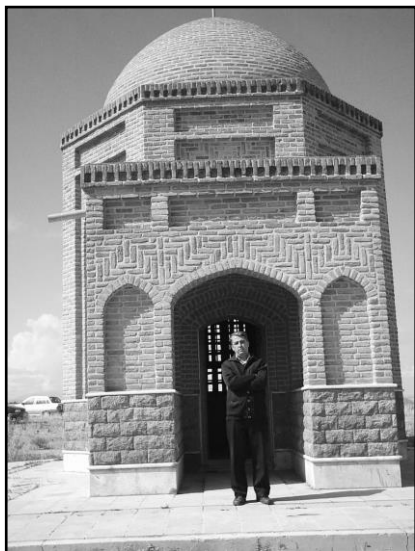
حوا- تانریچا قابیله بیر نشان وئریر، اونو اوز اوغلو بیللیب قوروماغین تضمین ائدیر. حتی قابیل، مسکنی شرق عدن اولور! نئجه کی تپه گۆزه آناسی پری بیر اوزوک وئریر و اونون بدنی بو واسطه‌دن دمیر کیمی اوخ باتماز و قیلینج کسمز اولور!

آردی وار...

عاشیقلار

- تیگمه داشلی خسته قاسیم. رضا همراه
- تیگمه داشلی خسته قاسیم. محمد علی اوجاقی نیارق
- بابکین حماسه‌سی آذربایجانین عاشیقلار روایتینده. عمار احمدی

تیکمه داشلی خسته قاسیم رضا همراز

♦ دنیا

گل بیر سندن خبر آلیم
سلیمانداں قالان دنیا
ازلی گول کیمی آچیب
آخریندا سولان دنیا

دئی گوروم نه یه طالبسان؟
درسینی کیمدن آلیبسان
نئچه مین یول بوشالیبسان
نئچه مین یول ولان دنیا

بو دنیا فانی دیر فانی
بو دنیا دا قالان هانی؟
داوود اوغلو سلیمانی
تخت اوستوندن سالان دنیا

«خسته قاسیم» قالب ناچار
بو سری بس کیملر آچار؟
گلن قونار، قونان کؤچر
هئی سالارسان تالان دنیا

خسته قاسیم (۱۰۸۱-۱۱۵۷) بیزیم عاشیقلاریمیزین دیلر ازبری اولان شاعرلریندن دیر. اونون شعرلری ایلردن بری، توی-دوبونلریمیزین بژگی کیمی اولموشلار. شعرلری دؤنه-دؤنه نشر اولسالار دا، تاسفله بو تایدا بیرینجی دؤنه، هله ۵۷ انقلابیندان سونرا گون ایشیغینا چرخار دیریلدی. البته بونو دا قید ائدک کی، خسته قاسیمین شعرلری یالنیز عاشیقلارین دیلینده- دیشینده گزمه میش، بلکه هر بیر شعره هوسی اولانین ماراغینی الده ائده بیلمیشدیر. اؤرنک اولاراق، داهی شاعریمیز استاد شهریار، خسته قاسیمین ان تانینمیش شعرى اولان «یالان دنیا» سین سئوه- سئوه اوخویوب حتی گؤزل بیر شعرده اونون دوامیندا قوشموشدور. باخین:

♦ یالان دنیا

سنین بهرمن یئین کیم دیر؟
کیمینکی سن؟ ییین کیم دیر؟
سنه دوغرو دئین کیم دیر؟
یالان دنیا، یالان دنیا

***

سنی فرزانه لر آتدی
قاپیب، دیوانه لر توتدو
کیمی آلدی، کیمی ساتدی
ساتان دنیا، آلان دنیا

***

سنی بايقوشلار آلقیشلار
دلی، ویرانه نی خوشلار
دولان عقله، سنی بوشلار
ایچی بوشلا، دولان دنیا

***

چاتیپ، سندن کؤچن کئچدی
اجل جامین، ایچن کئچدی
اولان اولدو، کئچن کئچدی
نه ایستیردین، اولان دنیا

***

آتى ازل داغا سالدیق
یورو لدوقجا، دالی قالدیق
آتى ساتدیق اولاغ آلدیق
یهر اولدو، پالان دنیا

***

سنه قارونلار آلداندی
قیز یلدا ن تلی قالاندی
باتیب ظلاما ته قویلا ندی
اولوب تملی تالان دنیا

***

قازانیب هئی تالانیسان
قالانیب هئی جالانیسان
ازلدن چالخالانیسان
یئنه ده چالخالان دنیا

***

ننه قارنی، ایلک بئشیگین
قبرستانلیق، سون دئشیگین
نه ایچهرین نه ائشیگین
قارانلیق بیر دالان دنیا

***

نه قاندین، کیم گول اکن دیر
کیم قیلینج تک قان توکن دیر؟
تیمور هله کوره کن دیر
چنگیز جانین، آلان دنیا

***

ایگیتلرین باشین یئین
قو جالار بوز باشین یئین
قیمیرلرین داشین یئین
اؤزو یئنه قالان دنیا

***

بیری آینا، بیری پاس دیر
بیری آیدین، بیری کاس دیر
گنجه توی دور، سحر یاس دیر
گول آچدیقدا، سولان دنیا

***

بوغولایدین، دوغان یئرده
دوغوب خلقی بوغان یئرده
اوغول نعشین اوغان یئرده
آنا زولفون یولان دنیا

***

اوجاق ایکن سؤنوموشسن
چاناق ایکن چؤنوموشسن
نه پیس قاری ننه ایمشسن
ناغیل یالان پالان دنیا
یالان دنیا، یالان دنیا

***

یامان قورقو ییغیلایدین
طوفا نلاردا بو غولایدین
نولایدی بیر داغیلایدین
بیزی درده سالان دنیا

اقتدارلی صفوی دورونده یاشایان، بو حق عاشیغی ۷۶ ایل یاشام سورسه ده آنجاق اؤزوندن خوش ایز بوراخمیشدیر. چوخ ماراقلی دیر کی، خسته قاسیمین شعرلریندن علاوه اونون حاقیندا عاشیقلاریمیز گؤزل- گؤزل داستانلاردا یازیب یاراتمیشلار. ملی وارلیغیمیزین قوروچچولاری، یعنی عاشیققلار خسته قاسیمین آدین قویمامیشلار ایته- باتا ! اونون شعرلرین مجلس لرده گور سسلری ایله اوخوموشلار. دئمه‌لی بیک بو حق عاشیقینین مزاری بوگون اونون آنا یوردو اولان تیکمه داشدا قورونوب، گؤزل بیر عابیده ده سالینمیشدیر. همین مزاری

گون اولماز کی بیر هوسکار زیارت ائتمه‌سین. بونولا برابر اوزاقدان- یاخیندان گلن زوارلاردا گۆزه دیمکده‌دیر. ایندی کۆنلوم ایستر خسته قاسیما عاید نشر اولوب یا نشر اولمایان کیتابلاردان کی خبرلی‌یم بورادا سیاهی‌سین تقدیم ائدم.

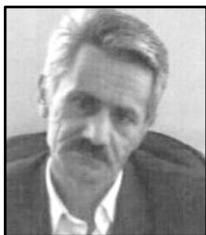
۱- خسته قاسیم: شاعیرین اؤز هم کندلیسی اولان حسین سیامی بیرینجی دؤنه اولراق همین کتابی ائله جماعتین آغزیندا اولان شعرلری توپلایب، سونرا کتبی واریانتلارلا برابر توتوشدوروب نهایت اونون ۱۳۷۳ اونجو ایل تبریزین یاران نشری واسطه‌سی ایله نشره بوراخمیشدیر. همین کتاب نئچه دؤنه ده چاپ اولوب، اول کی نشرلینه گۆره بیر سیرا آرتیرمالاری دا اولموشدور.

۲- عاشیق خسته قاسیم: بو نسخه‌نی ده توپلایب نشره حاضیرلایان سایین محمدعلی نقابی اولموشدور. اودا بو کتابی ائله اوایان- بویاندان توپلایراق ۱۳۷۳ اونجو ایل ۱۵۸ صحیفه‌ده ایران جذامی‌لرینین آتاسی اولان دکتر سید حسین محمد حسین ممین (م- شیمشک) اؤن سؤزو ایله، تبریزین تالاش نشری سیراسیندا نشر ائده بیلیمیشدیر.

۳- خسته قاسیم و عاشیق غریب شاه صنم: بو داستانی دا توپلایان تبریزین چالیشقان عاشیقلاریندان اولان عاشیق حسین ساعی اولوب. کتابین آدیندان بللی اولدوغو کیمی همین نسخه ده ایکی داستانا یئر وئرلمیشدیر. آنجاق خسته قاسیم ۶۹ صحیفه‌به کیمی گلیب چاتمیشدیر! همین کتابین ناشری تبریزین زرقلم نشری اولوب کی ۱۳۸۰ دا نشر امکانی تاپمیشدیر.

۴- خسته قاسیم: بو نسخه‌نین ده توپلایانی آلیشیق تخلص ائدن سایین محمد عبادی قاراراخلو اولموشدور. بو نسخه اؤزوندن اؤنجه نشر اولان نسخه‌له گۆره تمیز یا نئجه دئییرلر بوشقابا قویمالی بیر نسخه‌دیر. همین کتاب ۱۳۸۴- جی ایل تبریزین اختر نشری سیراسیندا ۳۲۰ صحیفه ده اوخوجو کوتله‌سینه تقدیم اولونموشدور.

۵- خسته قاسیم: بو نسخه‌نی، همین سطیرلری یازان بیرینجی عدلیه وکیلی اولان رحمتلی دکتر علی کمالی‌نین آرشیوینده گۆرموشدو. تاسفله نسخه‌نین جزئیاتیندان خبریم اولماسا دا، آنجاق بیلیرم کی اونا دایر وقتی ایله رحمتلی کمالی بیر شئی لر وارلیق درگیسینده نشر ائده بیلیمیشدیر. اوموروق بیرگون بو کتاب گون ایشیغینا چیخا بیلسین.

تيكمه داشلى خسته قاسيم

محمد على اوجاقى نيارق

ننچه ايل بوندان قاباق تيكمه داشدا، خسته قاسيمين اثريني توپلايان حسين سيامى جنابلارى ايله گۆروشوب و بيرليكه عاشيق ياراديجيليغيندا اۆزونه اۆزل يئر توتان بو استادين مزارى كناريندا حاضر اولدوق.

بۆيوك بير انساني كيچيك بير اوتاقد اياتميش گۆردومسم ده مزارين اوتاغي معنوى و ادبى حيسسلر ياراتماقدا ايدى.

حسين سيامى، سۆزلىرى آرا خسته قاسيم ديلينجه بو قوشمانى اوخودوقدا حقيقتا منى اوركدن كۆورتدى:

عاشيقلار اوخويار ساز نواسينا
بولبوللر عشق ائيلر گول هاواسينا
اۆلده خسته قاسيم گلين ياسينا
ائشيدنلر دئسين آي حيف- حيف

حسين سيامى خسته قاسيم كتابى نين مقدمه سينده يازير: خسته قاسيم تحصيل اوچون اردبيله گلير تحصيلى باشا ووردوقدان سونرا تيكمه داشا قايددير و عؤمرونون ۲- جى ياريسيندا قم و نجف شهرلرينده ده اسلامى تحصيلى آلير. بونا گۆره اونون شعرلرينده قرآن مفاهيمى و الهى معارفى گۆروروك.

تيكمه داشدا خسته قاسيمين اوجا مقامينا باش اگمك من اوچون بۆيوك بير شرف و اونودولماز بير خاطره كيمنى دير.

باكيذا چاپ اولان «آذربايجان شفاهى خلق ادبياتى» كتابيندا خسته قاسيمين اوزو و سۆزو حاقد ۵- صحيفه ليك سۆز گئتميشدير....

خسته قاسیمین شعرلری نه فقط ایران بلکه داغستان، تورکیه، آذربایجان جمهوروسو و باشقا یئرلرده ده دیلر ازبری اولموشدور.

خسته قاسیمین اثرلرینه شاعرلر طرفدن چوخلو نظیره لر یازیلیمیشدیر. او جمله استاد شهریار اونون دنیا ردیفلی شعرینی «یالان دنیا» ادلی شعرى ایله قارشیلایمیشدیر.

۱۳۹۵- جی ایله ده تیکمه داشدا بیر چوخ عاشیق ادبیاتی استادلاری و عاشیق شعرى هوسکارلاری اشتراکی ایله خسته قاسیم اوچون آغیرلایما مراسیمی کنچیریلدی.

تورکو، فارسی و عرب دیلینی کامل صورتده باجاران خسته قاسیم ۷۶- یاشیندا «۱۱۵۷» تیکمه داشدا دنیانی وداع ائتمیشدیر.

روحو شاد یولو دواملی

ائله بیر کیشی نین توت اتگیندن

بیل سنه امدادی او ائیلر- ائیلر

ذره جه اوستونده اولسا نظری

یئردن داش گوؤتورسن لعل ائیلر- ائیلر

بهتان دئمه، بهتان توتار آدمی

قول ائیلر، بازاردا ساتار آدمی

جهنم اودوندان بتر آدمی

یوخسوللوق یاندیریب، کول ائیلر- ائیلر

عاقل انسان دئمز هر گؤردوگونو

دالدار دوشمندن وای دردییگینی

گؤرمزن نامردین پای وئردییگینی

وئرسه ده میئتین بول ائیلر- ائیلر

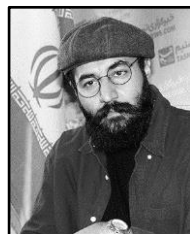
خسته قاسیم دئیر سؤزون بو باشدان

پای اومما قوهومدان، یاردان، یولداشدان

اؤزون امک چکسن، سو چیخار داشدان

اریدر داغلاری یول ائیلر- ائیلر

بابکین حماسہ سی آذربایجانین عاشیقار روایتینده عمار احمدی

بابکین بؤیوک تاریخی - ادبی حماسہ سی بو گونه قدر کلاسیک زنگین ادبیاتیمیزدا یئر آچماماسی نین مین بیر سیاسی - اجتماعی سببی اولاییلر، آنجاق من بو یازیدا بو سببلرین آرخاسیندا دئییلیم. آما نئجه بو حماسی ژانرین فولکلور عاشیق ادبیاتیمزدان، کلاسیک آکادمیک ادبیاتیمیزا یاراشدیریب، یازماسی نین اساسیندا چالیشیب، اختاریب، تاپیب قلمه چکمیشم.

بابک حماسہ سی استاد عاشیق ولی عبدی نین روایتی اساسدا یازیلیب. اوکی دئییم بو روایتی بیرینجی دؤنه کشف ائدیپ تاپمیشام یالان سؤزدور، آنجاق دوزو بودور کی بابکین حماسہ سی بیرینجی دؤنه دیر کی عاشیق دیلیندن یازیلیب، مکتوب شکیلده چاپ اولور. بو روایتی یازماق اوچون چوخ گونلر، بلکهده چوخ آیلار بابکین حماسہ سینی اصیل قایناق لاردان اوخویوب، بئینیمی بو بؤیوک ژانرا آچیق ساخلایب، سونرا عاشیق استاد ولی عبدی ایله ساعتلار، بلکهده گونلر دانیشیب، اونون دانیشیق لارین ضبط ائدیپ، کاغذا کؤچورموشم.

عاشیق روایتین یازیب سونا چاتدیراندان سونرا استاد میر جلیل حسینی نین قانلی گونش (بابک پوئماسی) شعر کتابین اوخویوب، فایدالانیب، استادین اجازه سی ایله اونا مربوط اولان تیکه لری بو یازیا سالمیشام. بو یازیدان اساس هدف بودور کی بو ایشده، کوراوغلو، قاجاق نبی... بئله - بئله کلاسیک تاریخی حماسی ادبیاتین سیراسیندا قرار تاپسین. بو کتابی بیرینجی دفعه یازیب باشا وورماسینا چوخ معلم دوستلار چالیشیب، زحمت چکیب. من هر تک - تکینین اللرینی اوپورم.

***

آذربايجانين قاراداغ ماھالينين ھئستھ سر داغينين اطرافيندا اوچ چاي بير- بيرينه قاريشان يئردھ بير كند واري ميش بال آوا آدلى. بابكين آتاسى عبدالله كيشى او كندلیميش. عبدالله كيشى جاويدان ايله يولداش ایدی. هر ايكيسى عرب لرله دؤيوشوردولر. بئله معلوم اولور كي بونلارين يعنى جاويدان بى ايله عبدالله كيشى نين اوشاقلارى اولمورموش. بونلار بير گون قزارلاشيرلار كي هر هانسى نين اوغلو و يا قيزى اولسا بير- بيرينه آدلانديرسينلار. عبدالله كيشى نين اوغلو اولور، جاويدان ين دا قيزى اولور. بونلار بير- بيرينه بئشيك كسدى ائديلير.

عبدالله كيشى اوغلونون آدين بابك قويدو. جاويدان دا قيزينين آدين گولدنھ قويدو. عبدالله كيشى بابكدن بير نئچھ ايل سونرا دؤيوشلرين بيرينده حياتينى كييشدى. بو وقت بابكين آتاسى بير اوغلان اوشاغينا بويلودور.

***

آتاسى اؤلدو قاليبدير آتاسى، قارداشى بابك
اثللرين سيرداشى بابك
غم لر ين يولداشى بابك
بالاجا قلبى ياتير ائل- اوبانين غم ياتاغيندا
اثلينين دردينه وولكان قوپاير سينھ داغيندا
قانلى باسقين ائديلير ائل- اوبانين هر بوجاغيندا
يئنه مظلوم بيچيلير ظالمين او ظلم اوراغيندا
باشى داردان آسيلير هر ايكيدين هر قوچاغيندا
اؤز آنا يورد اوجاغيندا
گول سولور غنچھ چاغيندا
ياغى دوشمن آپاير ائل- اوبانى آت قاباغيندا
آپاير قول ساتيلان ميدانا قاندا آياغيندا
بوينو زنجيرلى ايگيدرلر گؤزو قاندير چاناغيندا
آپاير قيز گليني كؤرپھ اوشاق وار قوچاغيندا
قانلى ياشلار ياناغيندا
آبيريرلار آنانى تا ساتالار قول ساياغيندا
گؤزو قالميش اوشاغيندا
كىمى گؤزلر بو چاغيندا

گؤز گزير ائل سوراغيندا
 ياتا بيلمز بو ائلين غيرتى وجدان اوتاغيندا
 ايلدير يم شاخمادا طوفان گؤرونور چنلى داغيندا
 قانلى هوملار ايچيلير قان اوره يين قان آياغيندا
 چيرتلاير غيرته باخ! بابكيمين قان دوداغيندا
 دايانير ائل داياغيندا
 گونده مين يول چكيلير نقشه عصيان اوره يينده
 انتقام شعله چكير گون به گون آل قان اورگينده
 باغلاير ائلريله بير يئنى پيمان اورگينده
 ائلرين دردى چكير ناله و افغان اورگينده
 آتارين كيشنه مه سى سالميش ايرى ميدان اورگينده
 گزيشير ائلرينين دردينه درمان اورگينده
 الدهه شمشير، مينير آت ائتمه ده جولان اورگينده
 اولور هر گون ائلينه مين دؤنه قوربان اورگينده
 ائله بير دوشمن ائوين خاك ايله يكسان اورگينده
 ائلى نين بير قانينا آلمادا مين قان اورگينده
 گئنيش عالم گؤرونور دوشمنه زندان اورگينده
 دلى مهترلرينه، امر ائدى پنهان اورگينده
 ائلينه ائلدارينا باغلاير ايمان اورگينده
 قوپور عصيان اورگينده
 قانلى وولكان، اورگينده

***

بابك بئش آلتى ياشينا يئتيشنده آناسى اونو كليبرين ياخينليغيندا بير دميرچى اوستادا
 تاپشيردى كى، بابك اوردا ايشله سين، صنعتكار اولسون. بابكين آناسى غيرتلى، قورخماز بير
 ايگيد قاديندير. اونون آدينا برومند خانيم دئيردير.
 دميرچى استادى بير گون بابكين آناسينا دئدى:
 آناجان ياخشيدى بابكى بوردان گؤتوروب آپارسان تبريز شهرينه. بو اوغلانين گله جگى
 آيدين دير. اونو بير ياخشى استاد، صنعتكارا تاپشيرين.
 بابكين آناسى ياشا آى استاد دئيه مراجعت ائتدى.

بابکین آناسی اونو اون-اون بیر یاش اولان چاغ، تبریزده کره‌نی‌خانا آغزیندا بیر قیلینچ چکن صنعتکارا تاپشیردی. کره‌نئی‌خانا آغزی تبریزده بوتون دمی‌رچی‌لرین، صنعتکار اوستادلارین اوجاغیدیر.

گون کئچیر، زمان کئچیر بابک اون سککیز یاشینا قدر اوردا قیلینچ چکیر، صنعت اؤیره‌نیر. بابکین چکدیگی قیلینجلار نمونه آدلانیر. بابک بوردا ایشله‌مکده اولسون سیزه دئییم جاویدان بی‌دن.

جاویدان بیرگون گۆتور- قوی ائدیر گۆرور عبدالله کیشی‌نین اونلا اولان پیمانیندان اون سککیز ایلدن سوووشور. بیر گون آتینی مینیب گلیر عبدالله کیشی‌نین عایله‌سینه باش چکسین.

جاویدان بابکین آناسینی گوروب اونا دئدی:

آناجان بی‌زیم عبدالله کیشی ایله بیر قراریمیز واریدی.

برومند خانیم دئدی:

عبدالله کیشی سیزین او قراریزی منه تاپشیرمیشدی، آنجاق گۆزله‌ییردیم اؤزوز بو مسئله‌نی آختاریش ائده‌سیز.

جاویدان بی‌ دئدی:

برومند خانیم ایندی بابک هاردادیر؟ من بو گون اونا محتاجام.

برومند خانیم دئدی:

بابکی تبریزده صنعتکار یانینا قویموشام. ایندی او یاخشی بیر قیلینچ چکن اولوب.

جاویدان بی‌ دئدی:

هارداد؟

برومند خانیم دئدی:

بابکی کره‌نی‌خانا آغزیندا، دمی‌رچی بازاریندا بیر قیلینچ چکن استادین یانینا قویموشام.

جاویدان بونو بیلیب آتین اوزون تبریزه طرف دؤندردی. جاویدان آتینی کره‌نی‌خانین

قاباغیندا ساخلایب تتر اؤزونو بابک اولان یئره یئتیردی.

بیر نفردن سوروشدو من بابکی ایسته‌ییرم؟

بابکی اونا گؤسته‌ریرلر. جاویدان بابکی بیر اوجا بوی، ائنلی کورک، ببر پنجه اوغول گۆردو.

جاویدان بابکه دئدی:

من سنین آتان ایله بیر قراریم واردير.

بابک دئدی:

سردار باشين ساغ اولسون انام منه سؤيله ييب. من سنين آر خاندايام.
جاويدان بابكى باغرينا باسيب عبدالله كيشى نين قوخوسونو اوندان آلدى. اونو گؤتوروب بڭ
قالاسينا يولا دوشدو. هم بابكىن هم ده جاويدانين بئلينده بابك چكدىگى قيلينجدان وار
ايدى. جاويدان يول اوزونو آر خادان بابكىن بويونا آت اوسته باخيب، اؤز اؤزونه دئدى:
ائله بيل كى آلاھ بو اوغلانى كرمى جوشه گلنده ياراديب... قيلينچ چكمه ميش، قوشون
قيرماميش، بويو بؤيوك سردارلارا بنزه بير.

جاويدان بابكى بڭ قالاسينا گتيريب قالانين هر بير بوجاغين بابكه گؤستردى. سونرا
جاويدان بابكى اؤز قادينينا تانيتديرىب، اؤز قيزى گولندنين يالدين ياپيشير اونون الين
بابكىن اليه وئريب دئدى:

من، بيرده عبدالله كيشى، سيزين بو گونوزو گؤزله بيرديك.
هله توى گنجه سى باشا چاتماميشدى كى جاويدانا خبر يئتيشدى:
عربرل آذربايجانين تورپاغينا قوشون چكىب يولدادير.
- آلاھ هنج ايگيدى آرخاسيز قويماسين.
جاويدان بابكه دئدى:

اوغول بو قالا، منيم قيزيم، اونون آناسى سنين كؤلگن ده اولسون، من گنديرم عرب
قوشونون دؤيوشونه.

جاويدان بڭ قالاسيندان چيخيب اوز قويدو عرب ايله محاربويه. جاويدان قوشون چكمكه
اولسون من سيزه دئييم بابككن.

بابك بير گون قالادان بايردا اوتورموشدو، گؤردو مرنند طرفيندن اوزاقدان بير آتچى گلير.
آتچى گليب اؤزونو بابكه يئتيردى.

بابك دئدى:

آى آتچى هارا بئله چاپيرسان؟

آتچى دئدى:

گنديرم جاويدانا پناه آپارام.

بابك دئدى:

نجه! نه اولوب؟

آتچى دئدى:

وقت يوخدور، قولى گنديرم جاويدانا درديمى دئييم!؟

بابك دئدى:

كىشى جاويدان قالادان چىخىپ عرب دۇيوشونه گنديب، آما من سنىن قوللونغوندايام.
آتچى دئدى:

مىردىن عرب حاكىمى منىم عايله مه گۆز دىكىب مىردىن بىر نئچه ايگىدى ايله اونو
اۆلدوردوم. ايندى عرب قوشون چكىب گلير مىرنده سارى. گلميشم جاويداندىن يارديم
ايستهيم. جاويدان بيزه يارديم اولماسا عرب قوشونو مىردى يئرله يىكسان ائدر.
بابك آتچىيا دئدى:

سن بوردا دايمان گنديم قالايا، نامدان اجازه آلىم گلىم، گئدك.
آتچى دئدى:
گۆزلىرىم اوسته.

آتچى كى هئچ بىر چاره سى يوخ ايدى، اوردا قالىپ بابكىن گلمه سىن گودوردو.
بابك اۆزونو تتر بىز قالاسىنا يئتيرىپ گولدنەنن اناسىنا دئدى:
آناجان بىر آتچى گلىپ قالانىن آياغىندا دوروب دئدى كى، عرب قوشونو مىرنده گلمكدە دير.
او گلىپ جاويداندىن يارديم آلسين؟!
گولدنەنن اناسى دئدى:

جاويدان يوخدور اونون ايگىدلىرىدە جاويدانىن آرخاسىندا قالانى بوش قويوبلار. چاره
يوخدور، گئت اونا دئتن اۆزلىرى بىر چاره قىلسىنلار.
بابك دئدى:

آنا اولماز من گنديرم او آتچى ايله مىرنده يارديم ائدم.
گولدنەنن اناسى دئدى:
سن تك بىر ايگىد يارديم اولما بىلمىزسن.
بابك دئدى:

آنا من مىن ياغييا قاباغام، آرخايىن اول.
گولدنەنن اناسى دئدى:

سن دۇيوش پالتارىنى گئيب قىلىنچ باغلايىنجا من ده سنه بىر نئچه ايگىد قوشارام.
گولدنەنن اناسى هر بىر يانا كى گمانى گليردى خبر گۆندردى. آز بىر زمان يوز ايگىد، يوز
آت، قالادا حاضر اولدو. بابك دۇيوش پالتارىنى گئيب، قىلىنچىنى بئلىنه تايخىپ، قاراقاشقا
آتىنا مىنىپ، يوز ايگىد آرخاسىندا مىرنده يولا دوشدو. بابك ايگىدلىرى ايله گئتمه ده اولسون
سىزه دئيم قاراقاشقا آتدان.

بیر گون جاویدانا خبر یئیتیشدی کی بیر آت ساوالانین اتگینده بیر گؤلون یانیندا یاشاییر
کی هئچ بیر ایگید اونا یاخین لاشا بیلیمیر. او آت گئجه لر گؤله باتیر، سحر تئزدن گؤلدن چیخیر
ساوالانین اتگینده اوتلاییر.

جاویدان بو سؤزو ائشیدیپ اؤزونو آت گؤلونه یئتیردی. او اوزاقدان آتین کیشنه مه سینی
ائشیدیپ اونا ساری گئدیردی. آنجاق آتین کیشنه مه سی هر آن بیر طرفدن گلیردی. جاویدان
قیرخ گئجه، قیرخ گونوز آتین تاپماسینا زمان قویدو. قیرخ گون قیرخ گئجه باشا چاتاندان
سونرا جاویدان بیر اوجا بوی آلا آت کی، قاشقاسیندا بیر قارا خال وار ایدی گؤردو. آنجاق اونو
توتماق هر ایگیدین ایشی دئییلدی.

جاویدانین یانیندا قیرخ ایگید، قیرخ قیوراق آت وار ایدی. هر بیر ایگید بیر قوشونا برابر
ایدی. جاویدان قیرخ آتچی ایله قاراقاشقانی گؤلون باشیندا دؤره له ییب، ایپ آتیب توتور.
جاویدان او آتین آدینی قاراقاشقا قویدو. قاراقاشقا یئنیجه بذا قالاسینا گلیمیشدی کی
جاویدان بابکیده قالایا گتیردی، او قاراقاشقانی بابکه آیاق آچدی وئردی.

دب و عادتلىر

- قیزی قويدون بئشىگه، محمدرضا اسماعيلزاده
- «خاصا خور» دئىيمى نين كۆكوعلى برازنده تورک
- شتر و شتردارى در فرهنگ لغت چغتای. سئور شهایی

قىزى قويدون بئىگە،

جھىزى دە قوى ائشىگە

حاضر لايان: محمدرضا اسماعيل زاده

جھىزى آلماق بلکہ دە والدىنلىرى قىزى اوشاقلارى دوغولان گوندن ناراحات ائدن مسئلەلەردن بىرى دىر. اصلیندە بو بىر عادت دىر ايلک ائوللەر بىر ياردىم مقصدى داشيىر. زمان کىچدىکجه توى عادتلىرى دىيىشە دە، جھىزى مسئلەسى دىيىشمىز اولاراق قالير. داها دوغروسو دىيىشیر. اما قىز طرفىنن ايشىنى داها دا چتىنلىش دىر مک يولو ايله، جھىزى ندىر؟ بونو هرکس قىزلارین آتا ائويندن آر ائوينه گتىردى ايشىلار کىمى باشا دوشور. بىر چوخ اؤلکەلەردە قىز اوشاغى هلە يىتکىنلىک ياشىنا چاتمامىشدا ائونون اوچون جھىزى توپلانیر. جھىزى عادتاً، مختلف نۇع مبللاردان، برقى وسایلدن، خالچا و ياتاق دستلرىدن، معیشت ايشىلارىندان و... عبارت اولور. جھىزىن اروپا، جنوبى آسيا، آفرىقا و دىنيانين ديگر يئرلرىندە اوزون تاريخى وار. اونون اساس وظیفەلرى-آرىن يىنى بىر ائو قورماسى اوچون اونا دستک اولماق، آرى وفات ائتدىکده حیات يولداشینی تامین ائتمک. اروپادا جھىزى بۇيوک عائەلەرىن گوج و ثروت قورماغىنا و نکاح واسطەسىلە اتفاق سياستين دە بۇيوک رول اويناغا امکان وئىردى.

اورتا عصرلەردە قىز دونيايا گلدیندن سونرا جھىزى توپلانيلماسىنا باشلانيليردى. جھىزى اساساً ال ايشى يورغان، ياستىق، دوششک، پردەلر، مختلف قابلار، بزک ايشىلارى، قىزىل، بولور، خالچالار و... عبارت اولور. جھىزى وئره نين امکانيں دان آسىلى اولاراق زمانلا جھىزه پالتار و قيمتلى وسايل- اهميتلى مبلغلر علاوه اولونماغا باشلاندى. بوگون دنيادا عنعنە وى جھىزى هلە دە موجوددور، لاکن ايندى بۇيوک حيصەسىنى بۇيوک مبلغلر، اوستە گل خصوصيله مهم شخصى املاک و داشينماز املاک توتور. آرە وئریلن قىزا آتا ائويندن گونده ليک حیات، ائو- ائشىک اوچون آن واجب سايبیلان ايشىلار وئریلیر. اوللر قىز ائوى بو ايشىلارى اوغلان ائويندن

آلدىغى باشلىغىن حسابىنا الدە اندىردى. ايللر كئچىدىكچە بو عادىتىن فورماسى و آلىنما منبەى دىيىشكەك لىيە معروض قالىب.

وقتيله كاسىب عائله لردە جەيز آناسىن دان قىزىنا بىر مىراث تەك وئىلىردى. قىز دوغۇلدوغۇ گوندن باشلاپ، آناسى اۋز جەيزىندىن قالمىش اشىلارنى و آلا بىلمەدىكلەرنى يىتىدىن آلاق علاۋە اندىلىر، آيرىجا بىر ساندىغا يىغىردى. ائەل-اوبا قايداسىنا گۆرە، ائەل اشىلارنىن چوخونۇ نىشانلى قىز اۋزۇ حاضرايىر، خالچا، جوراب توخوپور، ساعات قابى، تىنكى كىسەسى و... تىكىردى. وارلى عائله لردە ايسە جەيزى تامامىلە يىتىدىن توپلايدىلار. تدارك ايشلرى بۇيۇك نىشان تاخدى مراسىمىندىن سونرا توى گونلرىنە قىر دوام ائتدېرىلدى. بو مدت عرضىندە ھەمىن اشىلارنى بىر بولۇمۇ قوھوم-قونشو قادىنلارنى كەمكىلە دوزەلەر، يون بويۇلۇپ دارانىر، بورغان-دۇشكەك توتۇلۇر، خالچا-پالاز توخونۇر و... واجب ايشلر گۇرۇلۇردۇ.

ياخىن قوھوملارنى وئردىگى و قوناقلارنى اۋزلىرى ايلە قىز توبۇنا گىتىردىكلرى ھەدىلەر دە جەيزە قاتىلىردى. قىز ائەلى كاسىب اولدۇقدا، چوخ وقت آدەلى اوغلان اۋزۇ بو اشىلارنى توپلايىپ توى گونۇنە قىر قىز ائەلىنە چاتدېرىر و گىلەن آپاردى مراسىمىندە اونو گىلەن قىز ايلە بىرلىككە آر ائەلىنە داشىيىردى. كىچىن عصرىن اوللرىندە قىدە آلىنان و جەيزە داخلى اولان عنەنە وى اشىلار ھەر عائله اوچون واجب سايىلان قرآن، اوستۇندە ناماز قىلماق اوچون ابرىشم شال دان تىكىلمىش ايكى-اوچ جاناماز، مۇھرقابى، يوز بىر دنەلى تىسبىخ. داھا سونرا ايكى آداملىق قىرمىزى بورغان و قىرمىزى مەخمەردىن اولنمىش بۇيۇك تاخت دۇشەيى، ايكى يون دۇشكەچە، ايكى مۇتەككە، بىر بۇيۇك نازبايىنچ، قايىناتا-قايىنانا اوچون ايكى كىچىك دۇشكەك. نىشانلى قىزىن اۋزۇ، ياخۇد قىز ائەلى قادىنلارنى طرفىندىن بى اوچون حاضرا نىمىش تىكەمە ال ايشلرى، تىرمە آراخچىن، ايكى داراق قابى، ساعات قابى، اون ايكى عدد تىنكى و پول كىسەسى، ۲۰-۳۰ جوت چارىق باغى، آت اوچون زىنپوش، قىلمدان-قابى و... يىنە مەيشت اوچون سفەر، ال-اوز دىستەمالى، ايسىتى قابلارنى قال دىرماق اوچون يىددى جوت «توتقاج» و... گىلەننىن اۋزۇ اوچون سورمە دان، عطرقابى، قايچى-قابى، اينە-قابى، سايى يىددى اولماقلا اينە، ايكى تومنانباغى، تاخچا و گوزگۇ پردەسى، قارا آياغداشى و... بونلاردان باشقا، بىر «ساندىق»، يون مەمۇلاتىن دان بىر-ايكى خالچا-پالاز، جامە دان-مفرش، خورجون، ساخسى قاب-قاجاقدان نەھرە، كوپە، كوزە، آغاچ مەمۇلاتىن دان يىددى تاختا قاشىق، چاناق، چۇمچە، چۆرك-قابى، بازاردان آلىنمىش تەزە، ياخۇد يىنچە قالايلىنمىش مەس قاب-قاجاق، گىلەننىن بويونمەسى اوچون بۇيۇك تىشت، قازان، گىلەن، مەس آفتاف-لىن، ھامام سۇلى، آلتى كەب شىشى و... دىمىر اشىلار. ائەل-اوبا عادىتەنە گۆرە بوراداكى مەس، ياخۇد

ساخسى سو قابلارنى يىنى منزىلە اصلا بوش آپارماق اولمازدى، اونلار حكماً سو ايله دولدورولمالى ايدىلر. بوندان علاوه، گلين اۋزو ايله آر ائوينە مختلف رنگلى پارچالاردان تىكىلمىش يىددى كىچىك توربادا يىددى جور تاخيل نوعو بوغدا، آرپا، دويو، مرجى، نوخود، لوبيا، دارى و اوغورسويو دئيىلن بير سىنگ تميز ايچمەلى سو و بير قاب نفت آپاراردى. قايدايا گۆرە، قىز گلين كۆچورولدوكده، آياق قابى سىندان باشقا، ايستە دىگى بوتون پالتارلارنى يىنى منزىلەنە آپارا بىلر. اما بعضى يىرلرین عادتينجه، گلينين بختى آغ اولسون دئيە، جەيزلە، بعضاً ايسە ائلە قىزین اۋزويلە اونون بىرتاى كۆهنە آياق-قابىسى دا آر ائوينە آپاريلارمىش.

جەيز اشيالارى سياهييا آلىندىقدان سونرا بدنظردين قورونماقدان اۋترو اونلارى قىرمىزى قىطانان و لىنتىلرە ساريياراق جىجىم صاندىقلارينا يىرلشديررمىشلر. اۋتن عصرلردە وارلى عائلەلردن ارە وئريلن قىزلارین آتا-آناسى اولادلارينا مال-قارا سوروسو، ائو-امارت، زمى و باغ-باغچا كىمى ھىدەلر قوشور، حكمدارلار ايسە گلين كۆچوردوكلرى قىزلارينا، بير عادت اولراق، گىنىش بير اراضى و يا بير نىچە كىند باغىشلایىبلار. عادتە گۆرە قىزا وئريلن بوتون اشيالار اونون شخسى مالى حساب اندىلير. مختلف بۆلگەلردە قىز ارە وئردىكده اونا قوشولان جەيزە «آغىرلىق»، «بارخانا/قىز بارخاناسى»، «وئردىك/وئردوك»، «دەدە وئردى/دەدە مالى»، «مال»، «اۋلولوك-دیرىلىك»، «صدقه»، «تجەيز»، «توتى»، «جئەيز قوشما/جئەيزلەمە/جئەيز چىلىك»، «جئر-جئەيز» و بو كىمى آدلار داشىيىر. اونون «جئەاز/جئىىز/جئەاز» دئىيلىش شكىللىرى دە واردىر.

جەيز معىشتىمىزین بير پارچاسينا چئورىلىپ. معاصر دوروموزدە دە چوخ جەيزى اولدوغو اوچون ترجيح اندىلن ائولى لىكلر وار. مثلاً، قىزین آتاسى امكانلى آدامدير دىمك كى، قىزينا ياخشى جەيز وئره جك. ائو، ماشين كىمى املاكلار دوشونولركن، انسان شخسىتى كىناردا قالير. قونشودان قالما گئرى، دئىمى ايله امكانى ضعیف اولانلار دا ياخشى جەيز آلماق اوچون بوتون امكانلارنى سفرور اندىر. حتى ائوينى ساتانلار دا اولور. بونو دا باجارمايانلار بانكلاردان بۆيوك مبلغلردە وام آلىر و آسىلى وضعيته دوشورلر. ايلرلە بو وامى اۋدەمك مجبوريتين دە قاليرلار. ائلە عائلەلر وار كى، قىزى اوچون جەيز آلماق اوچون گۆتوردويو بورج پوللارى «نوه مین تويو اولونجا آنچاق بيتيررم»-دئىە ايضاح اندىر. اولادلار دا والدينلرين دن نه اولورسا-اولسون ياخشى جەيز طلب اندىر. چونكو صاباح دان باشينا وورماق مصىبتى وار. اگر گلين ياخشى جەيز گتىرمەيىب سە، اونون گونو قارا اولور. قىزلار وارلى آتاسى اولان اوغلان آختاربرلار، اوغلانلار دا عينيله، اما انسانلار باشا دوشملىديرلر كى، والدينلرين وار-دولتى اونو قازانان انسانلار مخصوص دور. قاينانانين وار-دولتى نين اونون اولادى ايله ائولەن انسانا

[illegible]

صورت جهیزیه (علی برازنده شخصی آرشیویندن)

مهرت (نایت) غلامه کا / مشہد غلام (کرخیز)

[illegible]

صورت جهیزیه (علی برازنده شخصی آرشیویندن)

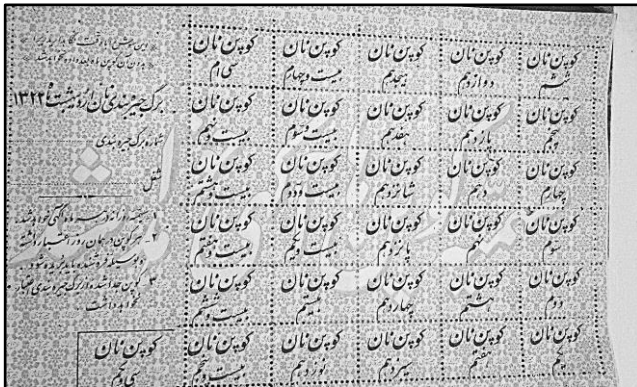
اوغان اۆز آتاسى نىن پولونا، قىزدا گىتىردىگى جەيىزە گوۋەنىب، مەسئۇلىيەت ھەسەندەن اوزاقلاشۇر. بو گون بو جور عانلەلر نى سايى كفايت قەدردىر. اگر عانلەن نى مەكەملىگى وئرىلەن جەيىزىن مەقدارىندان آسۇلى اولسايدى، اوزمان گوندەن-گونە بو ساعەدە ايرەلى گەندەن عانلەلر

داها محکم اولاردی. آنجاق بوشانمالارین سایی بو جور عائله لرده داها چوخ اولور. انسانلارا- قیزا و اوغلانا جهیزدن اول معنوی دیرلر اؤیردیلیمه لی، معاصر چتین حیاتدا قازانماغین یوللاری آشیلانمالی دیر. اوشاغین استعدادین دان آسیلی اولاراق بیلیک و یاخود هر هانسی بیر قابیلیتلر آشیلانمالی دیر. خصوصیله، قیزلار اوچون ده بو اؤنملی دیر. بو گون بیر قیزین نه قدر چوخ جهیزی اولورسا- اولسون صباح بیر چتین وضعیتده قالدیق دا- یا بوشانددیق دا و یاخود حیات یولداشی نین باشینا بیر ایش گلدیکده همین جهیزلر بیر ایشه یارامایاجاق. اما قیزلار اونلارا وئرلین باجاریقلارلا حیاتلارینی قورتارا بیلرلر. و یاخود دا مطلق دئییل کی، نسه بیر بدبخت ایش باش وئرسین، اؤز دستگی ایله حیات یولداشینین یانیندا اولان قیزلار عائله یه هم معنوی، هم ده مادی دایاق دورماقلا اونو داها دا محکم لندیریر. اولادلارینا یاخشی تربیه وئریکی، بونو دا هئج بیر جهیز اوز ائده بیلمز. جهیز عاملی ایسه داها چوخ ملی دیرلری عکس ائتدیرن اشبالاردان اولسا داها یاخشی اولار. اونلار ائوین باش کنجونده قویولار و وطنین، عائله نین دیرینی هر آن عائله عضولرینه خاطیرلادار. بو جور عائله لرده ده حضور و خوشبختلیک اولار. من باشقا بیرنین یانیندا سینماییم- دئییه، خرجه گیرمک، مین بیر اذیتله جهیز آماق، سونرا دا ایللرله بو بور جدان قورتارا بیلیمه مین عائله خوشبختلیگی ایله هئج بیر علاقه سی یوخ دور. آتالار و خصوصاً آنالار تشریفات آدامین ائوین بیخار بیر آز اوزوموزه قاییتمالی ییق. قیزین خوشبختلیگی جهیز دئییل اونون نجابتی و ائو بیغماسی و سلیقه سی و هر بار ماغیندن بیر هنر یاغماسی دیر. اوز ائوینده اولمایان وسایلی جهیز اوچون قیزینا آماق اوز یاشاییشین اوچون بیر ظلم دیر. جهیز جوانلار اوچون بویوک دایاقدیر اما سیز آلاهییز قویون جوانلار بیرآزدا اوز آیاقلارینین اوستونده دورسونلار

«خاص خور» دئیمی نین کۆکو

علی براننده تورک

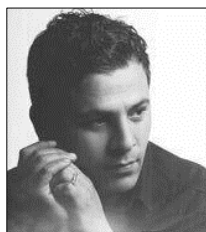
تاریخ بویو چوخلو بلالارا معروض قالمیش اۆلکه میز، بیرینجی ایله ایکینجی دنیا ساواشیندا، ساواش ایله برابر قحطلیقلا آجلیقلا دا قارشى - قارشى یا قالمیش دیر. بۆیوک بابالاریمیز آغ بیرچک آنالاریمیز هله ده اؤز یادداشلاریندا او آجی گونلری خاطرلماقدادیرلار. اونلارین چۆرگه احتراملاری، اؤپوپ گۆز اوسته قویمالاری او چتین گونلریندن قالمیش. تاریخی قایناقلارا باخیلدیغیندا، بیرینجی دنیا ساواشی دؤورونده، ایرانین جمعیتی ۲۰ میلیون نفریدی کی قحطلیقدان سونرا بو سایى ۱۰ میلیونا دوشدو یعنی جمعیتین یاریسی آجلیقدان اۆلدولر. انگلیس، روس دولترلی عمدا بوغدانى تاخیلی انبار ائدیپ خلقه چاندىرماماقلا، اونلاری آجلیقدان اولدوردولر. سونرا، آمریکا دولتى خلقلین دادینا چاتیپ، بیر میلیون ایران دولتینه یاردیم ائدرک، خالقى قحطلیقدان قورتاردی. ایکینجی دنیا ساواشیندا دا یئنه، انگلیس، روسیه دولترلی عمدا قحطلیق سالیب دولتى، ملتى سیخینتدا قويدولار. ۱۳۲۰-جى ایللرده ساواشدان سونرا پهلوی دولتى نین ضعیفیندن اوتورو، یئنه بیر چوخ بۆیوک شهرده چۆرک قحطلیغی دوشدو. تهران دا چۆرک کوپن اولوب گونده بیر چۆرک خلقه داغیدیلیردی.

(تهران شهرینه عاید چۆرک کوپونو، ۱۳۲۲-جى ایل، علی براننده شخصی آرشیویندن)

تبریزدە ایسە روسلارین بوغدا ایله تاختیلی اوز اۆلکەلرینە داشیدیققلاری اوچون، چۆرک تاپیلماز اولدو. چۆرکچیلر، اون تاپمادیققلاری اوچون و یا باها اولدوغوندان چوخ زمان چۆرگە سوپورگە توخومو، توپراق یا باشقا شئی لر قاتاردیلار. بو آرادا، تبریزدە ایکی جور چۆرک اورتایا چیخدی. «خرجی» چۆرگی کی کاسیبلارلا یوخسوللار یئیردیلر، «خاصا» چۆرک کی دولتلی لر یئیردیلر. خاصا چۆرگی، توخومالی و بورشته اولاردی پوللولار و وارلیلار طرفیندن آلینارمیش. سونرالار بو سۆز، تبریزدە یاخشی اۆزل یئمکلری ایله مشهور اولدوغو اوچون و یئمکلرین اعلا سین استفاده ائتدیکلرینە گۆره باشقا یئمکلردە دئییلیب آنلامی «مخصوص و یاخشی یئمک» یئرینی آلدی.

شتر و شترداری در فرهنگ لغت «چغتای» و «سنگلاخ» سنؤور شهابی

آرغامجی: ریسمانی که با آن بار را بر روی شتر محکم می کنند.

آروانا: شتر ماده.

آشار: گله‌ی شتر.

آیری: شتر دوکوهان.

آیریچ: شتر «بوغور» را گویند.

ارندوک: کوهان شتر.

اوبان: شتر جوان. شتر نر.

اوخشوش: شتر یک ساله.

اوخشوق: شتر لوک یک ساله.

اورکوج: کوهان شتر.

اولوم: [اؤلوم] کف شیر شتر.

اویان: گونه‌ای شتر.

ایری: شتر دوکوهانه.

اینان: شتر ماده. شتر. مخفف «اینکان» باشد.

اینداو: دانه‌ای شبیه به دانه‌ی سمسم (کنجد) که روغن آن برای درمان بیماری جرب

(گری) شترها بکار می رود. دانه‌ایست شبیه به کنجد که روغن آنرا در تطلیه شتران بکار می برند

و آنرا در ایران «مینداو» گویند.

اینکان: شتر ماده. شتر. ناقه.

بسرک: شتر دوتخمه

بلکا: بچه شتر.

بلوک: [بؤلوک] پشکل شتر.
بوتم: شتر جوان. شتر کوچک.
بوروندروک: حلقه‌ای که در بینی شتر نافرمان زنند.
بوروندوروک: مهار بود که بر بینی شتر کنند و آنرا به عربی «خشام» نامند و این مأخوذ از «بورون» به معنی بینی باشد.
بوزلاماق: فریاد ماده شتر باشد در طلب بچه‌ی خود که آنرا به عربی «حنین» گویند.
بوزلامق: [بوزلاماق] فریاد ماده شتر برای صدا زدن بچه‌اش.
بوغور: شتر دوکوهانه. شتر دوکوهان بود که نر و مایه از آن بهم می‌رسد.
بوغورسیماق: تحریک شتر ماده برای جفت‌گیری. تشویق شتر ماده جهت تمایل به شتر نر.
بوغری: [بوغور/بوغرا] شتر نر دوکوهانه.
بیختی: جنسی از شتر.
بیسرک: شتر دوتخمه را گویند.
بیسریک: شتر قوی. شتر نر. شتر تنومند.
پرتل: بار شتر.
پُزان: شتری را نامند که گرم‌زده باشد.
تایلاق: شتر دوساله. بچه شتری که هنوز جهاز بر پشتش نگذاشته باشند. نگ توروم. شتر سه ساله.

توروم: شتر دوساله.
تورون: شتر یک‌ساله.
توغناق: مهار شتر.
تویه توی: پشم شتر.
تیپماک: رکض [لگد زدن کسی شتر را].
تیزکاک: صف شتران. قطار شتران. گروه شتران. شتر بالغ.
تیلاق: [تایلاق/دایلاق] شتر. بچه شتر. نوزاد شتر.
تیلاقچه: [دایلاقچا] بچه شتر.
تیوه: شتر. جمل. ابل.
جونگ: شتر بزرگ بارکش. شتر بارکش.
چال: شتر بچه.
چودا: پشم شتر.

چوک: نشستن شتر.
 چوکا: سینه‌ی شتر.
 چوکارماق: زمین نشاندن شتر.
 چوکماک: نشستن شتر.
 چوکورماق: زمین نشاندن شتر.
 دوه توياغی: سم شتر. ناخن شتر.
 دوه یاوروسی: بچه شتر.
 دیوه: شتر. جمل. ناقه.
 دیوه یونی: پشم شتر.
 سامار: جهاز. پالان.
 سوسون: آب مایعی را گویند که در ته ظرف شیر شتر جمع شود.
 شور: گیاهی است شور و تلخ که شتر بخوردن آن راغب و با مزاج او موافق است.
 قارقاشوق: سم شتر.
 قوناس: آویزه و علامتی که بر گردن شتر اندازند.
 قومالاق: پشکل شتر.
 قیمیز: شیر شتر.
 کرغورق: در [زنگوله‌ی اشتر].
 کوچلاک: بچه شتر.
 کوچن: جهاز شتر.
 کورتون: جهاز شتر.
 کوششک: شتر یک‌ساله.
 کوشک: شتر یک‌ساله.
 کوشلک: شتر بچه‌ی یک‌ساله.
 کوکروس: [کؤکروش] نعره‌ی شتر.
 کولاک: شتر.
 کولوک: شتر بارکش.
 کویناک: ظرفی باشد که از پوست ساخته شیر شتر در آن دوشند و آنرا به عربی «حلاب، محلب، علیه» نامند.
 گوتماک: [گودمک] چراندن گله‌ی شتر.

گولوک: شتر باری.

گومبوراماگ: آواز بلند شتر.

گومولدوروک: سینه بند شتر باشد که آنرا به عربی «صدار» گویند.

گومولدورهک: حلقه‌ی مرجان آویخته از گردن شتر.

لوک: [لُوک] شتر قوی. شتر نر. نوعی از شتر.

هورکونج: کوهان شتر.

یولار: مهار شتر.

ییدماک: جمازه کشیدن.

ییلاک: شتر بچه. نوزاد شتر.

منابع:

۱- لغت ترکی چغتای و عثمانی، شیخ سلیمان افندی اوزبکی البخاری، ترجمه و تحشیه: حسن عبدالهی جهانی (اوموداوغلو)، چاپ دوم تبریز- ۱۳۹۵.

۲- فرهنگ سنگلاخ، میرزا مهدی خان استرآبادی، ویراستار- روشن خیای، چاپ اول، تهران- ۱۳۷۴.

ناغیل و قوشماجا

- ورّقه تورکیه ده گئتدی گئزمگه. سوسن رحمانی / محمدرضا سلحشور
- قوشماجا. رمضان خلفی نژاد اصل قراخانلو

ورقه تورکيه ده گئتي گئز مگه

سوسن رحمانی / محمدرضا سلحشور

تعريف ائدن: اصحابی سلحشور دوغوم یئری: قاقازان منطقه سینده قارقالو کندی^۱
دوغوم تاریخی: ۱۳۰۳ ساوادی: نهضت سواد آموزیدن سوم ابتدایی سی وار

عثمانلی پاشانین قیزینین آدی پری ایدی. گئتدی دولانماغا گوردو بیر قصر نمایان اولدو، یاسمن چیخدی دئدی:

- اوغلان بو یئرلر منیم اوووم دور، اوولاغیم دیر، سنی بو دیاره کیملر سالیبدیر؟
دئدی: بو یئرلر سنین اووون دور، اوولاغین دیر، منی بو دیاره مولام سالیبدیر!
دئدی: منیم اوخوم کماندان چیخیب ملر داغلارلا رحم ائلر داشلاری دیر، سن کی
کیچیکسن سندن بویوک کیمسه لر، بو میداندا خاک ایله یکسان اولوبدور. سنی بو دیاره کیملر
سالیبدیر؟

ورقه دئدی: اولو دور اولو کیچیک ال وار بویوک الدن سولو، بو یوللار شاه مردان یولو منی
بو دیاره مولام سالیبدیر.

دئدی: اوغلان او نهییدی گؤیدن یئرله سالانیر؟ او نهییدی هر نه وئرسن آلدانیر؟ او نهییدی
دالیسیندان ناللانیر؟

دئدی: او یاغیشیدی گؤیدن یئرله ساللانیر، او اوشاق دیر هر نه وئرسن آلدانیر، او دول
دول دور دالیسیندان ناللانیر.

یاسمن له اللشدیلر، ورقه دئدی:

- ایکی قوچاق بیر- بیریندن زیاده قدیر الله سنده یئتیش امداده!
ورقه آتیندن اولدو پیاده، یاسمن آیاغی یتردن اوزولدو، یاسمن له اللشدیلر قازادی گؤیه، ال
آتدیلار بیر- بیرینی کمر زنجیرینه قويدو، دیزینی دیینه یاسمنی. خنجری چکدی کی وورا

۱- قارقالو کندی تقسیمات کشوری ده ابهرین کندلریندندی آما قدیم زمان قزوینین کندلرینن سایلیردی.

قلوبیندن گۆردو یان مەملەر آلدتان باش ووردی!
 ورقە دئدی: وای منە گۆر، من بیردنه قیزیان اللشیرم.
 یاسمن دئدی: فخر ائله مە اۆزۈه، الینی وئر بورا.
 دولان دیردی دئدی: من بو قالایچانی (قالانی) تمام آدام سوموگوندن سالمیشام، هله سن
 بیلمیرم نئجه اولدو منی بیخیدن، آما من عهد ائله میشدیم هرکس منی بیخسا گندم اونا.
 دئدی: من سنی آلمارام.
 یاسمن دئدی: نییه؟
 دئدی: منیم آداخلیم وار.
 یاسمن دئدی: اولمایان ایشدی.
 آلدی، نئچه گوندن سونرا ورقە دئدی: من گئتمه لییم!
 یاسمن دئدی: هارا؟
 ورقە دئدی: من گندیرم عثمانلی پاشانین قیزی پری منیم آداخلیمدی.
 یاسمن اۆز-اۆزۈله دئدی: بو گندر مملکتینده منی رسوا ائلر. بیر یول واریدی او یولدا اژدها
 واریدی. دئدی من بونو بو یولونان آپارام وئرم اژدهانین خوردونا اۆلدورر، دا بو مملکتینه گنده بیلمز.
 دئدی: آما ورقە من سنینله گلیرم بو یولونان گنده جه بییک.
 گئتدیلر بیر چمنه چاتدیلار دئدی: آتلا ریمیز آجدی. بورا خاق یئمله سینلر
 یاسمن بورا خیاب اوتوردولار. ورقە دئدی: یاسمن یورولموشام دیزین قوی من باشیمی قویوم
 دیزین اوسته یاتیم. یاتدی یاسمن گۆردو آسلان یوواسیندان چیخپ گلیری دئدی: ای دیزیم
 اوسته یاتان اوغلان من سنی نئجه اویادیم اوغلان؟ اویان اوستونه باغی گلدی، یاندیریب دیر
 داغی گلدی!
 گۆردو ورقە سس ائله مه دی دئدی:
 شعله سی باسیب دیر دیزی،
 چیراق کیمین یانیر گۆزو،
 وعده توتوب گلیر بییزی،
 اوغلان اوستونه باغی گلدی،
 یاندیریب دیر داغی گلدی!
 ورقە اویاندی دئدی: نه دی؟
 دئدی: گۆر نه گلیر؟
 ورقە قیلینجین گۆتوردو توتدو اژدهانی آزادان یاردی، ایکی تیکه ائله دی.

دئدى: بونە ايدى؟
 دئدى: بو آسلان ايدى.
 ياسمن دئدى: سىز بونا نە دئىرسىز؟
 ورقە دئدى: بىز اونا اوغلان ياسدىغى (اوغلان ياسدىغى: يئكە كرتىكەلە داغدا چوخ اولار)
 دئىيەريك!

ياسمن دئدى: عجب آسلانا اوغلان ياسدىغى دئيرلر!
 ياسمن دئدى: ورقە بورادان يئلە گدك.
 پهلوانلارينا دئمىشىدى گلېن مئشەدە ورقەنى توتوب سالارېق قويوبيا، يوخسا گئدر منى مملكتىندە
 رسوا ائلر. گئندىلر. داغىن باشىندا قويو واردى. دئدى: بورادا آتالارى بوراخاق اوتلاسىنلار!
 گوردو هر آغاچىن دىيىندىن بىرنفر چىخدى، گلدى دورەلدىلر اوتوردىلار. ياسمن دئدى:
 ورقە چؤوولون گؤتور بونلار اوچون بىر صحبت ائلە!
 بو چؤوولونو گؤتوردو قويدو دىزىنىن اوستونە صحبت ائلەيە، ياسمن باسدى بونون چؤوولونو
 اليندىن آلدى، ورقەيە كار ائلەدى قاواندى چؤوولونو ياسمىنىن اليندىن آلدى، قويدو دىزىنىن
 اوستە دئدى:

قوچاقلارېن ائىلەيىب سوار، آلبىدىر دؤرد بىر ياندىن آرايە منى،
 من بو آرايە گلەز ايدىم ياسمن گتدى سالدى بلايە منى.
 سالدىلار ورقەنى قويوبيا، بىر نفرى دە الله اىستەسە اۆلمز، قويودان چىخىب گتتى عثمانلى
 پاشانىن چؤلونە اوتوردو بولايىن باشىندا. چۆرك يئىە پرىنىن توكلىرىندىن قويدو دىزىنىن
 اوستونە تاماشا ائلەيىردى يئل اوياندىن چىخدى توكلىرى يئل گؤتوروب گتتى، ورقە دوشدو
 سويون ايچىندە گزدى، آختاردى بىر نفر گلدى دئدى: نە آختارىرسان؟
 دئدى:

واللاە باشىنا دؤندوگوم سعادتلى پاشا،
 پاشاجان گتيردىن امانە منى،
 حكم آدىنا دىلدن قىزىلدى فرمان،
 سن بويوردون جلاذ فرمانە منى،
 آلمىشام يار تئلىندىن ائتمەرم حاشا،
 قويموشام دىزىم اوستە ائدم تماشا،
 ايتىرمىشەم يار تئلىرىن گزىرم
 من تاپمىرام جان تئلىرىن گزىرم.

قوشماجا

رمضان خلفى نژاد اصل قراخانلو

۱ ♦

الیمی پیچاق کسیدی
 دسته پیچاق کسیدی
 یاغ گتیرین یاغلایاق
 دستمال گتیرین باغلایاق
 دستمال آغام جیبینده
 آغام مکه یولوندا
 مکه یولو سر به سر
 ایچینده مئیمون گزر
 مئیمونون بالالاری
 منی گوردو آغلادی
 تومنینا قیغلادی
 تومانی بؤلوک- بؤلوک
 آفتاخا دلیک- دلیک
 قورباغا بالیق- بالیق
 قورباغانی خاخلارام
 حس بییه ساخلارام
 حس بیین نهیی وار؟
 چاققور- چوققور چایی وار
 ائوینده بیر لوطو وار
 هشتاد باتمان گؤتو وار!

گؤیه گندن آتی وار
گؤی مونجوقلو ایتی وار
آرپا گتیر آت یئسین
چؤرک گتیر ایت یئسین.

۲ ♦

آی خالا خالا!
بعلی بالا!
بیزیم تویوق سیزده دیر؟
بعلی بالا بیزده دیر.
کیشه له گل سین
گلمیر آخی!
وور قیچی سین سین!
سینمیر آخی!
سال تندیره
یانمیر آخی!
کولونگو وئر!
اونو ئیلیرسن؟
یئر قازیرام!
یئرئ ئیلیرسن؟
ایپ بوپورام.
ایپی ئیلیرسن؟
ایش توخورام.
ایشی ئیلیرسن؟
اؤه سالیرام.
اؤی ئیلیرسن؟
گلین گلیر.
کیمین قیزی؟

حاجی نین قیزی.
 حاجی نه ساتار؟
 جینجیق - مینجیق.
 کیلوو نچہ؟
 بئش قیران!
 بئش قیران باهادی
 آی حاجی!
 جانینا جافادی آی حاجی!
 حاجی نین قیزی آتلاندی!
 قارا تومان قاتلاندی!
 حاجیا بابا پیسس!

۳ ♦

خاطیرلاتمالی یام، بیرینجی اثرین «آغام مکه یولوندا» مصرعسیندان سونرا گلن حصه لری
 بوتونلوکده بیر باشا قوشما جادا گلیبیدیر. آی هئشتی، هئشتی، هئشتی... سؤزلری ایله
 باشلایان قوشما جا اسکی دؤورلرده یارانمیشدیر. آنجاق «الیمی پیچاق کسبیدی»
 قوشما جاسی سؤن عصیرلرین اثری اولموشدور. زیرا اثرین متینده کی ماتریال لار معاصر
 دیلین ماتریال لاری اولموش ائله جه ده، «آی خالا خالا!» قوشما جاسی نین دیلی ده ان معاصر
 دیل اؤزل لیکلریندن یارانمیشدیر.

کتاب تانیتمی

نوید محمدی

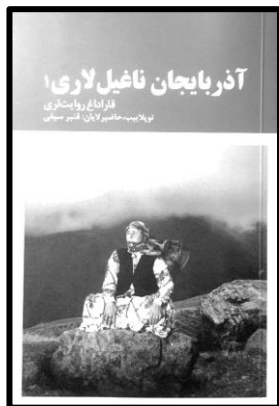

آذربایجان ناغیل لاری (قاراداغ روایتلری)

توپلاییب، حاضیر لایان: قنبر سیفی

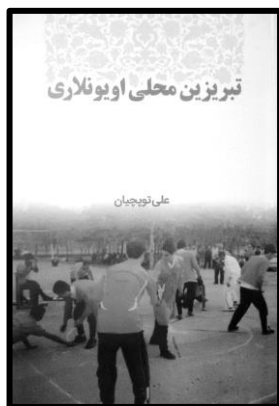
آذربایجانین فولکلور اوجاقلارینین بیرری ده، اونون اورتا بولگه سی اولان قاراداغ ماهاالی دیر. بو گونه دک هله ده اون سگگیز ماهاالدان یارانان قاراداغ بولگه لرینی دولانیب، اونون بوتون فولکلور عنصرلرینی توپلاییب آراشدیرما اوجاقلارینا یا چاپ اوجاقلارینا تاپشیران اولمامیشدیر. بو آغیر ایشه یقین آکادمیک امکاملاری اولان بیلیم هابئله آراشدیرما اوجاقلاری قول قویا جاققلار. آما ایندیلیکده بعضا فولکلور عنصرلریمیزی آراشدیرماغا اونلاری توپلاماغا چیرمالانان

اؤزوندن کئچن انسانلارلا راستلا شیریق. قاراداغدا سینه دن سینه یه کئچن هله ده یالنیز خلقین یازیسیز یادداشیندا یاشایان ملی ثروتلریمیزی توپلاماغا اونلاری گله جک سویلاریمیزا تاپشیرمادا، اؤتن اون ایلدن بری داها آرتیق تلاش گؤستمیش بو آغیر ایشین عهدده سیندن اوغورلا گله بیلن قلمداشیمیز جناب قنبرسیفی جنابلاری دیر. اونون بو آغیر ایشه اورکدن گیریشمه سی چوخ آز حاللاردا تکرار اولان بیلن بیر چالیشمادیر.

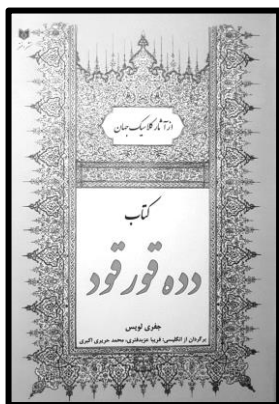
تبریزین محلی اویونلاری

علی توپچیان

او خودوغونوز توپلوم، تبریزین محلی اویونلارینین قیسساجا شرحی دیر. اویونلار بیزیم فولکلوردا تکجه باش قاتماق دان اؤترو یوخ، بلکه روحی ایستکلرین ده تقویتینده آرتیق نقش لری اولوب اولاجاق. آذربایجان دا اولان اویونلار بو منطقه نین (آب و هوا) سی هابئله اعتقادلاری اساس دا یارانیبلار. اونلارین هر بیرری، بیر هدف اوزره یارادیلیبلار. اوشاقلارین هابئله یئنی یئتمه لرین باشین قاتماق اوچون، نه تلویزیون نه ده سینما و نه ده ایندی اولان اویونچاقلار، هئچ

بیری یوخ اولمایان گونلردن یاد ائدک. قبول ائله یک او زمانین اوشاقلاری ایندیکیلردن چوخ ساغلام چوخ روحیه لی ایدیلر. چون بیر وسیله گرک اولمادان، ساعتلار جا بیر- بیرلرینین یانیندا اولوب اویونلار دیلار.

کتاب دده قورقود، تالیف جفری لویس،

ترجمه فریبا عزب دفتری و دکتر محمد حریری اکبری

توسط انتشارات اختر برای بار سوم منتشر شده است.

کتاب دده قورقود مجموعه دوازده داستان است که مربوط به قهرمانی ترک‌های اوغوز می‌باشد. قدیمی‌ترین آثار مکتوب ترکی که اولین آن‌ها در قرن هشتم بعد از میلاد تدوین یافته، از بین دست‌نوشته‌های سیبری و مغولستان پیدا شده است. در این آثار اوغوزها و ترک‌ها به عنوان دو اجتماع متمایز نمایانده شده‌اند که گاهی با یکدیگر در جنگ بوده‌اند و گاهی همانند بیگانگان، که اغلب تسلط با ترک‌ها بوده است. با این همه چنانکه محمود

کاشغری، لغت‌شناس قرن یازدهم، نوشته کلمه اوغوز بعدها به یک قبیله ترک گفته می‌شد.

دده قورقود که این کتاب پس از وی نام‌گذاری شده، پیشگو، رهبر بزرگ مذهبی و اوزان اوغوزها است. دده (پدر بزرگ) در ترکی هنوز عنوانی برای مردمان پاک و مقدس است. این اوست که نام جوانان را وقتی که مردانگی خود را به اثبات می‌رسانند، اعطا می‌کند و باز این اوست که در زمان دردمندی با اندرزهای خویش چه از نظر فکری و چه از نظر عملی به اوغوزها کمک می‌کند. او در مجالس اوغوزها قوپوز خویش را می‌نوازد. قوپوز سازی است که به یاری آن اسامی حماسی را بر لب می‌آورد.

در چهار داستان از این کتاب به تشریح گفته شده است که: «دده قورقود داستان‌های اوغوز را جمع‌آوری کرده است». به عبارت دیگر داستان‌های نوشته شده، اول بار توسط خود وی شکل و مفهوم نپذیرفته‌اند. مطالعه آخرین بند داستان‌ها نشانگر این است که: «دده قورقود داستان‌ها را به دور از وقایع معاصر خود کنار هم‌دیگر قرار می‌دهد، در اکثر آن‌ها خودش شرکت دارد، ولی نصفی از آن‌ها با شعری این چنین یا اندکی متفاوت با آن، آغاز می‌شوند:

«و اکنون، کجا هستند آن خان‌ها

که گفته‌ام هر دم ز آنان

زمان جنگید و شد چیره

و خاک تیره پنهان کرده‌شان».

اینها نمی‌توانند کلمات دده قورقود باشند. می‌توان بدین سان تعبیر کرد که دده قورقود با طول عمری فوق‌طبیعی به سر برد و او می‌توانست درباره دوستان سابقش که همه مرده بودند صحبت کند، ولی طول عمر مثال زدنی او در هیچ جایی از این کتاب ذکر نشده است. می‌توانیم بگوییم که راوی واقعی ممکن است یکی از عاشیق‌ها یا اوزان‌های دلیری باشد که خود راوی است یا روایت دیگران را بازگو می‌کند، مانند همان اوزانی که در مقدمه برگردان حاضر از قول دده قورقود حرف می‌زند.

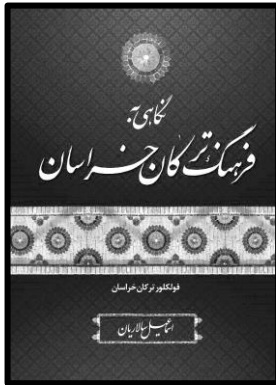
نگاهی به فرهنگ ترکان خراسان

تالیف: اسماعیل سالاریان

ویراستار: مهدی میمندی

مقدمه: علیرضا صراف

خوشنویس: خلیل رستمی بجنوردی

کتاب «نگاهی به فرهنگ ترکان خراسان» دارای ۳۱ فصل است که بخش‌های مهمی از فرهنگ ترکان خراسانی را از جمله آداب و رسوم، باورها، رقص‌ها، و بازی‌ها سنتی، طبابت سنتی، لباس‌های سنتی، غذاهای بومی و فصولی از ادبیات

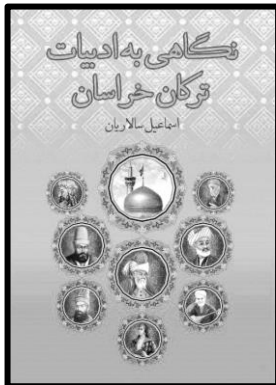
شفاهی و... شامل می‌شود. اغلب این فصول در واقع دریچه‌هایی کوچک هستند بر مبحث مربوطه، تمامی گنجینه فولکلور ترکان خراسان بزرگ؛ هر چند کتاب به فارسی نگاشته شده، اما هر جا که نمونه‌هایی از ادبیات شفاهی ترکان خراسان ارائه شده، نویسنده آن را به ترکی و عموماً نیز همراه با ترجمه فارسی آن ارائه داده است.

این کتاب چاپ انتشارات درج سخن در ۳۹۸ صفحه قطع وزیری به قیمت ۵۰۰۰ تومان می‌باشد.

جهت سفارش کتاب به شماره ۰۹۱۵۹۷۶۶۰۶۶ پیامک بزنید تا بوسیله پست ارسال شود.

نگاهی به ادبیات ترکان خراسان

تالیف اسماعیل سالاریان

در بخش‌های ابتدایی این کتاب، در باره تاریخ ادبیات ترکی اطلاعاتی داده شده و پس از آشنایی با نحوه سرایش شعر ترکی و انواع قالب آن، به گونه‌های ادبیات بخشی‌های خراسان پرداخته شده است، پس از آن، شاعران قدیم و معاصر ترک خراسان معرفی و نمونه‌هایی از اشعار ترکی آنها اغلب با ترجمه داده شده است. این کتاب چاپ ۱۳۹۷ تکرخت تهران در ۴۳۰ صفحه به قیمت ۴۵۰۰ تومان است.

توپلانیب یایملانان ماتریالارین جغرافیاسی

